

Kopátsy Sándor
Az igazi történelem

C E T
Belvárosi Könyvkiadó
2001

TARTALOM

Az igazi történelem

Előszó
A történelem eleve rossz úton indult
A történelmi korok osztályozása
Mi fakad abból, hol él egy nép?

I. Néhány fontos történelmi mutató

Az élet átlagos hossza
Az átlagos testmagasság
A kiscsalád fölénye
Társadalmi mobilitás
A térbeni mobilitás
A vertikális mobilitás
A vertikális mobilitás növekedése
Miért fontos a társadalom vertikális mobilitása?
Az információ áramlása
Az elnyomás különböző formái
Az egészség
A párválasztás szabadsága
A nők helyzete
Az emberek térbeni mozgása
A tudás áramlása
Az életmód változása

II. Szemléletem néhány illusztrációja

A tengeráram és a történelem
A Nyugat felemelkedésének titka
Miért előny a földrajzi tagoltság?
A szállítás jelentősége
Az állam nagysága nem előny
Minek köszönheti a Nyugat a felemelkedését?
Az egység nem előny, hanem hátrány
A szárazföld szétválaszt, a víz összeköt
A pásztor számára a sztyeppe, a földművesnek az erdő
Az erkölcs jelentősége
Az erkölcs nem a politikától függ

Zárszó

Az igazi történelem

Előszó

Hatvan éve látom, hogy a magyar nép százötven éve tartó megpróbáltatásainak az alapja a betegesen romantikus történelemfelfogása. A löfegyverek megjelenése, gyakorlatilag Mohács óta az uralkodó osztály képtelen felfogni, hogy a honfoglalást követő ötszáz évig tartó középhatalmi szerepünk véget ért, az ahhoz való ragaszkodás az egyik nemzeti tragédiától a másikig vezet. Ezt a középhatalmi álmot szinte az egész népben tudatosította a 19. század során kialakult történelemfelfogásunk.

- Ez vezette a magyar nép erejét messze meghaladó kalandokba Kossuth Lajost és társait.
- Ez hitette el Deák Ferencceel és társaival, hogy a kisebbségek feletti uralom érdekében a császárral kell kiegyezni.
- Ez vezette Tisza Istvánt és a magyar politikai vezetést a Balkánon való terjeszkedésre, majd ebből fakadóan az első világháborúba. Annak elvesztése után a megtarthatónál is sokkal többet elvesztő Trianonhoz.
- A két háború között folytatott revizionista politika vezetett Hitler karjaiba, és a második világháború vesztesei közé. Ezzel aztán megghiúsult Trianon igazságtalanságainak minden revíziós lehetősége is.
- Sajnos, a rendszerváltás után mind Antall József, mind Orbán Viktor kormánya a hivatalos politika szerves részévé emelte ezt a tényleges politikai súlyunkat túlértékelő felfogást. Ez az utóbbi indított arra, hogy leleplezzem nemcsak hibás, de tragikus történelemszemléletünket, amivel még azok sem mernek szembeszállni, akik nem értenek vele egyet.

Mit tanúsítanak ugyanis a tények?

Az utóbbi száz év a kis országok sikerét hozta. Európa leggazdagabb népei még nálunk is kisebbek. Az elmúlt ezer év nyugat-európai nagyhatalmainak népe nem él olyan magas élet-színvonalon, mint a svájciak, a dánok, a svédek, a norvégek és a finnek. Miért? Elsősorban azért, mert olyan kicsinyek, hogy nem ringathatták magukat abban a hitben, hogy ők formálják a történelmet, tudták, hogy nekik alkalmazkodni kell. Nyugat-Európa nagy országaiban minden nemzeti tragédia és erőforrás-pocsékolás abból fakadt, hogy erejüket meghaladó, történelemformáló feladatokba fogtak. Két nép van olyan, amelyik történelme azért van tele tragédiákkal, azért kerül mindig a vesztesek oldalára, mert erejét rendszeresen túlbecsüli.

Mindenekelőtt a magyar történelemfelfogás irritál, mégis a világtörténelem tükrében kívánom bemutatni, milyen torzító tükröt tartanak történelem címén az emberek elé. Minden népet ugyanis elsősorban a saját reális történelme zavarja, a többi népé sokkal kevésbé. Amennyire a múlt őszinte feltárása nagyon kíváncsú, azaz hasznos lenne, annyira mérgező a hamis történelemfelfogás oktatása. Márpedig, ahogyan mi tanítjuk a saját népünk történetét, az önveszélyes.

Szerencsére, az elmúlt száz évben Nyugaton megindult a történelemnek tudománnyá válása. Elsősorban ezen a téren a francia történészekről, de egyre inkább az angolszászokról tanulhatnánk. Öröndetes, hogy éppen a leginkább nacionalista nép, a francia kezdett hozzá a történelem tárgyilagos, lényegre törő feltárásához. Ennek okát a két súlyos háborúveszté-

sükben látom. A második világháború után a németek mutattak példát abban, hogy egy nép magában is megtalálhatja vereségének okát. Mi még ettől messze vagyunk. Sok tekintetben egyre messzebb. Azzal akarjuk menteni történelmi elfogultságunkat, hogy az utódállamok történelemfelfogásának sovínisztaságát mutogatjuk. A más népek hibája ugyan soha nem lehet mentség, tegyük hozzá, hogy az ő történelmi képük ugyan talán még elfogultabb, de sokkal kevésbé tudományos mezbe bújtatott, mint a mienk.

A történelem eleve rossz úton indult

A történelemtudománynak mind a módszerével, mind a tárgyával van bajom. Ezt a tudományt eleve nem szellemi kíváncsiság, hanem a hatalom igénye szülte. Sajnos még mindig nem sikerült szabadulnia az alól, hogy a mindenkori hatalom szolgálóleánya legyen. Kezdetben az udvaronc feladata volt olyan képet festeni a múltról, ami *a hatalom jelenlegi létét igazolta, érdekét szolgálta*. Ez a szolgálat az idők során csak annyiban változott, hogy egyre tudományosabb mezbe öltözött. Ebből a szolgálatból fakadt aztán, hogy *a történelem alatt szinte csak, illetve még jó esetben is döntően a politikátörténelmet értik*. Legfeljebb újabban már tudomásul veszik, hogy a politikátörténelmet kiszolgálva, vagy attól függetlenül lehetnek másodrangú történészek, akik a gazdaság, a kultúra, a hadviselés, az egészségügy, a művészetek történetével foglalkoznak. *A történelem fő feladata azonban változatlanul a jelenben élők elé olyan tükör tartása, ami a mindenkori hatalom múltját dicsőítve azt minél meggyőzőbb erővel igazolja, illetve kárhoztassa a múltból mindazt, ami ennek ellentmondani látszik*. A történészek fő feladata a múltból azon események kiragadása, ami a jelen hatalmi viszonyait legalizálják. Mivel a mindenkori hatalom elsődleges érdeke annak bizonyítása, hogy az ország, a nép sorsa, a társadalom előmenetele elsősorban és mindenekelőtt attól függ, ki van a hatalom csúcsán, a történészek azt a feladatot kapták, hogy írják meg a hatalom csúcsán lévők történetét. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy *az uralkodók váltak a történelem fő szereplőivé*. Az ilyen történelem gerincét a királyok uralkodási idejének felsorolása, a hatalomért folyó harcuk dicsőítése jelentette. Én még úgy érettségiztem, hogy minden magyar király uralkodási évszámait, mint minimális követelményt, tudni kellett.

A hatalomra koncentrált történelemfelfogásba még az sem fért bele, hogy tisztázzák: vajon az uralkodók a népek, nemzetek sorsának alakulására fontos hatást gyakoroltak-e? Ha ezt a kérdést felvetik, kiderül, hogy *a hatalom csúcsára kerültek személye, tevékenysége hosszabb távon nem játszott fontos szerepet*. Ez az állítás azonban bizonyításra szorul, mert, ha igaz, a történészek eltévedtek.

Ha végignézzünk Európa népeinek mai helyzetén, akkor nyomát sem találjuk annak, hogy a mára elért pozíciójuk, kultúrájuk, gazdasági fejlettségük bármilyen mértékben függött volna attól, kik és milyenek voltak az uralkodóik. Még inkább lehetne ennek az ellenkezőjét állítani: *ma azok a szerencsésebb, gazdagabb, boldogabb népek, amelyeknek az életében kisebb szerepet játszottak az úgynevezett történelmi személyiségek, melyeknek a mai értelemben vett történelmük szegényebb volt*.

- A svájciak ma lényegesen gazdagabbak, mint a franciák, pedig történelmi eseményekben sokkal gazdagabb volt az utóbbiak múltja.

- A magyarok történelme tele van dicsőített eseményekkel, a többé-kevésbé rokon finneké ehhez képest üres, mégis ma az utóbbiak lettek többször gazdagabbak.

Ma a tények tükrében nevetségesnek tűnik azt állítani, hogy az a nép vitte többre, amelynek gazdagabb volt a történelme. Vagyis *a történelem nem arra ad magyarázatot, hogy egy nép miért, minek és kinek köszönhetően jutott el oda, ahol ma van*, hanem azt igyekszik bizonyítani, amit a tények egyáltalán nem bizonyítanak: a történelmi személyiségek szerepe fontos volt.

Márpedig, ha a tények azt bizonyítják, hogy a történelmi személyiségek, vagyis azok, akiket a történészek annak tartanak, nem bizonyultak fontosnak, akkor azt kell megválaszolni, hogy *mi volt a népek sorsának alakítása szempontjából fontos, minek köszönheti egy nép, hogy ott van, ahova eljutott*.

Melyek azok a tényezők, amelyek magyarázatot adnak arra, hogy ma hol áll egy nép a többiekhez viszonyítva?

Az eddig írt történelmek azonban erre a kérdésre nem adnak választ. Ebből fakadóan nem tekinthetők tudománynak.

A történelmi korok osztályozása

A történészek az emberi faj, illetve a társadalmak és a népek történetét nagyon vegyes szempontok szerint osztályozzák. *Az írás és a magas kultúrák megjelenése előtti időt és társadalmakat például csak az ember által használt eszközök alapján tagolják*. Így beszélnek csiszolatlan és csiszolt kő-, bronz- és vaskorról. Teszik ezt annak ellenére, hogy ez a történelem előtti létünk töltötte ki az emberi faj életének mintegy 90 százalékát, és az emberek a világ különböző adottsági térségeiben már ekkor is nagyon eltérő módon éltek. E kor jobb feltárását mégsem tekintik történészi feladatnak. A történészek számára ez az időszak azért közömbös, mert nem állítható a jelen hatalmi érdekeinek a szolgálatába.

Azt a keveset, amit tudunk erről a nagyon hosszú időről, nem tanítják, mesének minősítik. Csak sejtjük, hogy a homo sapiens minek köszönheti a fejlődésben rokonai fölé emelkedését, mi okozta azok kipusztulását, miért és mire használta a mai ember őse a kezét, milyen fontos volt, hogy abba dorongot, követ fogott, mikor használta az ember tudatosan a tüzet, egyáltalán hol jelentek meg ezek a korszakalkotó találmányok. Mindezek a korszakalkotó események jóval a csiszolatlan kövek megjelenése előtt történtek. Azt sem tanítjuk, hogy e korok emberének milyen gazdaságföldrajzi viszonyok voltak a kedvezők. Pedig e korok embere számára a természeti környezet kedvezősége sokkal fontosabb volt, mint például a kormeghatározást jelentő csiszolatlan kőszerszámok használata. Azt pedig később fogjuk látni, hogy az emberi faj történetében legfeljebb az utolsó században szűnt meg a természeti környezet elsődlegessége. Ekkor is csak a fejlettebb társadalmak esetében.

Az úgynevezett történelem előtti korok sorsformáló tényezőinek a kutatása és tanítása több szempontból is nagyon fontos volna.

a) Kiderülne, hogy az emberek élete szempontjából nem a politikai hatalom milyensége volt, és ma sem ez az elsődleges, se a használt szerszám, még kevésbé a politikai hatalom, vagy akár a tulajdonviszony. A történészeknek végre le kellene térniük arról az eddig járt útról, amin a fő feladat a politikai hatalomban lejátszott események tálalása.

b) A kezdetleges eszközök korában való boldogulás szempontjainak tanítása azért is fontos volna, mert az életben való boldogulás megtanulását mindig ezzel kellene kezdeni. Nemcsak a múltban, de ma is a mindennapos problémák megoldása az egyének és családok legfontosabb feladata.

- Aki nem képes a tűzzel, a kezébe fogott doronggal, a kővel bánni, az el fog tévedni akkor is, ha számológépet adnak a kezébe.

- Akinek nincsen fogalma arról, hogyan kellene megélni primitív eszközökkel a természetben, az nem igazodik el kora nagyon bonyolult társadalmában sem.

- Aki nem ismeri az állatokkal való okszerű viselkedést, az nem fog ügyesen bánni az emberekkel sem.

A mai kor fejlett technikája által elkényeztetett és a természettől elzárt ember nem képes megérteni az ember és természet 40 ezer éves szoros kapcsolatából fakadó kötődés jelentőségét. Pedig a jövő társadalmában is a legnagyobb probléma az emberekben felébredő természet-hiány kielégítése lesz.

Azt meg a pedagógusoknak kellene megérteni, hogy a gyerekek számára sokkal érthetőbb a természeti környezethez való alkalmazkodás, mint a nagy királyok és diktátorok társadalmi jelentősége. Ennek belátásához elég volna egyszer megnézni, hogy a nagyvárosi gyerekeknek, és egyre inkább ezek jelentik a többséget, milyen öröm az erdei táborozás, az önálló tűzrakás, az állatokkal való találkozás. Ezzel szemben mennyivel kevésbé érdekli őket, hogy melyik párt győz a választáson, ki a miniszterelnök. Ebben a tekintetben csak azok tévednek el, akik nem veszik tudomásul a gyerekek természetes vonzalmát a természethez, az állatokhoz. Ez soha nem volt feltűnőbb, mint napjaink nagyvárosaiban.

A magas kultúrák társadalmait három fő csoportra kell osztani:

- *agrár,*
- *ipari,*
- *szolgáltató.*

De előbb röviden: miért nem jó a jelenlegi társadalmi osztályozás?

Ezzel szemben a történészek a magas kultúrák társadalmait már nem a szerszámaik, hanem a termelési módjuk, osztályszerkezetük alapján osztályozzák. Nem is veszik tudomásul, hogy a korok meghatározásában az eddigiektől alapvetően eltérő elvet alkalmaznak. *Eddig a használatba került eszközök alapján különböztették meg a korokat, ezt követően pedig jó esetben is annak alapján, hogy milyen osztály volt hatalmon, illetve mi volt a fő tulajdonviszony.* Ebből fakadóan nevezték a társadalmakat rabszolgatartónak, feudálisnak és tőkésnek. Ez a társadalmi megkülönböztetés több szempontból nem volt tudományos rendszerezésre alkalmas megoldás. Egyrészt csak a nyugati társadalom fejlődését tükrözi, másrészt még azt sem egyértelműen teszi.

- A térség első magas kultúrája, az egyiptomi sem volt rabszolga-társadalom. Abban ugyan voltak rabszolgák, de azoknál sokszorta többen voltak a feudális függőségű földművelők, a fellahok. Ebben a társadalomban inkább rabszolgának lehetett tekinteni a korlátlan hatalom végrehajtóit és kiszolgálóit, a tisztviselőket, a művészeket, a mesterembereket, azaz a viszonylag jól élőket, mint a lakosság kilenc tizedét kitevő földművelő fellahokat. (Itt csak megjegyzem, hogy a korlátlan hatalom kiszolgálói még évezredek múlva is rabszolgák voltak abban az értelemben, hogy az uralkodó szabadon rendelkezett életük és vagyonuk felett. Ez jellemezte a török birodalom tisztviselőit éppen úgy, mint a Szovjetunióét. Ezek lefelé nagy

hatalommal és jóléttel élhettek mindaddig, amíg az uralkodó kegyeit élvezhették, de a hatalomtól való függőségük sokkal nagyobb volt, mint a dolgozóké.)

- A görög és a római társadalmat még kevésbé lehet rabszolgatartónak tekinteni. A császárok korában a mezőgazdasági, az ipari és a szállítási tevékenységeket ugyan már rabszolgákkal végeztették, de ezek csak akkor jelentek meg, amikor vészes munkaerőhiány lépett fel. E társadalmak alapvetően más, vidéken élő népek felett uralkodó városok szervezetei voltak. A városok vezető rétege, a mai szóhasználatnál polgársága, csak nagy fenntartással volt polgárságnak nevezhető. Helyesebb volna ezt a társadalmi formát polisz-társadalomnak nevezni. Az uralkodó osztályhoz tartozást ugyanis nem a rabszolgák tulajdonlása, hanem a városi polgársághoz tartozás jellemezte.

- Azt a problémát pedig megkerüljük, hogy a fentiekkel egy időben léteztek a pásztortársadalmak, amelyek a földművelőktől alapvetően más jellegűek voltak.

- A feudalizmus alatt még Európában is nagyon eltérő társadalmakat kell érteni. Annak klasszikus formája csak Nyugat-Európában volt jellemző. Ettől lényegesen eltért az erős városi kultúrájú mediterrán térség, és még sokkal inkább Kelet-Európa középkori társadalma.

- Ázsiában pedig nemcsak a nyugat-európaiktól, de egymástól is nagyon eltérő feudális rendszerek voltak.

Sokkal indokoltabb volna a rabszolgatartó és a feudális társadalom helyett a földet tudatosan hasznosító, mai szóval agrártársadalmakról beszélni.

I. Az agrártársadalmak

Ezeknek két alapvető formája volt: a földművelő és az állattenyésztő. Ez a kettő nemcsak időben létezett egymás mellett, de szinte minden tekintetben más elvekre épültek fel.

A földművelő társadalmat tovább kellene bontani az öntözéses és a természetes csapadékra épülőre.

Az öntözéses földművelést folytató társadalmak is egymástól lényegesen különbözőek voltak. A kínai, az indiai, a mezopotámiai, az egyiptomi jelentősen eltérő társadalmi szervezetben működött. Mindegyik sajátosságait külön kell elemezni, de ennek ellenére nyilvánvaló a hasonló termelési módból fakadó közös társadalmi alapvonásuk, ami mindenekelőtt a nagyfokú hatalmi centralizációban jelent meg. Mivel a hatalom centralizációja az öntözőhálózat centralizáltságára, azaz szilárd gazdasági alapra épült, a politikai hatalom is szilárd, évezredekig keresztül folytonos volt. A történelem alig érinti, hogy az öntözéses kultúrákat az jellemezte, hogy a kultúra és a birodalom, azaz a politikai egység határai szinte azonosak voltak. Ez a nagy folyamokra kiépített vízgazdálkodás igényéből fakadt.

A természetes csapadékra épülő földművelés először csak Nyugat-Európában vált magas kultúrát hordozóvá. Ennek a tapasztalatai aztán, jelentős késéssel, elterjedtek a mérsékelt égöv szinte egészén. A természetes csapadékra épülő földművelés történelemformáló jelentőségét mindmáig sem ismerte fel a történelemtudomány, annak ellenére, hogy minden további fejlődésnek ez vált az alapjává. Mindaz, amit ma is nyugatinak, azaz fejlettnak nevezünk, az ezen továbbépülve hódította meg a világot. Legfeljebb a 9-10. század során lezajlódott agártechnikai forradalom gazdasági jelentőségét említik meg. Az már teljesen elsikkad, hogy ezzel egy, minden előzőtől lényegesen eltérő gazdasági alap jött létre, amin aztán megindulhatott a Nyugat páratlan felemelkedése. Pedig, ha nem azt tartjuk szem előtt, hogy a 10. századtól kezdve a Nyugat minden másik magas kultúra társadalmától alapvetően eltérő

gazdasági alapra épült, megmagyarázhatatlan marad a következő ezer év páratlan siker-sorozata. Azzal, hogy a középkor derekán Nyugat-Európában a hármas vetésforgóra alapozva kialakult a magas kultúrát hordozni képes földművelés, olyan termelési mód jött létre, amelyik magában rejtette a dinamikus társadalmi és technikai fejlődés páratlan feltételeit. Minden korábbi társadalom eleve képtelen volt a fejlődésre. Aki ezt nem veszi figyelembe, képtelen megérteni az elmúlt ötezer év történetét. Nem talál magyarázatot arra, hogy minden előző magas kultúra és annak társadalmi szervezete viszonylag gyorsan, pár évszázad alatt kialakult, hogy aztán évezredekig keresztül stagnálásra legyen ítélve. Ezekkel szemben *a 10. században Nyugat-Európában, helyesebben Európa nyugati felén kialakult a természetes csapadékra épülő földművelés, ami ezután dinamikusan fejlődve a minőségi változások során megy keresztül.*

A történelemnek aligha van fontosabb feltárássra váró kérdése, mint az, hogy *minek köszönheti Európa, a Nyugat történelmi diadalútját.*

Tekintettel arra, hogy az első magas kultúrák kialakulása és az ipari forradalom között lényegében minden magas kultúra alapvetően a földművelésre épült, ezt a kort joggal tekinthetjük az agártársadalmak korának. De ehhez is tartozik három kiegészítés:

1. Ebben a korban már számos kultúrában fontos szerepet játszottak a városállamok, amelyek társadalmi szervezete és kultúrája eltért a földművelő társadalmakétól.
2. A magas kultúrákkal párhuzamosan az emberiség jelentős hányada még mindig a gyűjtögető társadalmi formában élt.
3. Az ipari forradalom után a magas kultúrák keretei között élő emberiség nagy hányada továbbra is földművelő maradt.

Az agrártársadalmak harmadik formája az állattenyésztő. Ezek az öntözésekkel szinte azonos időben jelentek meg. Ezeket az állandó instabilitás jellemezte. Páratlanul rövid idő alatt világbirodalmak születtek, aztán viszonylag gyorsan meg is szűntek. Mi volt ennek az oka? *Nagyon nagy volt a természetes népszaporulatuk, és nagyon alacsony a gazdasági integrálódásuk.* A sztyeppei pásztorkodás mellett nagyon alacsony volt a terület eltartó képessége, tartósan alig haladhatta meg a négyzetkilométerenkénti egy főt. Ez a népesség viszont egészségesen és jól élt, tehát gyorsan szaporodott, ráadásul jó katona volt. Ebből fakadóan vagy egymás irtására, vagy kirajzásra kényszerültek. Az ilyen túlszaporodott állapotokban mindig akadt valahol egy szervező zseni, aki villámgyorsan birodalmat szervezett, meghódította a földművelők térségeit, az ottani lakosságot jórészt kiirtva teremtett magának életteret, átvette annak termelési módját és kultúráját.

A pásztortársadalmak jobb megértése nekünk magyaroknak több szempontból is fontos volna:

A honfoglalás előtt magunk is pásztorok voltunk. Ennek az ősi kultúránknak a fontos ismérveit máig magunkban hordjuk.

Új hazánkat ezer éve a keleti pásztorbirodalmak hódítási célnak tekintik. A tatárjárás, a török és a szovjet megszállás ilyen pásztorbirodalmak akciója volt.

II. Az ipari társadalom

Az ipari társadalmat az ipari technikai forradalom hozta létre. A társadalom létrejötte kiemelkedő jelentőségű, korszakváltást kiváltó esemény volt a történelemben, annak ellenére, hogy először az emberiségnek csak kis hányadát érintette, és alig kétszáz évig tartott, előbb véget ért, mielőtt az emberiség egésze átvette volna.

III. A szolgáltatói társadalom

Már az elnevezés is vitatható. Ma divatos információs társadalomról beszélni, de hiszen az is szolgáltatás. Össznépi társadalmat is lehetne mondani, hiszen először beszélhetünk arról, hogy a jelenkor fejlett társadalma már nem egyetlen osztály uralmára épül. Én legszívesebben a tudás társadalma kifejezést használnám. Ez ugyanis vízválasztást jelent abban az értelemben, hogy ezt megelőzően alapvetően az ember fizikai erejére, munkájára épült a társadalom, most már egyre inkább a tudására. De a jelenkor fejlett társadalmának definícióját hagyjuk az utókorra. Különböző is ez még nem történelem, hanem a jelen.

A fentiekben javasolt társadalmi tagolás arra épül, hogy *a társadalom lényegét mindig az határozza meg, hogy a lakosság legfontosabb igényét melyik ágazat, milyen formában elégíti ki.*

A magas kultúrákat megelőző társadalmak

A fentiek alapján logikus volna a társadalmakat annak alapján osztályozni, hogy mi volt a számukra legjelentősebb termelési ágazat. *Az agrárforradalom előtti társadalmakat gyűjtögető, majd halász- és vadásztársadalmaknak kellene neveznünk. Hiszen ezek egyrészt a kőszerszámok megjelenése előtt is léteztek, másrészt a fémek megjelenése után még sokáig működtek.* Az ember sokkal előbb ismerte meg a szerszámok használatát, mintsem magas kultúrákat hozott létre. Később, a magas kultúrák megjelenése után is használtak nemcsak kő- és fémszerszámokat, de még akár dorongot is.

Egyébként is *technokrata szemléletre vall a fémek megjelenésének túlzott jelentőséget tulajdonítani.* A fémek megjelenése során ugyan nagyon jelentős volt a vas, de még az sem jelentett önmagában garanciát a fejlettebb társadalmi, illetve termelési mód kialakulására. Számos társadalom ugyan használta a vasat, de önmagában ettől nem lett a korábbinál minőségileg fejlettebb. A vas szerepe sokáig sokkal fontosabb volt a hadviselésben, mint a termelésben. A nyugat-európai mezőgazdaság nem azért előzte meg a kelet-európaiakat, mert több vasat használt, hanem sokkal inkább számos más okból. A bronz és a réz megjelenése még kevésbé indokolja, hogy korszakalkotónak tekintsük.

Ha indokolt kő bronz- és vaskorról beszélnünk, akkor később szén-, olaj- és atomkorként kellene a későbbi időt szakaszolni. A jelenkor felé közeledve azonban egyre inkább kiderült, hogy az eszközök újabb és fontossá váló nyersanyaga nem determinálja a társadalmi formát.

Még azt sem tartom szerencsés megoldásnak, hogy a magas kultúrák társadalmait az uralkodó osztálya, illetve annak tulajdonviszonya alapján osztályozzuk. *Nem helyes a társadalmakat, mint zsarnokságot, rabszolgatartót, feudálist, kapitalistát definiálni, mert a valóságban a fejlődés szinte minden fokán találunk zsarnokságot, rabszolgaságot, feudalizmust, kapitalizmust.*

Sokkal logikusabb volna a magas kultúrákat megelőző társadalmakat annak alapján osztályozni, hogy abban mi volt a megélhetés fő forrása. Ezen az alapon kellene megkülönböztetni a gyűjtögető, a vadászó, halászó társadalmakat.

A gyűjtögető társadalmak jellemző életmódjáról egyelőre a legutóbbi néprajzi kutatások alapján is csak sejtéseink vannak. Ezek azonban sok szempontból félrevezetőek, hiszen ma már ilyen társadalmakat csak a trópusokon találhatunk. Ezek életkörülményei minden bizonnyal jelentősen mások, mint ahogyan több tízezer évvel korábban a mérsékelt égöv alatt éltek. Azaz ott, ahol később a magasabb kultúra szintjére emelkedtek.

A vadászat az emberi faj életében csak a lakosság kivételes kisebbsége számára jelentett fő megélhetési forrást. A tudósok túlértékelik a vadászat jelentőségét. Ugyan nagyon korán megjelent, és máig is fennmaradt, de nagyon ritkán vált fő megélhetési forrássá.

A barlangrajzokon csak olyan állatok szerepelnek, amelyeknek elejtése nagyon ritka, megőrzendő eseménynek számított. Kultikus céllal soha nem örökítették meg a hétköznapi eseményeket. A templomokban máig is csak a csodákat, az egyszer megtörténtet örökítik meg. Ezért tévednek azok a történészek, akik a barlangokban talált rajzokból arra következtetnek, hogy a kor embere alapvetően a vadászból élt. Egészen a lőfegyverek megjelenéséig a vadászat csak a felnőtt, életerős férfiak foglalkozása, többnyire még azoknak is csak a luxusa volt. Nemcsak a kőkorszak bunkói, lándzsái, de még a fémekkel kiegészített fegyverek is nagyon kis esélyt adtak arra, hogy a közösség táplálkozását elsősorban a vadászat során elejtett zsákmányból lehessen biztosítani. A vadászat csak a vadakban kivételesen gazdag területeken lehetett az egyik fontos élelmezési forrás.

A halászat minden korban sokkal fontosabb élelemforrást jelentett, mint a vadászat. Érdekes eredményt adna egy olyan felmérés, ami kimutatná, hogy a különböző korokban mennyi táplálékot adott a vadászat és mennyit a halászat. Meggyőződésem szerint kiderülne, hogy az utóbbi mindig, és egyre inkább sokkal többet.

Mi fakad abból, hol él egy nép?

Nagy általánosságban igaz az, hogy mindeddig *csak a mérsékelt égövben lehetett a világ kulturális és gazdasági élvonalába kerülni*. Ezen belül is egyértelmű, hogy a termelőerők súlypontja először az északi mérsékelt égöv déli részén, majd innen egyre északabbra vándorolt, hogy aztán a 19. század első felében a félig mérsékelt égövben is megjelenjen, majd az utóbbi ötven év során dél felé mozogjon.

A termelőerők súlypontjának térbeli mozgása is sokszorta fontosabb történelmi esemény, mint amit politikatörténetként tanítanak.

A tények tanúsága szerint az égövi helyzet sem volt elég, mert ezen belül *nem boldogult az a nép, amely a tengerektől távol élt, kultúrája, gazdasága a kontinentális viszonyok között alakult ki*. Ezt az állítást a mai Európára konkretizálva: *az itt élő népek egymáshoz viszonyított életszínvonalát döntően az határozza meg, hogy a térségükben mennyire érvényesült a Golf-áram hatása*. Az a nép, amelyik többet kapott a Golf-áramból, ma jobban él. Márpedig, ha ez igaz, akkor a történészeknek azt kellene feltárniuk, hogyan, milyen formában hatott a gazdasági környezet Európa nyugati felén élő népek sorsának alakulására.

Természetesen nem az éghajlat az egyedüli tényező; *minden kor technikája más éghajlatot tartott optimálisnak*.

Erre csak két illusztrációt:

1. Az első magas kultúrák csak ott alakultak ki, ahol az éghajlat nem biztosított annyi csapadékot, ami mellett elkerülhető lett volna az öntözés. Ez a szükséghelyzet is csak ott teremtett eredeti magas kultúrát, ahol nagy folyók síkságai nagyszámú lakosság eltartását biztosították.

Ez volt az első egyértelmű bizonyíték arra, hogy az emberi társadalom minden jelentős előrelépését a szükség diktálta. A társadalom csak az előtte tornyosuló akadályok legyőzése árán mehet előre. A társadalomtudományok még mindig ott tartanak, hogy a kedvező adottságokban keresik a siker kulcsát, holott *az emberi közösségek csak az elé kerülő nehézségek legyőzése árán kerülnek előbbre. Ahol nincs nehézség, ahol továbbra is lehet úgy élni, mint eddig, legyen az élet bármily sanyarú, nem töri magát*. Sajnos nemcsak a politika, de a történelem is ennek az ellenkezőjét akarja elhithetni.

2. Az elmúlt ötven év során a termelőerők egyre délebbre terjeszkednek. A meghosszabbodott szabadidő tette vonzóbbá a melegebb éghajlatot, az ott élés feltételeit pedig a hűtőipari és légkondicionálási technika biztosította. Ma ugyanis a gazdag világ több jövedelmet csoportosít északról délre a szabadidő szempontjából kellemes éghajlatra, mint a termelő szférába irányuló tőke.

A történészeknek tehát fel kellene tárniuk, hogy a földrajzi környezet mikor, milyen szempontokból volt előnyös és hátrányos az adott nép életére. Ilyenre azonban a történelemkönyvekben nem igen találunk útmutatást. A magyar történészek legfeljebb arról zengedeznek, hogy a Kárpát-medence milyen ideális, Isten adta, gazdasági egység. Ebben ugyan van némi igazság, de tegyük hozzá, hogy Európa egyetlen nemzete esetében sem találjuk a nyomát annak, hogy ilyen értelemben ideális adottságai lennének. Svájc a végletes példája annak, hogy ma a mostoha gazdaságföldrajzi adottságok mellett él Európa leggazdagabb népe. A magyar történelemfelfogás szerint a Svájcban élő népeknek reménytelen lenne a sorsa, hiszen nincs termékeny rónasága, nincs tengerpartja, nincsenek ásványi kincsei, nincsenek kedvező vízi útjai. De éppen ezeknek köszönhetően van nagyon szorgalmas, takarékos népe, jó iskolarendszere, ami minden mai gazdagság legfőbb forrása.

I. Néhány fontos történelmi mutató

Az élet átlagos hossza

Mint történész, az átlagos életkort tartom a legjobb mutatónak. Ennek nemcsak az adja az alapját, hogy az egyén, a társadalom tagja számára az élet a legfontosabb, hanem az is, hogy ez nagyon komplex mutató. Az életkor számos tényezőtől függ, de mindennél jobban az életkörülmények kedvezőségétől. Jó táplálkozás, egészséges életkörülmények a legfontosabbak. *A várható életkor ma is legalább olyan jó mutató, mint az egy lakosra jutó jövedelem.* Ráadásul a nemzeti jövedelem nagysága nemcsak a múltban, de még ma is, az átlagos életkorhoz viszonyítva, nehezen mérhető. Jellemző módon a mindenkori politikai hatalom alig használja az ilyen reális, könnyen mérhető mutatókat. A történész pedig rangján aluli közhelynek tekinti, hogy a dicső múltban milyen nagy úr volt a halál.

A romantikus történelemfelfogás azt szuggerálja, hogy a hazáért nemcsak érdemes, de örömteli kötelesség meghalni, pedig semmiben sem olyan ellentétes a politikai hatalom és a társadalom tagjának az érdeke, mint az életnek a hazáért való feláldozásában. Az emberi tudás már olyan feladatok ezreit oldja meg, amiről száz éve még álmodni sem mertünk, de *a hősi halál ostobaságát még mindig nem mertük leleplezni.* E becsapásban a keresztény egyházak, mindenekelőtt a katolikus jár az élen. Az abortuszt, sőt már a petesejt elpusztítását is gyilkosságnak, az egyik legnagyobb bűnnek tartja, de az emberek sokaságát halálba küldő hadvezérek szentek lehetnek, a halálba induló katonákat megáldja, hősnek tartja.

A tudománynak ugyan ma már elegendő ismerete van arról, hogy melyik korban mekkora volt az átlagos életkor, de ezzel komoly történészek mégsem nagyon foglalkoznak, helyette a kor társadalmi szempontjából jelentéktelen uralkodóknak viselt dolgait, a kor okmányait a legapróbb részletekig bogarásszák, tanulmányozzák és magyarázzák. Pedig *nincs fontosabb történelmi feladat, mint az átlagos élettartam megbízható meghatározása, az ahhoz tartozó okok, tényezők feltárása. Ki kellene mondani, hogy minden kor annyit ér, amennyire sikerült meghosszabbítani az emberek életét.*

Magam először a történelmet formáló egészségügyi problémával első olaszországi utamon találkoztam. Róma felé menet a hajnal első fényeinél arra lettem figyelmes, hogy ott nem a folyók, patakok völgyében helyezkednek el a települések, mint hazámban, és általában Nyugat-Európában, hanem a dombok tetején. Ez még ott is irracionálisnak tűnik, ahol bőven van víz, ahol a dombokon is áshatók kutak, nemhogy ott, ahol kevés a csapadék, ahol a ciszternákban kellett gyűjteni az esővizet. *Itáliában ilyen települési forma kialakulására csak nagy kényszer hatása alatt kerülhetett sor.* Mi lehetett ez a kényszer? Történelmi ismereteim elegendőek voltak ahhoz, hogy megállapítsam: *a görögök virágzó gyarmatait a szúnyogok semmisítették meg.* A görög települések, amelyek öntözték a gabonát, azaz a mély fekvésű völgyekben laktak, elpusztultak, de a malária veszélye, azaz a szúnyog a jelenkorig megmaradt. A malária üldözte el a vízben bő, gabonatermelésre alkalmas síkságokról a dombok tetejére a lakosságot. Szinte lavinaszerűen peregtek ebből a további kérdések, és az azokra adott válaszok:

- Az öntözéses földművelő görög gyarmatokat miért váltották fel a dombokon legeltető etruszk és a római pásztorok?

- Miért dombokra épült Róma, és utána az egész római kultúra?

Azért, mert menekülni kellett a maláriát okozó szúnyogok elől.

- Miért csak a 20 században sikerült lecsapolni a volt görög gyarmatok által lakott és művelt síkságokat?

Azért, mert csak akkor, kétezer év után tudtak az emberek védekezni a malária ellen.

Ezen felismerésem után negyven évvel jutott el a tudomány odáig, hogy a korabeli emberi csontok alapján meg tudja állapítani, hogy 2-2500 éve a leggyakoribb halálok a malária volt. Ezt ma már meg lehet állapítani, de a történészek mégsem hajlandók levonni a tanulságot: *a malária, az azt terjesztő szúnyog, az abban élő vírus pusztította el a Földközi-tenger nyugati medencéjében a virágzó görög kultúrát, és adott lehetőséget a térség pásztorkodó népeinek arra, hogy átvegyék a kultúra és a hatalom stafétáját.*

A római birodalommal foglalkozó történelmi munkák szinte említést sem tesznek arról, hogy a Római Birodalom magát jelentő Itália képtelen volt a lakosságát kenyérrel ellátni, hogy *ez volt az első nagy kultúra, amelyik képtelen volt a lakossága élelmezésére, történetesen kenyérrel való ellátására.* Ezért kellett vállalkoznia arra, hogy a városi lakosság kenyerét jelentő gabona többségét importálja, mert a gabonatermelésre alkalmas síkságokon a malária pusztított. Majd ezt a szükségüket fokozta az, hogy a keletről hozott betegségek megfertőzték a talajvizet. Ezért vagy iszonyatos költséggel kellett messziről, aquaductokon szállítani a fertőzetlen ivóvizet, illetve a kutak vizét borral kellett keverni. Ebből fakadóan az eleve szűkös termőföld többségére szőlőt kellett telepíteni. *A fertőzetlen ital, vagyis a forrásvíz és a bor emésztette fel a nemzeti jövedelem mintegy harmadát.* Az iszonyatos erőfeszítések ellenére *a városok, amire a kultúra épült, elvesztették korábbi lakosságuk mintegy kilenc tizedét.* Ez, nem pedig az erkölcsök romlása vonta maga után a birodalom és a kultúra bukását.

Nemcsak az ókorban jelentett minden mást elnyomó feladatot az egészségvédelem vagy az ivóvíz, hanem számos elmaradt kultúrában ma is.

Az átlagos testmagasság

Csak újabban került a nyugati történészek érdeklődési körébe az átlagos testmagasság kutatása, pedig sok okból talán ennél nincs is fontosabb, megbízhatóbb és egyszerűbben feltárható történelmi mutató.

Miért tartom a történész számára a testmagasságot kiváló mutatónak?

Mert *a testmagasság az elmúlt korok társadalmi állapotának legkomplexebb mutatója.*

Jellemző módon ma már erre vonatkozóan a nyugati történelmi irodalomban viszonylag sok adatot lehet találni, de e téma a magyar történészek érdeklődését még mindig nem keltette fel. Az utolsó száz év sorozási adatai pedig titkosak. Katonai titoknak számít, pedig hasznos volna tudni, hogyan álltunk ezen a téren a nyugati társadalmak népeihez viszonyítva. Például az, hogyan alakult az elmúlt százötven év során a hazai kisebbségek és a magyarok testmagasságának aránya. Ezek az adatok minden politikai eseménynél sokkal többet elárulnának Magyarországon Európán belüli társadalmi helyzetéről, kisebbségi politikánkról, mint a romantikus történelemfelfogásunk. *Keresi valaki, hogyan alakult a 20. században a magyar lakosság testmagassága? Pedig ez többet mondana a királyi, a két háború közötti és a*

szocialista rendszerek minőségéről, mint amennyit a történészek eddig elmondtak. Ezeknek az adatoknak az ismerete egy sor történelmi állításukat a szemétkosárba vetné.

Ha tudom a testmagasságot, akkor következtetni tudok három nagyon fontos társadalmi körülményre. *Az átlagos testmagasság ugyanis annál nagyobb, minél jobb a táplálkozás, minél egyenletesebb a jövedelmek elosztása, és minél kevesebb nehéz munkát végeznek a gyerekek.*

Mit mondanak a Nyugaton publikált testmagasságra vonatkozó adatok? Milyen szóródást mutatott ez a mutató az egyes etnikumok és társadalmi osztályok esetében?

Az öntözéses kultúrákban alacsonyabbak voltak az emberek, mint a pásztorkodókban. A természetes csapadékra épülő földművesek ebben a tekintetben a kettő között voltak. Az ok? Az öntözéses kultúrákban kevés volt az állati fehérje, sok a gyermekmunka. Ezzel szemben a pásztorok, akárcsak a vadászok, jól táplálkozhattak, a gyerekek pedig nem végeztek nehéz munkát.

- A kultúrák között a legalacsonyabbak az inkák voltak. Nemcsak az állati fehérje hiánya miatt, hanem azért is, mert a hegyek megmászása vitte el az életerőt, meg az aránytalanul sok öntözővíz emelése, mely alól az állapotos nők és a gyermekek sem voltak felmentve.

Vadászként tapasztaltam, hogy a hegyvidéken élő szarvas kisebb testű, a súlya harmadával kisebb, mint a síkvidéki erdőségekben. Ennek oka nemcsak a gyengébb táplálék, hanem a hegyek megmászásával járó terhelés is.

- Angliában az ipari forradalom után az átlagos testmagasság a 19. század hetvenes éveiiig fokozatosan csökkent, aztán lassan nőtt. A növekedés a 20. század végére felgyorsult. Ma pedig az angolok magasabbak, mint az Egyesült Államok lakosai.

- A történelem során a legmagasabbak a jelenkori holland férfiak, 18 éves korban 182 centisek.

- Az elmúlt ötven év során a japánok nőttek a legnagyobbat. Ma a 18 éves japán férfiak magasabbak, mint az észak-amerikaiak. Az utóbbiak azért maradtak le, mert a bevándorló latin népek első két generációja viszonylag alacsony.

Ma aligha lenne nagyobb történészi kíváncságom, mint a magyar történelem ezer évéből ismerni a testmagasságra vonatkozó adatokat. Mind a magyarokét, mind a kisebbségeké, mind pedig az osztályokét. Az utóbbiról gyermekorom tapasztalatai alapján csak annyit tudok, hogy a kubikusok nagyon kicsik maradtak, az arisztokraták viszont megnöttek. Felnőtt életem során pedig azt láthattam, hogy az én generációm magasabb volt, mint apáink, a gyermekeink pedig magasabbak, mint mi, végül az unokák őket is túlnőtték.

A kiscsalád fölénye

A családtípussal is szinte csak a szociológusok, és újabban a demográfusok foglalkoznak, holott az egész Nyugat kultúrájának több mint ezer éve tartó lendületes fejlődése, és főleg az utóbbi kétszáz év diadala a kiscsalád általánossá válásán alapult. Máig a világ élvonalába csak kiscsaládos kultúrát hordozó társadalmak kerültek, mégsem fordítanak erre kellő figyelmet. Az is egyértelművé válik, hogy a fejlett Nyugathoz képest egyre jobban lemarad az a Kelet-Európa és Balkán, ahol ezer éve nem vált általánossá a kiscsaládi forma. A történészek nagy többségének a családforma felé fordulására az sem hatott, hogy az utóbbi ötven évben francia

történészek részletesen feltárták a középkori Nyugat-Európa családviszonyait, a házasságkötések számát, az első szüléskor az anyák korát, és ennek demográfiai következményét.

Addig már néhány történész és politológus eljutott, hogy a társadalomra jellemző erkölcs, etika szinte mindennél fontosabb, de azt máig nem ismerték fel, hogy *a Nyugat fölénye azon a morálon alapul, amit a kiscsaládok szervezet alakított ki. Az, amit a nyugati népek puritánizmusának nevezünk, a kiscsalád erkölce.*

Természetesen a családi forma máról holnapra nem alakítja ki a neki megfelelő erkölcsi értékrendet, viselkedési formát, a neki megfelelő vallást, ehhez a generációk sorára van szükség, de a puritán erkölcs csak a kiscsaládok társadalmakban válhatott és válhat jellemzővé. Márpedig *a puritán erkölcs általánossá válása nélkül a Nyugat nem emelkedhetett volna a világ többi más kultúrája és társadalma fölé, és ma is eleve lehetetlen nélküle a világ élvonalába kerülni.*

Mi a fenti állítás bizonyítéka?

Az, hogy a Nyugat nagy szellemi és vallási mozgalmait mind megtorpantak ott, ahol már nem a kiscsalád volt a jellemző társadalmi sejt. Ennek határán torpant meg a reneszánsz, a reformáció, a felvilágosodás, az iparosodás, és legutóbb a demokrácia és a piacgazdaság, azaz a szolgáltató társadalom kialakulása. Ezekkel a nagy szellemi, történelemformáló mozgalmakkal a történészek ugyan jelentőségének megfelelően foglalkoznak, de máig sem jutottak el addig, hogy ezeket mind csak a kiscsaládok társadalom szülhette, csak abban volt képes gyökeret verni.

Tekintettel arra, hogy a családforma történelemformáló szerepét nem ismerték fel a történészek, nem is kapott nálunk különösebb szerepet. Pedig a Nyugat felemelkedésének és diadalának ez a kulcsa.

A kolhozok életképtelenségéről sokat írtak, de addig mégsem jutottak el, hogy a kolhozgazdálkodás minden negatívuma fokozottan érvényes a nagycsaládokra, sőt azokra sokkal inkább. *A nagycsalád elsődleges hibája, hogy abban általában a már munkaképtelen öreg gyakorolja a hatalmat, és a tényleges jövedelemtermelők dolgoznak.* A nagycsaládban minden hatalom a legöregebbé, aki a legtöbbször már nem munkaképes, és ami még sokkal fontosabb, az újra nem fogékony. Ezzel szemben, akik a családot eltartó munkát végzik, azok jogtalanok, azok nem rendelkeznek munkájuk gyümölcseivel, sőt még a gyermekeiket sem ők nevelik. Ebből fakadóan a nagycsaládban elsatnyul a szorgalom, a beosztás, nincs becsülete a tulajdonnak, nem kap teret az új, hiszen minden felett az rendelkezik, aki a múltjából él, aki a jövedelem megteremtésében részt sem vesz. Akik viszont a munkát végzik, nem lesznek szorgalmasak, beosztók, hiszen annak gyümölcseivel nem ők rendelkeznek. *A nagycsaládok társadalomban ismeretlen a takarékoság, a beosztás, az idővel való gazdálkodás, a tisztaságra való törekvés, az új iránti fogékonyosság, vagyis a puritán tulajdonságok mindegyike.*

A család szerepét a marxizmus sem ismerte fel. Annyira belemerült az osztályok közötti hatalmi és kizsákmányolási viszonyokba, hogy észre sem vette a múlt legkegyetlenebb, a legtöbb egyént érintő kizsákmányolási teret, a családot. Az emberi faj életének 99 százalékában a családfők korlátlan uralma érvényesült. Ebben a család minden tagja a családfő korlátlan tulajdona volt. Tekintve, hogy a kiscsalád megjelenése még kétezer évre sem tekinthet vissza, és akkor is csak Nyugat-Európát, a kor emberiségének tizedét sem érintette, nemcsak a nők és a gyermekek szabadságáról nem beszélhetünk, de még a dolgozó, munkaképes férfiak nagy többsége is hatalmilag ki volt szolgáltatva.

- Ahhoz, hogy a munkaképes férfi felszabadulhasson az öregek zsarnoksága alól, a kiscsaládot kellett általánossá tenni.

- Ahhoz, hogy a nők és gyermekek felszabadulása elindulhasson hosszú, és máig tartó lassú útján, először általánossá kellett tenni a kiscsaládos formát.

A kiscsaládban az a tulajdonos, az rendelkezik a megtermelt, megtakarított jövedelemmel, aki azt létrehozta. Aki többet dolgozik, az él jobban. A gyermeküket is maguk nevelik. Ezért aztán a kiscsaládos társadalmakban jellemző a takarékoság, a szorgalom, az idővel való gazdálkodás, a tisztaságigény, végül a technikai és a világnézeti új iránti fogékonyság. Ezzel már magyarázatot is adtunk arra, hogy miért állt meg a reneszánsz, a reformáció, a felvilágosodás, az iparosítás, a fogyasztói társadalom kialakulása ott, ahol már nem volt jellemző a kiscsalád.

Külön kell hangsúlyozni annak a jelentőségét, hogy *csak a kiscsaládos társadalomban volt megoldható a népesség szaporodásának féken tartása.* Az tette ezt lehetővé, hogy a nyugat-európai középkorban kialakult a kiscsaládra épülő termelési rendszer. *Azzal, hogy a jobbágytelekhez kiscsalád tartozott, szabályozták a családok számát.* Ha sok volt a jobbágyoknál a gyermek, akkor kitolódott a házasságkötés, azaz a családalapítás ideje. Ez vált jellemzővé a középkorban, majd a jobbágyok felszabadulása után a paraszti társadalmakban is.

A királyok személyével foglalatosskódó történészek nem nagyon figyelnek a kor demográfiai törvényeire, nem elemzik a természetes népszaporulat természetét, okait, nagyságát, holott végső soron e mögött kellene keresni a népességet pusztító háborúk, a járványok elterjedésének az elsődleges okát. A történelem azt bizonyítja, hogy minden korban és minden területen adott az eltartható népesség felső határa. Ennek túllépése esetén romlanak az eleve rossz életviszonyok. E probléma levezetésének két módja van. Az egyik a háború, amiben az emberek egymást irtják, a másik a járványok, amikor a vírusok és bacilusok veszik át a népességszűkítés szerepét.

Nemcsak a keresztény egyházak, de még a történészek is mélyen hallgatnak arról, hogy a kor technikai viszonyai között determinált eltartó képességet nem lehet túllépni anélkül, hogy az emberpusztítás valamilyen módja meg ne jelenjen.

Hogyan működik a népességszabályozó mechanizmus?

Ha a népesség túllépi az adott kor viszonyai által determinált maximumát, szűkül az élettér, romlik az életszínvonal, a táplálkozás, ennek következtében könnyebben terjednek a járványok. Azt sem tanítják a történészek, hogy a múlt egészségvédelmi viszonyai között *a kívánatosnál nagyobb népsűrűség esetén hatványozottan nő a betegségek, különösen a járványok terjedésének sebessége.* Ennek klasszikus példája az a tény, hogy a történelem folyamán *a városi lakosság mindig képtelennek bizonyult arra, hogy a létszámát a saját népszaporulatból fenntartsa.* Ott a halandóság nagyobb volt, mint a születések száma. Ezért aztán a városok a járványoktól kevésbé sújtott és jobban táplálkozó vidékekről bevándorlókra szorultak.

Azt, hogy a természetes népszaporulat vidéken és békeidőben milyen nagy volt, bizonyítja az a tény, hogy a nagy járványok és a nagy embervesztéssel járó háborúk után néhány generáción belül visszaállt az eredeti lakosságszám.

Egyértelműen a felesleges lakosságot pusztítani hivatott háborúk klasszikus példái voltak a keresztes háborúk. Ezt tanúsítja minden vele kapcsolatos indíték és megvalósítási forma. A kiváltó ok az volt, hogy a középkor nagy agrártechnikai forradalma, a hármas vetésforgó gyors elterjedése a népesség növekedését eredményezte. Ez azzal járt, hogy egyre több földesúr és jobbágy második fiúgyermeké anyagi háttér nélkül maradt.

A nyugati öröklési rend szerint ugyanis minden vagyont az elsőszülött fiú örökölt, a másodszülött birtok nélkül maradt. A jobbágyok esetében már említettük, hogy házasságot csak akkor lehetett kötni, ha a földesúr átadott egy felszabadult jobbágytelket. Ezért aztán először gyorsan növekedett a szerzetesnek, papnak menők száma. Tanítjuk, hogy a szerzetesrendek nagy reformmozgalmai miért ebben a korban jelentkeznek? Mert a túltermelés hatása jelentkezett a szerzetesi pályákon is. A földesurak örökségre nem váró gyermekei számára a másik lehetőséget jelentette az, hogy elment hivatásos katonának, akkori szóval lovagnak. Tanítjuk, hogy miért virágzott a lovagkor?

A felszabaduló jobbágytelekre, ezért házasságra sem számítható jobbágyfiúk is örömmel jelentkeztek katonának. Ezt a szülők is jó megoldásnak találták.

Ez a fiatal réteg, mivel sem vagyoni, sem házassági háttere nem lehetett, természeténél fogva kalandra vágyott. Mivel túltermelés volt mind papokból, mind katonákból, kapva kaptak az ötleten, hogy Krisztus szülőföldjét felszabadítsák. Az sem zavarta a jelentkezőket, hogy fogalmuk sem volt arról, hogyan lehet oda eljutni, hogy mennyien fognak a hosszú úton elpusztulni, mit kezdenek majd ott azon kevesek, akik egyáltalán odaérnek, de telve voltak kalandvágygal. Az sem oltotta ki a lelkesedést, hogy az előző hadjáratok már kudarcot vallottak, hogy iszonyúak voltak az út megpróbáltatásai. Minél többen indultak el, annál többen haltak meg, tűntek el a túlnépesedett Nyugat számára örökre. A hatalom gátlástalanul indította az újabb hadjáratokat, mindaddig, míg azt tapasztalta, hogy még mindig sokan vannak otthon. Közben annyira nem leplezte igazi célját, az emberfelesleg levezetését, hogy fegyverviselésre még alkalmatlan fiúgyermekeket is hajókra rakott, hogy ártatlan haláluk könnyítsen az otthon maradt, még mindig sok örökségre vágyókon. A keresztes háborúkat támogatta az egyház, mivel befolyását növelő eszközt látott benne. A nyugtalan szerzeteseket reformerségükről elterelte a céltalan hadviselés felé. Ezeket a reménytelen hadjáratokat támogatták a gazdag itáliai városok is, hiszen számukra ennél jobb üzlet nem kínálkozhatott. Ők szerelték fel a hadjáratokat fegyverrel, ruházattal, élelmiszerrel, gondoskodtak a tengeri szállításukról. Velence és Genova számára a keresztes hadjáratok jelentették a meggazdagodásukat, azt a gazdasági hátteret, mérhetetlen gazdagságot, ami utána több száz évig a gazdasági hatalmukat biztosította. Tanítja a történelem, hogy a keresztes háborúk igazi alapja nem a Szentföld felszabadítása, hanem a felesleges népesség elpusztítása volt?

Ez egyúttal arra is klasszikus példa, hogy nemcsak a keresztény klérus és a kor hatalmasai, hanem a mai történészek is igyekeznek félrevezetni a közvéleményt a keresztes hadjáratok igazi célját illetően.

A túlnépesedés elleni védekezést sok tudós ma is úgy állítja be, hogy az ember eleve kegyetlen egymást pusztító lény, holott csak arról van szó, hogy az ember is, mint minden lény, szabályozza a létszámát. Ezt bizonyítja a tény, hogy a túlszaporodó társadalmak agresszívek, másrészt kegyetlen emberpusztítók, társadalmukon belül is öldösik egymást. Ez a magyarázata annak, hogy a gyorsan szaporodó pásztortársadalmakat a kegyetlenség, az emberirtás jellemzi. A pásztorok ugyanis mindig gyorsan túlszaporodó társadalmak voltak. Ennek lett természetes következménye, hogy a felesleget vagy meg kellett ölni, vagy ki kellett üldözni, vagy szorult helyzetét felismerte, és önkéntesen kirajzott. A magyar történészek sem tesznek erről említést, holott a honfoglalás előtti történelmünk e nélkül érthetetlen.

Ennek tipikus példája a nyugat-európai kiscsaládos feudalizmus volt, amiben az elmúlt ezer esztendő leghatékonyabb erkölce, a puritanizmus kialakult. *A történészek máig nem ébredtek annak tudtára, hogy a Nyugat kulturális, gazdasági és erkölcsi sikere a kiscsaládon alapult.* Arról még kevésbé esik szó, hogy ez a területi és vertikális mobilitás a nagycsaládos társadalmakban nem volt, mert nem is válhatott jellemzővé. Az ilyen társadalomban csak

kegyetlen hatalmi eszközökkel lehetett létrehozni a vertikális mobilitást. Aki ezt nem érti, képtelen például a szovjet rendszert megérteni. Amíg a kiscsaládos rendszerben a népesség-felesleg létrejöttét a családi érdek maga fékezte, a nagycsalád erre mindig képtelennek mutatkozott. A kiscsaládok maguk védekeztek a népszaporulat ellen, ez mutatkozott meg a spontán kialakuló egykezésben. Csak a kiscsaládokban vált jellemzővé, hogy a felesleges családtagok igyekeztek kirajzani, másutt keresni megélhetési lehetőséget. Csak az ilyen kultúrában vált jellemzővé a cselédnek, zsoldosnak szegődés, a vándoriparosság, kivándorlás. A nagycsaládnak ellenben előnye származott abból, ha nagyobb a család, a túlszaporodás ellen a másik nagycsalád kiirtásával védekezett. Ezért vált az ilyen társadalmakban jellemzővé a vérbosszú, a szinte állandó törzsi, vallási háborúskodás, amelyekben az emberélet volt a legolcsóbb.

A fentieknek klasszikus illusztrációja az Alpok és a Balkán-hegyekben élő népek szembeállítás. A kiscsaládos svájciak és tiroliak puritánok lettek, elmentek zsoldosnak, szolgálónak, vándoriparosnak, és most a leggazdagabb európaiak. A nagycsaládos balkáni szlávok számára ismeretlen volt a puritán erkölcs, a takarékoság, a mások szolgálatába állás, ezért aztán mára ők lettek Európa szegényei. Aki ezt nem tartja szem előtt, az nem értheti meg, hogy miért vallott kudarcot minden nyugati és keleti hódító és reformer a Balkánon.

Ezzel szemben a szántóföldi lehetőségekkel bőven rendelkező Oroszországban a nagycsalád túlnépesedését azzal vezették le, hogy a föld faluközösségi tulajdonban volt, amit rendszeresen a családok nagyságának megfelelően újraosztottak. Ez is jó példája annak, hogy mennyire téves vágányokon halad a történelemírás. Oroszországról sok politikai eseményt kell megtanulnia a diáknak, de arról nem is hall, hogy az orosz kultúra konzervativizmusa, a magántulajdonnal szembeni közömbössége, az emberélet értéktelensége nem valamiféle sztálini találmány, ott mindez és másik oldalon a puritán erkölcsi tulajdonságok hiánya a nagycsaládos rendszerükből fakad.

Társadalmi mobilitás

Annak ellenére, hogy az ismert történelmi koroktól kezdve mindig az a társadalom, annak az a része volt élenjáró, amelyikben nagyobb volt a vertikális mobilitás, a modern társadalom fejlődési dinamikája pedig már elsősorban ettől függ, a történészek alig figyelnek fel arra, hogyan alakult ez a tényező az idők, különösen az elmúlt század során.

Kétféle mobilitást kell megkülönböztetni: a horizontálist, vagyis térbelit, illetve a vertikálist, vagyis a társadalmi. A térbeli mobilitást a történelem csak akkor kezeli fontos eseményként, ha egész népcsoportok közös vándorlásáról van szó. A kisebb térségek, országon, tájakon belüli horizontális mobilitást alig érintik a történészek.

Természetesen a társadalomtudós számára a vertikális mobilitás a sokkal fontosabb.

Mit értünk vertikális mobilitás alatt?

Az egyének társadalmi helyzetében beálló változások gyakoriságát. Vagyis mekkora az egyén esélye arra, hogy magasabb osztályba kerülhessen, illetve mekkora a veszélye annak, hogy a társadalmi hierarchiában lejjebb kerül. Ebből fakadóan mindenekelőtt azt kell látni, hogy egyrészt minél fejlettebb a társadalom, annál nagyobb mobilitásra van szüksége, másrészt szinte minden társadalmi osztály esetében más annak optimális nagysága.

Mitől függ a társadalmi mobilitás kívánatos színvonala?

A társadalom szellemi vagyonnal szemben támasztott igényétől. Ennek az igénynek a nagysága pedig két tényező függvénye: a társadalom fejlettsége és annak potenciális növekedési képessége. Vagyis annál nagyobb a társadalomnak a mobilitással szembeni igénye, minél fejlettebb és minél gyorsabb növekedésre képes.

A jelenkor fejlett társadalmi számára másként is kifejezhetjük a mobilitás-igényt: *minél nagyobb a társadalomnak a szellemi vagyonnal szembeni igénye, annál nagyobb szerepet kap a mobilitás.*

A társadalom szellemi vagyona három tényező szorzatából áll. Ezek: az erkölcs, a tudás és a tehetség. Ma nincs is ennél fontosabb társadalmi igény. Ezért szívesen nevezném a jelenkor fejlett társadalmát a szellemi vagyon társadalmának.

Itt ismét egy kis kitérőt kell tennem. Rá kívánok mutatni arra, hogy *a társadalmi formáknak meghatározásának az volna a helyes módja, hogy mi volt abban a szűk keresztmetszet. Ezen az alapon:*

- *A fizikai munkaerőben hiányos társadalomnak neveznénk a rabszolgatársadalmakat. Ebben az osztályuralmat a fizikai munkaerő, a rabszolgák tulajdonosai alkották.*
- *A termőföldben szűkölködő társadalomnak neveznénk a feudális társadalmakat. Ebben a földbirtokosok alkották az uralkodó osztályt.*
- *A tőkében szűkölködő társadalmakat találóan nevezik tőkésnek. Ebben a tőketulajdonosok uralkodtak.*
- *A jelenkor fejlett társadalmában a szellemi vagyon a szűk keresztmetszet, ezért azt a szellemi vagyon társadalmának kellene nevezni. Ebben a hatalom birtokosai a szellemi vagyonban gazdagok, azaz a szakmák legjobbjai lesznek.*

A szellemi vagyon szerepe nélkül a múlt sem érhető meg. Ezért a történelem egyik fő feladata lenne annak megválaszolása, hogy melyik korban milyen szerepet játszott a tudás.

A fejlődés korai szakaszában alig volt szükség szellemi vagyonra. Ezért a jelenkor előtti történelmet azzal jellemezhetjük, hogy abban az ember szellemi képességének nagyon kis hányada hasznosult. De ez a kis hányad is történelemformálónak bizonyult.

- Az embernek a természet felett aratott sikereit nem a fizikai tulajdonságainak, ugyan azok is fontosak voltak, hanem a szellemi erejének köszönhette.
- Már a homo sapiens győzelme a neandervölgyi rokonával szemben a fejlettebb agyával magyarázható.
- A kultúrák, a vallások megalapítóit, elindítóit isteni eredetűeknek tartották, ezzel jelezve, hogy nagyon nagy szellemek voltak.
- Elődeink közül egyre inkább nem a legnagyobb hatalommal rendelkezőkre emlékezünk, hanem a szellem óriásaira.

A társadalmi fejlődéssel párhuzamosan egyre nőtt a szellemi vagyonnal szembeni igény, mígnem a jelen társadalmában már ez olyan nagy, hogy ki sem elégíthető. Az azonos fejlettségi szinten álló társadalmak közül az fejlődik gyorsabban, amelyikben nagyobb szerepet játszik a szellemi vagyonnal szembeni igény.

A szellemi vagyonnal szemben támasztott igény alapján a társadalom fejlődését három minőségileg eltérő korszakra oszthatjuk.

1. Az egyszerű újratermelés kora.

A társadalom kezdeti fejlődését nagyon hosszú ideig a nagyon lassú növekedés, gyakorlatilag a stagnálás jellemezte. Ez hívják a közgazdászok egyszerű újratermelésnek. Ez azt jelenti, hogy nem történik a társadalom tagjai számára sem a fogyasztásban, sem a tudásban érzékelhető növekedés. Az emberi faj történetének 40 ezer évéből 35 ezer ilyen egyszerű újratermelés volt.

2. A minőségi változások kora.

Ez az első magas kultúrák kialakulásával, mintegy ötezer éve kezdődött el, és az ipari forradalomig tartott. Ebben már egyes társadalmak viszonylag gyorsan a korábbinál minőségileg fejlettebb korba léptek. Ott aztán hosszú időre megrekedtek. Azaz a korábbinál magasabb színvonalon egyszerűen újratermelőkké váltak.

Ennek klasszikus példája az egyiptomi társadalom, amelyik az időszámításunk előtti negyedik évezredben néhány száz év alatt olyan kulturális, gazdasági alapot épített ki, amin aztán ötezer évig stagnálhatott. Ami e társadalom életében azóta változott, azt kívülről importálta.

Vagyis minden eredeti magas kultúra létrejöttét, születését az jellemezte, hogy a kedvező körülmények esetén viszonylag gyorsan magasabb szintre lépett, de ott megfeneklett. Ezután az új szinten vált tartóssá, azaz egyszerű újratermeléssé.

E második fejlődési szakasz kibontakozása közel négyezer évig tartott. Ez idő alatt egymástól többé-kevésbé függetlenül számos magas kultúra alakult ki, és azok mindegyike ezt követően stagnált. Ezeket a magas kultúrákat a szellemi vagyongényük szempontjából az jellemezte, hogy az átalakulásukhoz a korábbinál lényegesen értékesebb szellemi vagyont, erkölcsre, képességekre és tudásra volt szükség, de az átalakulás után ennek növelésére már nem jelentkezett igény.

3. A növekedés kora.

Nyugat-Európában a 10. század környékén jött létre először az olyan kultúra és annak társadalma, amelyik képes volt önerőből fejlődni, módosulni. Ezt megelőzően jöttek létre olyan kultúrák és annak megfelelő társadalmi berendezkedések, amelyek valamelyik előző magas kultúra eredményeire épültek, azt magukhoz módosítva alakították ki önálló arcukat. Ennek klasszikus példája volt a görög-római kultúra és társadalom, amelyik mai formájában, mint mediterrán, majd latin-amerikai él tovább. Ez a kultúra is nagyon gyorsan létrejött, de aztán saját erőből nem volt képes továbblépni. Természetesen az elmúlt kétezer-ötszáz év során jelentősen módosult, de ezek mindig külső hatásra, döntően a nyugat-európai kultúra sikereinek az átvételén alapultak. De ugyanezt mondhatjuk el az összes többi, ma is élő kultúráról és társadalomról. A kínai, az indiai és az arab kultúra és társadalom máig nem a belső forrásai, hanem a Nyugat hatására módosul.

Vagyis a nyugat-európai kultúra és társadalom az egyetlen, amelyik szinte a kezdettől fogva a belső forrásaiból táplálkozva nemcsak változik, hanem fejlődik, minőségi változásokon megy keresztül. *Ezer éve, ami minőségi változás, fejlődés az emberiség fejlődésében végbement, az a Nyugat eredménye, illetve hatása.* Ebből fakadóan a társadalom történetének legfontosabb kérdése az arra való válasz, hogy mi az oka annak, hogy ezer éve a világ egyre inkább a nyugati kultúra és társadalom eredményei alapján fejlődik, változik.

Ezer év alatt a nyugat-európai fejlődés három nagy szakaszra osztható, mindhármát az abban született technikai forradalom váltotta ki.

Mi volt ez a három technikai forradalom?

1. *A hármas vetésforgó.* Ez tette lehetővé, hogy a természetes csapadékra olyan földművelés épült fel, amelyik képessé vált a magas kultúra kialakítására és állandó fejlesztésére. Biztosította a kívánatos lakosságsűrűséget, az urbanizáció kellő fokát, ezzel megteremtve a feltételeket ahhoz, hogy a mediterrán kultúra eredményeit átvehesse és módosítsa. A nyugat-európai népek az átvett eredményeket a következő mintegy nyolcszáz év során állandóan továbbfejlesztették, és nemcsak a kor többi magas kultúrájához emelkedtek fel, hanem számos tudományos területen azok elé is kerültek, a hadászatban és az óceánok hajózásában pedig azokkal szemben nagy fölénybe kerültek.

2. *Az ipari forradalom.* Ennek eredményeként sikerült túllépni az agrártársadalmak fokán. Nyugat-Európa száz év alatt létrehozott egy olyan térséget, amelyikben a fő gazdasági tevékenység már nem a mezőgazdaság, hanem az ipar. Ezt aztán olyan hatékonysági fokon működtette, hogy versenyképtelenné vált minden más kultúra ipara, ebből következően infrastruktúrája és hadászata. Alig kétszáz év alatt a Nyugat nemcsak a világpolitikát és a világgazdaságot alakító erővé vált, hanem térben is kiterjeszkedett.

Azzal, hogy az ipar vált a társadalom első számú eltartójává, uralomra juttatta a tőkés polgárságot, és annak osztálydemokráciáját. Vagyis létrejöttek a tőkések demokráciái. Ez az új társadalmi forma olyan belső dinamizmust szabadított aztán fel, ami történelmileg nagyon rövid idő, alig kétszáz év alatt felszámolta önmagát, átalakult össznépi társadalommá. Ezzel párhuzamosan eredményeinek és erejének köszönhetően olyan változásokat hozott létre minden más magas kultúrában, ami azok korábbi stabilitását felszámolta. A 20. század közepére minden kultúra és társadalom a megemészthetőnél is nagyobb nyugati társadalmi és gazdasági hatásnak van kitéve.

Az ipari forradalomnak és a tőkések demokráciájának köszönhetően a Nyugat térben is páratlan módon terjeszkedett. Nemcsak Európa nyugati felét alakította ipari társadalommá, hanem Észak-Amerikában és Ausztráliában is a saját etnikuma nyugati társadalmat épített ki. A történelemben ez volt az első eset, amikor egy kultúra térben is jelentősen terjeszkedett, más földrészt hódított meg. Ma a nyugat-európai népeknek több utódja él, többségük jobban él a meghódított kontinenseken, mint az őshazában. Ez ugyan a mennyiségi tekintetben a mediterrán népekre is igaz. Ma többen élnek Latin-Amerikában, mint a Földközi-tenger medencéjében. De tegyük hozzá, hogy Latin-Amerikában sem a belső erőforrásaiból fejlődött a társadalom és a gazdaság, hanem a nyugat-európai eredményeket fogadta be, és azt is csak részben tudta megemészteni.

Miben rejlett a tőkés demokráciák társadalmi és gazdasági sikere?

A polgárság uralma olyan új társadalom létrejöttét jelentette, amiben az uralkodó osztályon belül, amely a lakosság tizedét sem jelentette, megvalósult mind a térbeli, mind a vertikális mobilitás.

A polgári demokrácia uralma alatt a lakosság nagyobb hányada számára csak a térbeli mobilitás következett be. Ez két úton valósult meg: egyrészt a falusi lakosság, a parasztság gyors urbanizációját, városokba költözését jelentette, másrészt az Újvilágba való kivándorlást.

Ami az urbanizációt illeti: az ipari forradalom előtt a városban élők aránya sehol nem haladta meg a 20 százalékot. Az ipari forradalom hatására elérte az 50-et. Azóta pedig tovább fokozódik. Sajnos a lakosságnak a nagyvárosokba áramlása általában ott a legnagyobb és leggyorsabb, ahol annak a társadalmi és gazdasági feltételei a leginkább hiányoznak.

Ami a kivándorlást illeti: ennek nemcsak az lett a következménye, hogy ma Európa nyugati felén élő népek közül több él a kivándoroltak utódaiként, mint az őshazában, de az is, hogy a kivándoroltak sokkal kevésbé érzékenyek a faji, a kulturális, a vallási másságra, mint az otthon maradtak.

A jelenkorra minden társadalom mobilitása a múlthoz képest nagyságrenddel növekedett. Amennyire ez pozitív jelenség a fejlett társadalmakban, annyira negatív ott, ahol még nem jöttek létre a nagy mobilitás hasznosításának a feltételei, vagyis a világ népességének nagyobbik felében.

A fejlődésre pozitív hatású mobilitást a technika fejlődése váltotta ki. A térbeni mobilitás technikai alapját előbb a kontinensek között a hajózás, később a szárazföldön a vasúthálózat kiépítése jelentette.

Az ipari forradalom teremtette világ gazdaság igényeit szolgáló térbeli mobilitást a Nyugatnak a tengerhajózásban és a hadviselésben szerzett fölénye alapozta meg.

A vasútnak köszönhetően az emberiség történetében először vált lehetővé a személyek és az áruk viszonylag olcsó és gyors szárazföldi mozgatása. Amennyire általánosan elfogadott a vasútnak az áru- és munkaerő-szállításban, ezáltal a munkamegosztásban elért szerepe, annyira keveset foglalkoznak avval, hogyan hatott ez az urbanizációra, a széles tömegek térbeni újrendeződésére, és mindenekelőtt az érintettek tudatára. Ha ezer év múlva mondani akarnak valamit a 19. századról, a legfontosabbak között az egyik a vasút elterjedése lesz. Ezzel szemben említést sem érdemelnek a század úgynevezett történelmi személyiségei.

A nálunk ma betegesen hangsúlyozott polgárságról mindenekelőtt az kellene tudni, hogy már évezredekkel korábban is a legmobilabb társadalmi réteg volt, uralomra kerülésével nemcsak a saját, hanem az egész társadalom mobilitása nagyot nőtt. *A tőkés társadalmat megelőzően a nemzedék során nem nőtt annyira a termelés, nem történt annyi átjárás az osztályok között, mint a tőkés polgárok által vezetett társadalomban évtizedek alatt.*

3. *A szellem forradalma.* A klasszikus kapitalizmus olyan gyors technikai, és ennek következtében társadalmi változásokat hozott, amiben a társadalom tudásigénye kielégíthetatlenné vált, a tudás lett a szűk keresztmetszet. Ebből fakadt a társadalom megsokszorozódott és a társadalom egészére kiterjedt mobilitás-igénye.

Amíg a társadalom működtetése viszonylag kevés tudást igényelt, nagyon megfelelt a társadalmi pozíciók örökletessége. Ez őrizte a fennálló hatalmi viszonyokat, biztosította a társadalmi stabilitást. Ahogy azonban a társadalom tudásigénye kielégíthetatlenné vált, a társadalmi pozíciókat már nem lehetett sem vérségi, sem vagyoni alapon örökölni, mert ez jó esetben is csak átlagos képességet garantált volna. A tehetség és az arra épült tudás ugyanis nem örökölhető, arra sem vérségi származás, sem az öröklött vagyon nem ad garanciát.

A társadalom tudásigényéhez való alkalmazkodás két síkon történt. Egyrészt a polgárok osztálytársadalmából össznépi társadalom lett, ennek következtében már nem a tőke, hanem a szellemi vagyon lett a szűk keresztmetszet, másrészt, amíg *a tőkés osztálytársadalma a világ népességének alig huszadában valósult meg, az össznépi társadalom két generáció során az emberiség ötödét a fejlettek közé emelte.* Ezen túlmenően *a szellemi vagyon társadalmának hatása az elmaradt társadalmakban is óriási változásokat hozott.* Amíg az imperialista gyarmatosítás alig váltott ki, hozott társadalmi és kulturális változásokat a gyarmatokon, addig *a jelenkori fejlett társadalmak az elmaradtakat is kiforgatják a sarkaikból.*

Az össznépi társadalom kialakulását a tudományos és technikai forradalom idézte elő azzal, hogy a társadalom szellemi vagyonával szembeni igényt megsokszorozta. Ezt pedig nem lehet mással kielégíteni, mint a vertikális mobilitást a korábbi sokszorosára növelni azzal, hogy kiterjeszti az egész társadalomra. A jelenkori fejlett társadalom nemcsak abban különbözik az előzőktől, hogy ebben már nincs elkülönült uralkodó osztály, de abban is, hogy a társadalmi hierarchiában állandósult a horizontális és a vertikális mozgás.

A térbeni mobilitás

Külön kell vizsgálni, mérni a mobilitás két formáját, a térbenit és a társadalmi rangsorban történtet. Ezeknek is külön-külön kell mérni a nagyságát az egyes osztályok és rétegek esetében.

A térbeni mobilitás azt jelenti, hogy a társadalom mekkora hányada, és milyen távolságra mozog a térben. A térbeli mobilitásnak azonban ennél sokkal fontosabb mutatói is vannak. Például: a szülőhely és a lakhely közötti távolság, a másik az élet során megtett út hossza.

Az ipari forradalmat megelőzve a lakosság nagy többsége ott élte le az életét, ahol született. Ha volt tömeges népvándorlás, azt egyrészt az élettér beszűkülése, másrészt a hódítók által történt kitelepítések jelentették. Az ipari forradalom után a falusi lakosság jelentős hányada a városokba vonult. A többség ezzel be is fejezte a vándorlását, generációkon keresztül az első letelepedést jelentő városban maradt. Ennek ellenére a korábbi falusi élethez viszonyítva nagy maradt a térbeli mobilitása. Még a polgárságon belül is, mai mértékkel mérve ugyan kicsi volt a más városba költöztek aránya, mégis sokkal nagyobb, mint a korábbi társadalmak uralkodó osztályai esetében. A legtöbb polgári család telephelye generációkon keresztül nem módosult. Ma a fejlett társadalmakban a lakosság jelentős hányada nemcsak nem ott éli le az életét, ahol született, hanem élete során esetleg többször is változtatja lakóhelyét.

Az ebben a tekintetben végbement változást jól illusztrálja az, hogy a falusi lakosság még ma is élesen különbséget tesz az ott született és a beköltözött lakosok között, az utóbbiakat „gyüttment”-nek titulálja, és másodrendű lakosnak tekinti.

Még nagyobb a változás az élet során megtett út hosszát illetően. Tekintettel arra, hogy a vasút megjelenése előtt nagy többségében a gyaloglás és az igásállatok által húzott kocsik jelentette a távolságok legyőzését, ez a mutató alig haladhatta meg az évenkénti pár ezer kilométert, elenyésző kisebbség esetében is ritkán érte el a tízezer kilométert. A jelenkori fejlett társadalmakban az évente megtett út átlagos hossza is néhány tízezer kilométer, de nem ritkák azok sem, akiknél az a szám túllépi a százezret, és olyanok is vannak, akik évente millió kilométert meghaladó távolságot győznek le.

Arról még kevesebb szó esik, hogy a térbeni mobilitás milyen nagy hatással van a lakosság tudatára. Aki többet mozog a térben, annak a gondolatai és elhatározásai is szabadabbak, távlatosabbak.

Az Egyesült Államok társadalmi és gazdasági fölényének egyik kulcsa a vetélytársainál térben is lényegesen mobilabb társadalom. Ott a lakosság gyakrabban változtat az államok között lakhelyet, mint Nyugat-Európában a városok között, nem is szólva, hogy mekkora a különbség azok arányát illetően, akik ezer kilométernél nagyobb távolságra költöznek, méghozzá életük folyamán nem is egyszer.

A vertikális mobilitás

Vertikális mobilitás alatt azt kell érteni, hogy a társadalom tagjai milyen arányban emelkednek feljebb, illetve esnek vissza a korábbi társadalmi pozíciójukból. Ezen belül alapvető különbséget kell tenni annak alapján, hogy mi váltotta ki a pozícióváltozást.

- A társadalmi fejlődés kezdeti szakaszaiban a nagyon kis jelentőségű és gyér számú vertikális mozgást *a fizikai erő, a testi szépség és a szerencse idézte elő.*

- *A szorgalom soha nem játszott fontos szerepet. Ez az erény abban merült ki, hogy felerősítette, illetve a lustaság csökkentette a testi erőből és a szépségből fakadó előnyt. Jelentősége csak a társadalmi fejlődés magas fokán jelent meg, és akkor vált egyre fontosabbá, amikor már a tudást és a tehetséget növelte. A lustaság szerepe a szorgalommal éppen ellentétes volt és maradt. A fejlett társadalmakban mind a tehetséget, mind tudást szinte megsemmisíti.*

A szorgalom bizonyos kultúrák társadalmában bizonyos társadalmi cél eléréséhez fontos erénnyé vált. Különösen fontos szerepet kapott a távol-keleti konfuciánus és a török hatalmi hierarchiában és a keresztény vallási klérusban. Az első kettőben, a hatalmi apparátusokban, a hadseregben, a bírói testületekben az oktatási intézmények vizsgáin elért eredmény volt a szelekció alapja, ahol a követelmények nem annyira a tehetséget, mint a szorgalmat minősítették. A történészek máig nem szentelnek kellő figyelmet arra, hogy *a fenti két társadalomban, továbbá a keresztény egyházak klérusaiban az iskolai eredmények, nem pedig a vérségi származás, illetve az öröklött vagyon nagysága volt a hatalmi apparátusban szerezhető szerep alapja.* Ez a szelekció ugyan nagyon dogmatikus alapokon működött, nem az új keresésére, hanem a régi szolgálatára, bemagolására helyezték a hangsúlyt, mégis sokkal jobb képességszelekciót biztosított, mint a vérségi származás.

A kereszténységnek a nyugati társadalmakban játszott fontos szerepét nem lehet megérteni anélkül, hogy a klérusokban működő szelekció rendszerét nem ismerjük és értékeljük. A klérus kiemelkedő szerepét nem lehet megérteni azon az alapon, amit maga is hirdet, hogy isteni eredetűek voltak a dogmái. Az igazi ok az volt, hogy a klérus magas rangú tagjai sokkal szelektáltabbak, képzetebbek voltak, mint a világi hataloméi.

A szorgalomról ugyan fentebb azt mondtuk, hogy nincs önálló értéke, csak fokozza a tényleges értékek érvényesülését.

Az oktatási intézmények minősítése azonban ma is jelentősen eltér az életben bizonyított teljesítménytől, mert túlságosan jutalmazza a szorgalmat, nem ad kellő súlyt a képességnek. Ezt az élet éppen fordítva teszi.

Visszatérve a szellemi vagyont meghatározó három tényezőre, a tudás, a tehetség és az erkölcs szorzatára:

- *A tudás gyarapítását a tőkés demokráciák előtti társadalmak csak egy nagyon szűk réteg esetében vállalták magukra.*

- *A tehetség kibontakozását minden korábbi társadalom sokkal inkább elnyomta, mintsem támogatta. Ennek bizonyítása, hogy egészen a jelenkor fejlett társadalmáig minden társadalom nagy súlyt helyezett a szellemi képességek visszaszorítására, külön tanulmányt igényel. A múlttal szemben a modern társadalomnak egyszeribe a legfontosabb feladatává vált a képességek maximális kibontakoztatása.*

- *Az erkölcs szerepe minden korábbi társadalomban is jelentős volt, de egyrészt nem annyira a termelőerők fejlettségétől, hanem sokkal inkább a kultúrától függött. Az erkölcs szerepét azonban sokkal inkább a kultúrában, mint a gazdaságban hangsúlyozták. Az erkölcs ápolását a hatalom mindig a vallási szervezetekre bízta. A politikai és gazdasági életben az erőszak érvényesült.*

A múlt társadalmában érvényesülő vertikális mobilitás mérésének feltétele annak ismerete, hogyan jelentkezett ez a társadalom különböző osztályaiban, rétegeiben, szakmai köreiben.

Nyugat-Európában a középkort a viszonylag stabil összetételű uralkodó osztály jellemezte. A földbirtokosi osztály zárt volt. Nagyon kevesen kerülhettek oda be, és még kevesebben kerülhettek onnan ki. Erről gondoskodott a vérségi származás szigorú számontartása. Még a földesúri családok közötti rangsor is lassan és keveset változott. Ennek példája az, hogy minden nyugati nép történetében szinte néhány család játszotta az uralkodó alatti fő szerepeket. Szinte csak több évszázados időközökben fordult elő, hogy egy nagy rangú család letűnt, egy másik pedig felemelkedett. Minél békésebb volt a kor, annál kisebb volt a földesúri osztályon belüli mobilitás.

A későbbi számszerűsítések érdekében tekintsük 1-nek a középkori nemesi és arisztokrata osztályon belüli mobilitást. A jobbágyság számára a vertikális mobilitás szinte nem is létezett. Ezért ezt a földesúri osztály tizedének vegyük.

A magas kultúrák kialakulása óta a városi lakosság mobilitása mindig nagyobb volt, mint a földesurak és a köznép körében. Ennek több oka volt. Kezdjük azzal, hogy a városi lakosság halandósága mindig meghaladta a születési arányt.

- A városi lakosság körében nagyobb volt a kihalt családok aránya, akiknek a helyébe új családoknak kellett lépniük.

- A bevándorlók többsége alul kezdte, ebből fakadóan az előző alsó rétegből kerültek valamivel feljebb.

- A kereskedelemben és az iparban gyakrabban változtak az erőviszonyok, az ügyesebb, a szerencsésebb felemelkedett, a kevésbé ügyes és szorgalmas pedig visszacsúszott a rangsorban.

A fentiek alapján tekintsük a középkori Nyugaton a városi lakosság mobilitását 6-nak.

A fenti mobilitási mutatók alapján számítsuk ki illusztrációként a középkori Franciaország és Magyarország mobilitási mutatóját. Franciaországban a lakosság 1 százaléka volt nemes, 10 százaléka városi lakos és 89 százaléka jobbágyság. A nemesi osztály mobilitása a társadalomban $1 \times 1 = 1$, a városi lakosság $10 \times 6 = 60$, a jobbágyság pedig $89 \times 0,1 = 8,9$. A társadalom egészének $1 + 60 + 8,9 = 79,9$, kerekén 80. Ezzel szemben a korabeli Magyarországon a nemességé $6 \times 1 = 6$, a sokkal kisebb súlyú, legfeljebb 5 százaléknyi, és kevésbé mobil városi lakosságé $5 \times 6 = 30$. A 90 százalékot képviselő jobbágyságé pedig $90 \times 1 = 9$. A magyar társadalom mobilitása tehát $6 + 30 + 9 = 45$, vagyis a korabeli franciának alig több mint a fele. A fenti számokon ugyan lehet vitatkozni, de azok egymáshoz viszonyított arányán már sokkal kevésbé, ezért a két társadalom mobilitási aránya felett a középkori Magyarországról ennél jellemzőbb, fontosabb adatot aligha lehetne tanítani. Még kevésbé volna vitatható az, hogy a magyar társadalom viszonylagos mobilitása a második világháborút megelőzően a franciához képest még kisebb volt. De az ilyen és hasonló tényeket nemcsak a közvélemény, de még azok sem tudják, akik a történelemkönyveket írják.

A vertikális mobilitás növekedése

A társadalmi fejlődésnek aligha van jobb mutatója, mint a vertikális mobilitását kifejező szám. Ez az első magas kultúrák megjelenésekor még nagyon közel volt az 1-hez. A jelenkor fejlett társadalmában pedig a feni módszer alapján néhány ezer. *A társadalom mobilitási mutatója*, a számítási módszertől és a használt mobilitási tényező számszerűségétől függetlenül, *az első magas kultúrák megjelenése óta sok százszorosára nőtt.* Ez mind a térbeni, mind a vertikális mobilizációra vonatkozik. Az előbbi alapvetően technikai feltételeken múlik, az utóbbi azonban alapvetően társadalmi tényezőkön alapozódik.

Illusztrációképpen számoljuk ki a jelenkor fejlett társadalmának vertikális mozgásszabadságát. Ha a középkori polgárság vertikális mobilitását 6-nak vettük, akkor a jelenkor fejlett társadalmában a lakosság négyötödének a mobilitása legalább 60, ha nem több. A lakosság legjobban leszakadt tizede is mobilabb, mint a középkor városi lakosa volt, az ő mutatója legyen 10. E két pólus közötti tíz százaléka pedig 30. Ennek alapján a társadalomé összesen: $80 \times 60 + 10 \times 30 + 10 \times 10 = 4800 + 300 + 100 = 5200$.

Amióta forradalmak vannak, azok történelmi szerepét a progresszív politikusok és történészek pozitívan, a konzervatívok negatívan ítélik meg. Ez a vita csak azért folyhat, mert a forradalmak történelmi szerepét nem a társadalmi mobilitás szempontjából vizsgálják.

Tekintettel arra, hogy jelenleg az 1917-es bolsevik forradalom történelmi szerepéről a legélesebben mondanak ellent a vélemények, vizsgáljuk meg a társadalmi mobilitásban játszott szerepét. 1917 előtt az orosz társadalom 1 százaléka volt arisztokrata, ennek mobilitása legfeljebb 1 lehetett. Az urbanizáció alig haladta meg a tíz százalékot, és a városi lakosság mobilitása sokkal kisebb lévén a korabeli nyugati városokénál, alig nagyobb azok középkori elődeiknél, ezért legyen a mutatója 10. Az óriási többséget alkotó falusi lakosság mobilitása is nagyon alacsony volt, legfeljebb 2. Ennek alapján a társadalomé $1 \times 1 + 10 \times 10 + 89 \times 2 = 1 + 100 + 18 = 119$. Ez az érték tört része a korabeli nyugati polgári társadalmakénak. Ezzel szemben a forradalom után két generációval nagyon gyorsan az urbanizáció elérte a 40 százalékot, és a vertikális mobilitása megsokszorozódott, ezért legyen az 10 helyett 50. A falusi lakosság esetében még gyorsabb volt a mobilitás növekedése. Az 1 helyett 20 lett. Az ezredfordulóra ugyan összeomlott a bolsevik szocializmus, de a társadalmi mobilitás értéke $40 \times 50 + 60 \times 20 = 2000 + 1200 = 3200$, vagyis a forradalom előttinek közel 25-szöröse. Az ugyan tagadhatatlan, hogy forradalom nélkül is jelentősen nőtt volna az orosz társadalom mobilitása, de meg sem közelítette volna a jelenlegi értékét.

Ezért aztán az a történész, aki tudja, hogy a társadalmi haladás érdekében semmi sem olyan fontos, mint a társadalom vertikális mobilitásának növelése, annak nem az ennek érdekében elkövetett kegyetlenségek alapján születik meg az értékítélete.

Miért fontos a társadalom vertikális mobilitása?

Az emberi faj történelmében szinte az utóbbi pár száz év kivételével alig volt több szükség a vertikális mobilitásra, mint az emlősállatok között általában. Ez bizonyítja az, hogy a társadalmak közötti versenyben nem jelentett kimutatható előnyt a nagyobb mobilitás. *A Nyugat felemelkedése volt az első történelmi tény, amikor egy kultúrára jellemző mobilitás a többi kultúrával szemben fölényt biztosított.* Ez a fölény aztán felgyorsult, és rövid néhány száz év után már világhuralmat eredményezett.

Előtte csak egyes szakmákra vált jellemzővé a valamivel nagyobb mobilitás, ezek a szakmák ennek köszönhetően az átlagosnál haladóbbaknak, progresszívebbeknek bizonyultak, de ennek kevés általános társadalmi hatása érvényesült.

A városok ugyan mindig a társadalmi haladás élén jártak, de politikai tekintetben nem váltak tartósan önállóvá, végső soron mindig az alapvetően élelmiszertermeléssel foglalkozó társadalom, a vidék maradt a kultúra és a politikai hatalom alapja. A városok ugyan a nagyobb mobilitásuknak köszönhetően kizsákmányolták a falvakat, de mindig rászorultak azokra, azokból éltek. Éppen a többi kultúránál politikailag sokkal tagoltabb Európában, először a görög kultúrában, majd Nyugaton is, szinte mindig voltak városállamok, amelyek gazdasági és kulturális téren messze előtte jártak a falvakra épült birodalmaknak, de önállóságuk soha nem bizonyult tartósnak. Mégis, *a nyugati népek történetében a haladás szempontjából a városok sokkal fontosabb szerepet játszottak, mint a konzervatív vidék.* Aki ezt nem tartja szem előtt, az nem értheti meg a magyar társadalom fejlődését. *A magyarok történelmét ugyanis minden nyugati népnél jobban jellemezte a városok hiánya, és ebből fakadóan a magyar polgárok hiánya.* Nem ismerek még egy népet Európában, amelyik olyan kevésbé urbanizálódott volna, mint a magyar. Nem is annyira az állama, hanem az etnikuma. Ezzel szemben *minden olyan nép, amelyiknek a történelme során az átlagosnál nagyobb arányú volt a városi lakossága, az átlagosnál többre vitte.*

Természetesen ezt az általánosan érvényesülő igazságot csak az ismerheti el, aki túllát a napi politikai csatározásokon, aki egy nép múltjának sikerességét nem a politikai, hanem a kulturális és gazdasági szinten méri le. A magyar történelmet is úgy kellene tanítani, hogy mi jellemezte azokat a népeket, amelyek kulturális és gazdasági szinten nálunk előbbre jutottak.

Azt, hogy a mobilitás milyen előnyöket biztosít, mindennél jobban bizonyítja a zsidó diaszpóra sikere. Ma ez a világon a leggazdagabb, és a legtöbb kulturális eredményt felmutató etnikum. Miért? Mert évezredek óta nem volt állama, nem áldozhatott sok vért és tehetséget a minél nagyobb politikai sikerek érdekében, mert csak a más népeknél nagyobb mobilitására építhetett.

A vertikális mobilitásban az élén jártak a keresztény felekezetek klérusai is. Ennek köszönhető, hogy a kétezer éven keresztül sokszorta nagyobb volt a kulturális és gazdasági teljesítményük, a politikai befolyásuk, mint a mobilitást szinte nem is ismerő földesuraké. Mára mégsem jutottak messze, mivel nem társadalomként, hanem csupán, mint egyházi apparátus éltek, nem fogadták el a családi életet, nem nevelték fel gyermekeiket. Ráadásul az egyházi érdekek szolgálata mellett csak másodlagosan foglalkoztak a gazdasággal. Vagyis a klérusokat éppen annak az ellenkezője jellemezte, ami a zsidó diaszpórát felemelte.

A másik olyan társadalmi réteg, amelyikben mindig nagy volt a mobilitás, a művészeké volt. Ezeknél pedig azért nem jelentkezett hosszú távú társadalmi eredmény, mert ez a szakma nem vagyona, még nem is tapasztalatra épült, hanem tehetségre. Márpedig a jelentős tehetséget nem lehet kitenyészteni, az nem örökletes, azt mindig a nagy tömegből kellett kihalászni. Kulturális téren csak ott várható nagy eredmény, ahol a nagy mobilitásnak köszönhetően nagy a tehetségek meritése. Az, hogy az olasz és a németalföldi városállamok lettek a művészetek centrumai, annak köszönhető, hogy mobilitásuk sokszorososa volt az országosnak. A társadalmi mobilitás tartós hatása csak olyan szakmákban érvényesül, ahol a veleszületett képességnél fontosabb a beletanulás, az emberismeret.

Melyek ezek a szakterületek?

Mindenekelőtt a gazdaság és a tudományok. Nagy művésznak 99 százalékban születni kell, és csak 1 százalék a szorgalom szerepe. A szükséges képesség ezer meg ezer közül csak egyben van meg. Ezzel szemben jó vállalkozó, kiváló tudós a képessége alapján minden ötödik ember lehet. Vagyis egy eredményes vállalkozó esetében a sikerhez 20 százalék az, amire születni kell, további 60 százalék a gyermekkor óta gyűjtött élettapasztalat, emberismeret, és csak 20 százalék a szorgalom. A tudósi rang eléréséhez is elég a születéssel hozott átlagosnál néhány-szor nagyobb képesség, a többi mind szorgalom és alkalmazkodás.

A fentiekből az következik, hogy *minél fontosabbá válik a vállalkozói gazdaság és a tudomány, annál fontosabb lesz a társadalmi mobilitás*. Mivel a modern társadalomban az eredmény elsősorban a vállalkozókon és a tudósokon múlik, a társadalom mobilitása vált az elsődleges feltétellé.

Mit is jelent a vertikális mobilitás?

Milyen meritésből válogathatja a társadalom a számára szükséges képességű személyeket? Mindenekelőtt a vállalkozókat és a szakembereket, ezek között is a tudósokat. Minden jelenkori eredmény elsősorban a merités nagyságán múlik. Vagyis azon, mekkora a társadalom vertikális mobilitása. Nemcsak a tények, de a piac is ezt bizonyítja. *A piac a legjobban a vállalkozókat és a tudósokat, azaz a kiváló szakembereket fizeti meg*. A történészek által fontosnak tartott politikusoknak keveset juttat, ezért azok csak hatalmukkal visszaélve, erkölcstelen eszközökkel tudnak kiemelkedő jövedelemhez jutni.

Aki nem érti meg a politikai állapotok erkölcstelenségének okát, gondoljon erre!

Az információ áramlása

Eddig a mobilitásnak csak két formáját vizsgáltuk, a társadalom tagjainak térbeni és a társadalombeli mozgását. Az emberré válásban alapvető szerepe volt a beszéd útján történő kommunikációnak. Joggal emelték ki az embert annak alapján az állatvilágból, hogy beszél. Ettől kezdve *a kommunikáció tekintetében nagyon lassan növekvő, majd egyre gyorsuló folyamat után jutottunk el a második ezredforduló környékén oda, hogy a kommunikáció mennyisége és az általa legyőzött távolság egyetlen generáció alatt megsokszorozódott. Mivel a mobilitás e harmadik dimenziója, az információkhoz jutás, azok cseréje vált kiemelkedően fontossá, lehet a jelenkort az információs társadalom korának tekinteni*. Ennek a társadalomra való hatását ugyan érezzük, de a megvalósulási formáját még nem voltunk képesek feldolgozni.

Az információ terén az emberiség már előzőleg számos forradalmi lépést tett meg.

- Nagyon sokáig *a beszéd* volt a kommunikáció egyetlen eszköze.
- Az élőszóban történő információt rögzíthetővé tette *az írás*.
- Az írást sokszorosíthatóvá tette *a nyomtatás*.
- Az írásos közléseket gyorsan szállíthatóvá tette *a távíró*.
- Az élőbeszéd legyőzhette a távolságot *a telefon és a rádió segítségével*.
- Végül mindezen információs lehetőségeket nagyságrendekkel olcsóbbá, gyorsabbá, tárolhatóbbá tette *az elektronika*.

Végeredményként az utolsó tíz évben sokszorta több információ került rögzítésre, győzött le nagy távolságot, mint az előző 40 ezer év alatt összesen, és a térhódítását egyelőre még évtizedes távlatban sem lehet előre megjósolni.

A társadalom fejlettségét azzal is mérni lehet, hogy abban milyen szerepet játszott, és játszik az információk áramlása.

Maga a beszéd is folyamatosan fejlődik, és számos vonatkozásban máig megtartotta fölényét minden más kommunikációval szemben. A korlátjai, a hátrányai csak a társadalmi fejlődés magasabb fokán jelentkeztek. Az első problémát jelentette az, hogy a „szó elszáll”, azaz időben nem tárolható, ráadásul viszonylag csak nagyon rövid távolságot győzhet le. Ez a hiányossága készítette az embert arra, hogy közléseit leírja, ezzel időben maradandóvá, térben szállíthatóvá tegye.

Az írás az emberi faj életében csak mintegy ötezer éves múltra tekinthet vissza. Vagyis mintegy 35 ezer évig az ember nem volt képes rögzíteni a gondolatait. Az írást természetesen számos egyszerű rögzítési mód előzte meg. Az állatvilágban is jelen vannak, és fontos szerepet játszanak a rögzített információk, de ezek még ösztönösek, nem tudatosak. Az emberek nagyon korán elkezdtek tudatos céllal információt tartalmazó jeleket hagyni maguk után. Ezeket ma is használják a primitív törzsek, de még a fejlett társadalmak is.

Az írás jelentőségét ugyan a társadalomtudósok nem vonják kétségbe, ezt mi sem mutatja jobban annál, hogy a múltban a történelmet gyakran az írás megjelenése alapján osztják ketté. Azt már kevésbé hangsúlyozzák, hogy ez a kommunikációs mód milyen formában jelent meg, és azt csak pár száz éve mérik, hogy a népesség hány százaléka sajátította el a használatát. Ezt csak az emberi lét idejének utolsó ezrelékében tartották elég fontosnak arra, hogy figyelemmel kísérjék.

Még kevésbé tudatosult *az írás típusának a jelentősége*. Pedig nemcsak a Nyugat kultúrája, de már annak elődei szempontjából is nagyon fontos szerepet játszott az, hogy ebben a körben *a hangokat jelölő betűkkel írtak* és írnak. Minden más eredetű kultúrában a szavakkal, illetve a szótagokkal való írás terjedt el.

Mi a betűkkel és a szavakkal való írás közötti különbség?

Nagyon alacsony közlési igények mellett *a szavakkal való írás* a jobb megoldás, a szerény közlési igények esetén szükséges néhány szó írása és olvasása viszonylag könnyen megtanulható, és írásuk módjában nem különülnek el szükségszerűen a nyelvek. Ezt mindennél jobban mutatja az, hogy a jelenkor globalizált világában a legegyszerűbb közlések, a közlekedési táblák, a helységek megjelölése, bizonyos tilalmak és engedélyek közlése képirással, piktogramokkal történik. Nem véletlenül ez vált általánossá a közlekedésben. Az egyirányú utat minden nyelvű érdekelt számára közli az egyetlen nyíl. A hátrányai akkor nőnek meg, amikor már bonyolult a közölni való. Bonyolult téma leírása szóképekkel csak nagyon sok jel alkalmazása esetén lehetséges. Ezért aztán az igényes közlésekre képes szóírás megtanulása évtizedekig tartó, sok energiát lekötő folyamat. Nem véletlen, hogy szóírást használó kultúrában a tudományos munkák, vagy irodalmi művek leírását és olvasását a lakosságnak csak elenyésző hányada képes megtanulni. Ezért az ilyen írásmód esetén nincs is sok értelme az írástudást statisztikailag mérni, mert az egyszerű közléseket ugyan sokan le tudják írni, még többen elolvasni, de a bonyolult közlések leírására és olvasására szükségszerűen csak nagyon kevesen képesek. Az ilyenhez több ezer jel ismeretét kell megtanulni, azokat a szöveggörnyezetnek megfelelő módon értelmezni. A szavakkal való írás nagy előnye abban rejlett, hogy egy kultúrán belül lehetett sok nyelv, az írás mégis közös maradt. A szavakkal történő írás előnyeit és hátrányait klasszikus módon tanúsítja Kína. A kínai császár parancsait, előírásait a különböző nyelvű alattvalók olvasni tudták. A beszédben sokan nem értették meg egymást, az írásban azonban igen.

A szavakkal történő írásnak a betűírással szembeni hátránya először a nyomtatás során jelentkezett. Nem véletlen, hogy Kínában ugyan előbb feltalálták a könyvnyomtatást, az alkalmazása mégsem vált általánossá. Nyugaton ellenben a feltalálása után példátlan gyorsasággal elterjedt. Kínában a nyomtatáshoz szükséges elemek száma sokszorosa volt a betűkkel történő nyomtatáshoz szükséges elemek elegendő számához képest. A szavakkal való írás a kommunikációs forradalom során mutatta meg igazán a gyengeségét. A szavakkal való írásmódot ugyanis nagyon nehéz a gépek nyelvére lefordítani, azaz kettes számrendszerben kifejezni.

A betűkkel való írás és olvasás megtanulásának első lépése viszonylag nehezebb, mivel ahhoz eleve néhány tucat hangot képviselő betűt és írásjelet kellett megtanulni. Ezért sokáig értelmiségi feladatnak számított. Az ilyen írás azonban szorosan kötődik a nyelvhez, a nyelv ismerete nélkül nem lehet az írott szöveget elolvasni. Nem véletlenül, ha nem is minden nyelv, de minden kultúra más betűvel jelölte ugyanazt a hangot. Ez az írásmód tehát a különböző nyelvek közötti kommunikációt nem tette lehetővé. Bizonyos szint után azonban megsokszorozódtak a szavakkal való írással szembeni előnyei.

Mik ezek az előnyök?

- Aki a betűket ismeri, minden közlendőjét le tudja írni, és mások írását el tudja olvasni. Az olvasás során pedig sokkal kevesebb a félreértés, az értelmezési probléma. Ezt az írásmódot a tömegekkel is el lehet sajátítani. Ezt mindennél jobban illusztrálja az a tény, hogy a reformáció során a nyugat-európai népek írástudókká váltak. Meggyőződésem szerint ennek máig ható pozitív következményei vannak. Ezt sugallja az a tény, hogy ma azok az európai népek vannak a fejlődés csúcán, amelyek körében a 16. század során általánossá vált a népoktatás. Általában nem eléggé hangsúlyozzuk a nyugat-európai kultúra abból fakadó fölényét, hogy az elsőként tette általánossá az írás és olvasás ismeretét.

A történelemben kevés nagyobb, máig ható szellemi találmány született, mint a betűkkel való írás. Csak ez teszi lehetővé, hogy a lakosság szinte egésze írás- és olvasástudóvá váljon, hogy a nyomtatás egyszerű és olcsó legyen, hogy a jelenkori követelmény, a szövegek számítógépekre való írása viszonylag könnyen megoldható legyen.

Mi a hátránya?

- Nyelvtudáshoz kötődik. A szavakkal történő írás nem a nyelvi szöveget, hanem a tartalmat rögzíti, azt mindenki a saját nyelvén olvashatja. Ezzel szemben a betűírás csak a leírt nyelven olvasható. Ez is lényeges szerepet játszott abban, hogy a soknyelvű nyugati kultúra sok önálló politikai szervezetre is osztódott. Az írásos közlések megkövetelték a különböző nyelvekre való lefordítást.

Ismét azt kell megállapítanunk, hogy a fenti, valóban nagyon fontos kérdéssel alig foglalkozik a történelem, ellenben a nem fontos politikai eseményeken elrágódik.

Az elnyomás különböző formái

Eddig csak a történészeket bíráltam, most a politikai gondolkodókat, még inkább a politikai messiásokat és karrieristákat is. A történészek abnormális arányban, azaz a tényleges társadalmi szerepüknél sokkal többet foglaloznak a politikai hatalom birtokosaival, a politikai gondolkodók és forradalmár messiások pedig szinte mindent az osztályharcra szűkítenek le, a történelmet csupán az osztályok közötti harcként fogják fel.

Az osztályérdekekkel való foglalkozás a politikai történelemfelfogásnak ugyan hasznos bővítése volt, de ugyancsak egyoldalú, és ezért a reális képet még mindig deformáló.

A történelem egyértelműen azt mutatja, hogy az osztályuralom objektív szükségszerűség volt, legfeljebb azt lehetett volna elemezni, hogy a fejlődés következtében melyik osztály milyen formában megjelenő diktatúrája volt a kevésbé rossz az elnyomottak számára. Az elnyomott osztályok ugyan időnként fellázadtak, de ezeknek soha nem volt eredménye, ezek után az elnyomottak helyzete inkább romlott, mint javult. Kivétel képezett az a néhány ritka történelmi helyzet, amikor az egyik osztály uralma felett eljárt az idő, a megváltozott viszonyoknak megfelelően más osztálynak kellett átvennie a hatalmat. Az ilyen új, a hatalomra törő osztályok ugyan néha bevonták a harcukba az elnyomottakat is, de fel sem merült azok helyzetének tényleges javítása. Erre a legjobb példát az európai polgári forradalmak mutatták. A polgárság győzelme soha és sehol nem jelentette az elnyomott osztályok helyzetének javulását, sőt. Már a polgári forradalom győzelme után az előzőleg viszonylag szabad paraszti sorba emelkedettekből még kevesebb szabadságú és rosszabb életkörülményű városi proletárok lettek. Más kérdés viszont az, hogy a paraszti sorból való felemelkedésre a nagy többség számára eleve nem volt lehetőség, a felemelkedés előtt meg kellett járni a korai iparosítás proletár életének poklát.

Nem az osztályharc, hanem a hatalmasok és gazdagok egymás közötti harca jellemezte az osztálytársadalmak történetét. A lakosság óriási többsége számára a hatalomért és nagy vagyonokért folyó harc reménytelen, ezért közömbös volt. A történészek nem tanítják, hogy a lakosság óriási többsége számára nemcsak az volt mellékes, hogy ki a királya, de annak kilétéről, milyenségéről fogalmuk sem lehetett. Jó példa erre nekünk magyaroknak Mátyás király, akinek létéről, igazságosságáról uralkodása alatt kevés jobbágy tudott, legfeljebb azt, hogy sem előtte, sem utána nem szedték be olyan szigorúan az adót. Aztán, évszázadok múltán egyre inkább ő lett a jó és igazságos király szimbóluma.

A jobbágyok számára a földesuruk, legtöbbször annak is csak a számtartója, kasznárja volt fontos. Ki a földesúr királya, nekik nem jelentett semmi lényegeset, legfeljebb néha valamit számított az, hogy a királynál hogyan helyezkedik a földesuruk. Még az sem sokat változtatott a sorsukon, hogy melyik királysághoz tartozik az a térség, amelyen élnek. A jobbágyoknak, illetve a parasztnak sokkal fontosabb volt, ki a szomszédja, rokona, mint ki a királya.

A legtöbb történész úgy tesz, mintha másoknak nem az volna a fontos, ami neki. Neki az fontos, ki és milyen a felesége, a gyermeke, a beházasodott rokon, a közvetlen főnök, nem pedig ki a király, vagy ki éppen most a miniszterelnök. A közvetlen felettes fontossága a legvilágosabban a hadseregben jelentkezett. Ott minden újonc tudta, hogy számára az a fontos, hogy milyenek hozzájuk az öreg katonák, vagyis az előző évben behívottak, aztán a fontossági sorrend az őrmesterrel folytatódott, de azon túl már csak elvi jelentősége volt a hatalmi piramison felettük állóknak. Ez nemcsak ma van így, de minél jobban visszamegyünk az időben, annál inkább.

Vegyük sorba, mi nagyon fontos a társadalom tagjai számára:

Az egészség

Erről már korábban szoltam. Egyre jobban meg vagyok győződve arról, hogy *a történelemben fontosabb szerepet játszottak a baktériumok, a vírusok, a rovarok és férgek, mint a királyok és hadvezérek.* A hadviselések során is sokkal többen meghaltak a járványokban, mint a fegyverektől. A hadjáratok sorsa is jobban függött a hadsereg élelmezésétől és egészségvédelmétől, mint a hadvezérek stratégiájától.

A fiatalok nem tanulják meg a történelemórákon az olyanokat, hogy mikor jelent meg az alsóruha, a mai fehérnemű, mióta van hálóing. Pedig ezek megjelenése is nagyobb történelmi esemény volt, mint a templomok építési stílusának változása, nem is beszélve az ostoba királyok uralkodási idejéről és rendeleteiről. Ma mindenki számára természetes követelmény a tiszta fehérnemű, ágynemű, holott az emberiség eddigi élete 99 százalékában ezeket nem is ismerte.

Ezer év múlva a XX. századról elég lesz annyit tudni, hogy végre ebben sikerült olcsón és hatékonyan legyőzni a népbetegségeket, azok halálozási arányát a korábbi tört részére visszaszorítani. Ennek lett aztán az a következménye, hogy a világ kétharmadán elszabadult a népszaporulat. Arról, hogy volt két világháború, hogy élt Hitler és Sztálin, Churchill és Roosevel, senki nem fog tudni.

A párválasztás szabadsága

A legtöbb ambiciózus történész számára ez rangon aluli probléma, pedig a párválasztás módja a személyi szabadság egyik legfontosabb területe. *A valaha élt emberek többsége esetében a legnagyobb elnyomást a rosszul választott házastársa jelentette.* Bármennyire köztudott, a történelem nem tanítja, hogy *az emberi faj történetében a kultúrák megjelenése a szabad párválasztás szervezett felszámolását jelentette.* Még a keresztény vallás történészei sem tanítják azt, hogy a nyugati keresztény egyház volt az első, amelyik a házasságot akkor is érvényesnek tartotta, ha a szülők előzetesen nem egyeztek bele. Legfeljebb arra vigyázott, hogy a szülői engedély meglegyen, de mint szentség akkor is érvényes volt, ha a szülői beleegyezés nem előzte meg. *A házasságkötés szabadsága a gyakorlatban mégis csak a XX. század fejlett társadalmaiban valósult meg.* Minden más kultúrában a házasságot a szülők kötötték, tehát a házasulandók tudata, ösztönös vonzalma nem kapott szerepet. Ebből következően a házasságok többsége nem volt boldog, a házastársak nem illettek össze, nem voltak egymásba szerelmesek. Ebből fakadt aztán az is, hogy a nők nagy hányada nem jutott el még a szexuális kielégülésig sem. Márpedig ez is ezerszer fontosabb, mint az, hogy ki a király, melyik párt van éppen hatalmon.

Itt kell röviden kitérnem arra, hogy a sok válás nem egyértelműen negatív jelenség, mert sokkal kisebb rossz, mint az elhibázott, elrontott házasság fenntartása. Az életre szóló házasság minden olyan társadalomban szükségszerű volt, amelyben a vagyon és annak öröklése volt a családi élet anyagi feltétele.

Azt még megértem, hogy a múltban a vallások, főleg a kereszténység, igyekeztek magukat távol tartani a híveik nemi életének problémáitól. Az is érthető, hogy a középkori kereszténység pusztán az egyház vagyoni érdeke okából a klérus tagjait nemcsak a házasságtól, de még a nemi élettől is eltiltotta. Mindennek azonban elveszett az értelme azzal, hogy az egyházak vagyoni szerepe összezsugorodott. A hívei nemi élete elé azonban ma is csak korlátokat állít, nem ad segítséget ahhoz, hogy azok ezen a téren is boldogok lehessenek. *A kereszténység ma sem vesz tudomást a legszebb emberi örömről, a szexuális életről. Az emberek nemiségét az üdvözülés szempontjából inkább akadálnak, mint isteni ajándéknak tekinti.* Azt még kevésbé értem, hogy ebben a tekintetben miért farizeusok a társadalomtudósok.

Azt is meg kellene értetni, hogy bizonyos korokban miért volt szükség a nemi élet házasságon kívüli tiltására. Minden olyan társadalomban, amelyik apajogú volt, és amely a vagyon tulajdonlására épült, ráadásul sem a fogamzásgátlásra, sem a nemi betegségek elleni védekezésre

nem voltak eszközei, a házasságon kívüli szexuális kapcsolatokat tiltani kellett. Azt mégis látni kellene, hogy *az ember nagyobb szabadságának egyik fontos eleme a szexuális élet korlátozásai alól való felszabadulása*. Beszélnek erről a történészek? Nem, annak ellenére, hogy ők is élvezői ennek az új szabadságnak.

A nők helyzete

A történészek a nők társadalmi helyzetét legfeljebb akkor érintik, amikor arról írnak, hogy voltak anyajogú társadalmak. Ehhez gazdag fantáziájuk még az is hozzáfűzi, hogy ezekben a társadalmakban a nők voltak az urak, ők parancsoltak. Ebben természetesen szinte semmi igazságtartalom nincsen. Ha volt is nőjogúság, az csak abból állt, hogy az örökléskor abból indultak ki, hogy az anya biztos, az apa nem. Ez a vagyon öröklésére, a felekezeti, törzsi hovatartozásra vonatkozott, de a férfiak családon és közösségen belüli uralmát alig érintette. Jellemző módon a zsidó valláshoz tartozás feltétele a zsidó anya, de ennek ellenére náluk is minden téren általános volt a férfiak uralma.

Az emberi faj eddigi történetében a nők mindig elnyomottak voltak. A felszabadulásuk csak a jelenkori fejlett társadalmakban lendült előre.

Melyek a nők felszabadulása felé vezető feltételek?

A) Az élet meghosszabbodása következtében a társadalmi érdekből indokolt szülések száma a korábbi harmadára csökkent. Beszélnek a történészek arról, hogy milyen terhet jelentett a nők számára, hogy mintegy hat életveszélyes terhességen és szülésen mentek keresztül? Ma alig van kettőnél valamivel többre szükség. Ráadásul a hat szülés esetében nem voltak meg azok időbeosztásának az eszközei.

A történelemnek az is fontos oldala volt, hogy a nők szülése nagyon korán, a nemi érettséggel elkezdődött. Vagyis korábban, mint a családi életre való megérésük. A középkori Nyugat abban is úttörő volt, hogy a kiscsaládos jobbagyrendszerben 5-10 évvel kitolódott a házasságkötés, és ezzel az első szülés. Ennek következtében a szülések száma szinte feleződött. Ehhez járult az is, hogy a történelem során először az anyák nevelték fel a gyermekeiket. A nagycsaládban ugyanis a gyermekek nevelése döntően a nagyszülőkre hárult, abban emellett rajtuk kívül, szinte az egész közösség részt vett. *Csak a kiscsaládos rendszerben érvényesülhet az anyáknak az a természetes igénye, hogy maga nevelje fel a gyermekeit.* Ez is egy nagyon fontos lépés volt a nők nagyobb szabadsága felé. Ráadásul *a szülői nevelés előnye az is, hogy nem annyira konzervatív, mint a nagyszülőké.* Nem véletlen, hogy minden nagycsaládos társadalom konzervatív. Ez a hátrány ugyan ezer éve is jelentkezett, de igazán fontossá korunkban vált, amikor a gyors fejlődés következtében sokszorosára nőtt a generációk között a tudati és technikai szakadék.

B) Az ipari forradalom egyik jelentősége az, hogy először vonta be a nőket közvetlenül a társadalmi munkamegosztásba. Ezt megelőzően a nők a társadalom számára csak a családon belül végeztek a társadalom érdekét szolgáló munkát. A gyáripár megjelenése hozta magával, hogy a nők, és tegyük hozzá, a gyerekek, közvetlenül be lettek vonva a társadalmi munkamegosztásba. Ez ugyan kezdetben csak a nők és gyermekek sorsának további romlását jelentette, hiszen a korábbi családon belüli feladatok nem csökkentek, viszont a gyáripár sok és nehéz munkát sajtolt ki belőlük. Mégis ez a gazdasági önállóság volt a férfiuralom alóli felszabadulásnak az első lépcsője.

A második lépcsőt a nők társadalmi helyzetét javító feltételek sorának megteremtése jelentette.

- *A nők közvetlen részvétele a társadalmi munkamegosztás, minden ágában és szintjén.* A modern fogyasztói társadalomnak elengedhetetlen szüksége van a nők munkaerejére, tudására, a férfiakétól eltérő képességeire. Jellemző módon a nők aránya az egyetemeken a száz év előtti 1 százalék alattiról az 50 százalék fölé emelkedett.

- *A későbbi, kevesebb és tudatosan időzíthető szülés.* Ezzel lehetővé vált a szülés előtti diplomaszerzés, az önálló életpálya gyakorlása, és ami a számukra is mindennél fontosabb, a szexuális életüknek a férfiakéhoz hasonló szabadsága.

- *A gyermeknevelés bizonyos hányadának a bölcsődékre és óvodákra való áthárítása.* Azon okkal lehet vitatkozni, hogy mennyire van szükség arra, hogy a gyermek szülői környezetben éljen, de azon nem, hogy már a gyermekkorban is indokolt a közösségben töltött idő, és azon sem, hogy ott nem lehetnek szabadok az anyák, ahol nincsenek bölcsődék és óvodák.

- *A háztartási munka gépesítése.* A fejlett társadalmakban a nőnek a mosás, vasalás, főzés, takarítás, fűtés tizedannyi fizikai erejét és ötödannyi idejét sem emészt fel, mint száz évvel korábban.

Ezek is nem sokkal fontosabb történelmi események-e, mint a királyok, főtitkárok és miniszterelnökök cselekedetei? A történészek számára azonban figyelemre sem méltók.

Az emberek térbeni mozgása

Ugyan a jelenlegi történelemtudomány is sokat foglalkozik a népek, a hadseregek vándorlásával, de szinte említést sem tesz arról, hogy a különböző kultúrák és korok átlagembere milyen távolságok között mozgott. Pedig ez az adat sokat elárult volna a múltunkról. A múltban kivételesnek számított, ha valaki, mint egyén, nagyobb távolságra ment el. A lakosság óriási többsége vagy élete során is alig hagyta el lakóhelyét, vagy együtt vándorolt a közösségével. Az utóbbira példa a nomád pásztorok élete volt, akiknél az egész törzs mindenestől költözött a legelők után. A másik nagy utazást a katonaság, a hadjáratokban való részvétel, a vándoriparosság és a távolsági szállítások jelentették. Ezért aztán a földművelő társadalmakban katonaviselt és a fuvaros volt az, aki élményeiről beszámolva informálta a falvak lakosságát a távoli tájakról és népekről. Nem véletlen, hogy az utóbbiak voltak a nagy mesélők, mert a nagy többség számára elképzelhetetlen tájakról számolhattak be személyes élményeik, vagy gazdag fantáziájuk alapján. Ezt a világot a történészeknél világosabban mutatja be a mi Hány Jánosunk legendája, vagy Petőfi Sándor János vitéze.

Az átlagember élete a lakóhelyéhez és annak közvetlen környezetéhez kötődött. Ebben a tekintetben csak az elmúlt százötven évben indult el a változás, és igazán gyors és jellemző csak alig ötven éve lett.

Az emberiség nagy többsége egészen a vasút megjelenéséig alig hagyta el lakóhelyének határát. Száz évvel ezelőtt még Közép-Európában is a falusi lakosság jelentős hányada élete során nem járt más településen, akik jártak, azok többsége egy nap alatt lovas kocsival az oda és a vissza utat megtehető távolságú vásárokon járt. Messze vidéken csak a katonaviseltek jártak.

A térbeli mobilitás hiányát azért kellene a történészeknek szem előtt tartani, mert a társadalmi fejlődés szempontjából nemcsak a sokat hangoztatott társadalmi munkamegosztás játszott, és játszik alapvető szerepet, hanem a lakóhelyétől eltérő környezetek, életkörülmények megismerése is. Az ilyen természetű tapasztalatok nagyban fokozzák az emberek fogékonyságát az újhoz, a türelmet a más felekezethez, más nemzetiséghez tartozó, más nyelvet beszélő emberek iránt. Ezt mi sem bizonyítja jobban annál, hogy a másság tudomásulvétele csak az olyan társadalmi környezetben vált jellemzővé, amelyikben jellemző volt a nagy térbeni mozgás. Ilyenek mindenekelőtt a távolsági kereskedők és a hajósok voltak. Ezzel szemben ebben a tekintetben is a leginkább konzervatív az a parasztság volt, amelyet leginkább jellemzett a helyhez kötődés.

A már említett Braudel könyvében láttam egy ábrát arról, hogy a 17. században három, egymáshoz pár kilométerre lévő kis francia falu fiataljai milyen távolságból kötöttek házasságot. Kiderült, hogy a négyötödük tíz kilométernél közelebbről, és csak elenyésző hányaduk húsz kilométernél messzebbről választotta élettársát. Ezt is szem előtt kell tartania annak, aki meg akarja érteni, hogyan viselkedtek és gondolkodtak az adott korban a falusi emberek.

A tudás áramlása

Még a közgazdászokban sem tudatosult, hogy az elmúlt ötezer év során az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem, illetve fogyasztás ugyan megsokszorozódott, de közel sem olyan mértékben, mint az áruk és az emberek térbeni mozgása. Napjainkban még fontosabb volna szem előtt tartani azt, hogy a leggyorsabb fejlődés az információk áramlása területén valósult meg.

Ezer év múlva minden bizonnyal azt tartják majd korunk legfontosabb jelenségének, hogy az információk áramlása, cseréje terén robbanás történt. Ennek köszönhető, hogy az emberi faj történetében mintegy 40 ezer év után minden korábbinál nagyobb minőségi váltás állt be. Eddig az emberiség életét az jellemezte, hogy mindenki lényegében a maga tapasztalt és megtanult tudásából élt, ezután mindenki ennél nagyságrendekkel több tudásból kezd élni. Ez a sommás állítás bővebb kifejtésre szorul.

Eddig az emberek óriási többsége többé-kevésbé ismerte az általa elfogyasztott javak és az általa használt szerszámok eredetét, azok elkészítési módját, az általa felhasznált ismeretek pedig szinte kizárólag a maga tapasztalataiból és a korábban megszerzett ismereteiből álltak. Ma minden ember az általa elfogyasztott javak és igénybe vett szolgáltatások, valamint az általa használt szerszámok mögött meghúzódó tudás elenyésző hányadát ismerheti. Ennek illusztrációja: az átlagember által is használt gépkocsi, rádió, televízió, számítógép, telefon mögötti tudásnak még milliomod részét sem ismeri. Nemcsak nem ismeri, de fogalma sincs róla. De ez még a társadalom legképzettebb ezredére is igaz. *A legnagyobb tudós sem rendelkezhetik az általa használt javak, szolgáltatások, és az általa használt eszközök mögötti tudás ezredével sem.* Ma természetesnek vesszük, ha fogalmunk sincs az általunk igénybe vett termékek és szolgáltatások mögötti tudásról. Nem gondolunk arra, hogy egészen napjainkig ez nem így volt. *Korunkat megelőzően az emberek nagy többsége csak azzal élt, amit maga is tudott, vagy legalábbis megértett.* Gondoljunk arra, hogy az emberi faj életének utolsó egyetlen százaléka előtt is még csak a társadalom néhány százaléka használt olyan luxuscikket, fűszereket, amelyek eredetéről fogalma sem volt. Nem ismerte, és nem is volt kíváncsi arra, hogy a drága pénzen megvásárolt selyem, brokát, vagy bors hol és hogyan készül. Jellemző a mondás mögötti mély társadalmi tartalom: „Még azt sem tudja, hogy mi fán terem a bors!”

Talán még jellemzőbb képet kapunk a minőségi változásról, ha az átlagember tudásában, mint egységben fejezzük ki a társadalom összes tudását. Tudás alatt nem a lexikális ismereteket értjük, hanem csupán mindazt, ami a kor embere számára ismert, illetve érhető volt. Például a legtöbb parasztember nem tudott ugyan kenyeret dagasztani, lovat patkolni, de ezek a munkák mégis ismertek, érthetők voltak a számára. Ebben az értelemben:

- *A gyűjtögető társadalmakban az átlagos képességű, középkorú ember számára nem volt idegen a társadalom tudásának nagy többsége, ezen belül rendelkezett minden olyan ismerettel, ami számára fontos volt.* Megjegyzem, ez az állatok világában még jellemzőbb.

- *A magas kultúrák viszonyai között az átlagember ismerete már viszonylag kisebb volt, mert nem ismerte számos speciális technika fortélyait, és főleg nem a kulturális és vallási dogmák és szertartások részleteit.* Mindenekelőtt nem tudott írni és olvasni. Az ilyen speciális, kevesek számára ismert tudás birokosai ennek folytán bizonyos monopolhelyzetet élveztek, és vigyáztak arra, hogy tudásuk mások számára elérhetetlen maradjon. *Az átlagember azonban a társadalom számára alapvetően fontos gyakorlati tudás szinte egészével még mindig rendelkezett.* Ettől kezdve azokat az értelmiségieket hívták polihisztoroknak, akik szinte minden olyan tudással rendelkeztek, ami a társadalom nagy többsége számára haszontalannak látszott. Az ilyenek ugyan szinte mindent tudtak, amit mások közül csak nagyon kevesen, ugyanakkor nem rendelkeztek azokkal az ismeretekkel, ami a mindennapi életben alapvetően szükséges volt. Vagyis a tudatlannak bélyegzett ember szinte mindent tudott, amire a megélhetéséhez szüksége volt, a mindentudó azonban éppen azt nem tudta, amire a gyakorlatban szüksége lett volna.

- *Az átlagember tudása a társadaloméhoz képest kezdettől fogva nagyon lassan, aztán az ipari forradalom óta egyre gyorsabban csökkent. A mai viszonyok között a milliomod részét sem tudja az átlagember a társadalom, az emberek gyakorlati életében hasznosuló tudásnak.* Tegyük hozzá, hogy a mai értelmiségi sem áll sokkal jobban e tekintetben.

A jelenkori társadalomban élő ember élete nemcsak abban különbözik a mintegy 40 ezer év óta élt elődeitől, hogy sokkal tovább és sokkal jobban él, hanem abban is, hogy alig ismer valamit abból a tudásból, aminek köszönhetően tovább és jobban élhet. Amíg az emberek a saját tudásukból éltek, általában csak az volt életképes, aki mások tudása nélkül is képes lett volna közel úgy élni, mint a másokkal való munkamegosztásban. *A mai ember a mások tudását mellőzve egyszerűen életképtelen.*

Azok a társadalmak, amelyekben mindenki a maga tudásából élt, átalakultak a mások tudásából élők társadalmává. Ennek a változásnak a nagyságához és várható jelentőségéhez képest eltörpül minden, ami az emberi faj előző 40 ezer évében történt. Az ember először lett a társadalom nélkül életképtelen.

Az életmód változása

Semmi sem mutatja jobban a társadalom fejlődését, mint az átlagember életmódjának változása. Ennek ellenére a mai fiatalok még a szüleik életmódját sem ismerik, nemhogy az ezer, vagy akár csak a száz év előttit. Ebből fakadóan nemcsak a történelmi múltat, de a szüleik gyermekkorát, vagy a jelenkor elmaradott világát sem képesek megérteni. A múltról csak romantikus kép él bennük. Nemrég egy akadémikus professzor és egy csak professzor fejtegette nekem, hogy a gyűjtögető társadalmakban milyen könnyű volt az emberek élete. Közölték: elég volt „naponta két órát dolgozniuk, ráadásul nem tettek kárt a természetben”. Én legszívesebben kiküldeném gyűjtögetni a múlt ilyen rajongóit.

Kezdem azzal, hogy gyűjtögetésből négyzetkilométerenként legfeljebb egy ember élhetett meg, ez is csak nagyon kedvező éghajlati körülmények között. Ehhez az életformához előzőleg az emberiség 99 százalékát ki kellene irtani. A maradék átlagos életkora pedig alig lépné túl a húsz évet. Közben többet éhezne, mint jóllakott lenne. Csípnék a rovarok, félnie kellene a rá vadászó szomszédjától, aki benne életterének kirablóját látná. Természetesen erről egy kényelemben élő professzornak fogalma sincs, hiszen ennek az életformának ugyan vannak tudományos néprajzi leírásai, akárcsak az emberszabású majmokénak, de azokban szó sincs a leküzdendő nehézségekről, szorongásokról. De a realitás megértéséhez elegendő volna tudni, hogy hamar meghaltak, és a modern embernél eleve harminc centivel kisebbre nőttek. Ezek pedig nem a kényelmes jólét jelei. Okításként elegendő volna, ha télen egyetlen hetet, nem is egy életet olyan kunyhóban, sátorban, házban, úgy ruházkodva kellene tölteniük, mint akár ezer évvel ezelőtti, már kultúrnépnek számító, honfoglaló őseink.

II. Szemléletem néhány illusztrációja

A tengeráram és a történelem

Azt nagyon korán felismertem, hogy a Nyugat világsikerének az alapja a Golf-áram volt. Ez már kétszer boldogította az emberiséget.

Először azzal, hogy *a mérsékelt éghajlata és a lapos tengerpartjain a viszonylag nagy dagály-apály mozgása a gyűjtögető ember számára páratlan gyűjtögetési lehetőséget biztosított. A mérsékelt égöv alatt a szárazföldön a gyűjtögetés négyzetkilométerenként legfeljebb egy embert volt képes eltartani, de fagyos télen még azt sem. Ilyen lakosságsűrűség mellett azonban eleve lehetetlen még ennek a nagyon elmaradott formának megfelelő társadalmi élet is, és főleg a szervezett munkát igénylő felhalmozás. Ezért aztán minden a szárazföldön gyűjtögető társadalom csak a meleg és csapadékos éghajlat alatt volt életképes.*

A gyűjtögető ember számára először az északi mérsékelt égövön az Atlanti-óceán lapos nyugat-európai partjain alakulhatott ki fejlett, viszonylag jelentős népességet eltartani képes kőkori kultúra. A gyűjtögető ember számára először a dagály-apály járta lapos tengerparton vált lehetővé viszonylag nagy népsűrűség. Talán sokszorta nagyobb, mint bárhol a trópusok közelében. Ráadásul ez a jelentős népesség viszonylag kevés munkával és sok szabad idővel tartotta el magát. Ezért aztán volt ideje, energiája kultikus építmények létrehozására, általában kultikus közösségi életben való aktív részvételre.

A gyűjtögető ember számára a dagály által naponta rendszeresen előntött, majd az apály által víztelenített partvidék volt az ideális élettér. Ez is csak akkor, ha a tél nem volt kemény. Ez az adottság sehol nem állt fent jobban és nagyobb területen, mint Nyugat-Európa lapos partjain. A dagály által kisodort halak, kagylók, rákok, csigák, olyan fehérjében dús táplálékot terítettek ki naponta a lapos part homokjára, amit az apály idején könnyű volt összegyűjteni. Ráadásul ezt a gyűjtögetést minden korosztály hatékonyan végezhetette. Ennek a jelentőségét akkor értjük meg, ha meggondoljuk, hogy a kor nagyon alacsony életkora mellett az élelmezendők milyen nagy hányada volt a kemény munkára még alkalmatlan gyerekek. Tegyük még hozzá, hogy az összegyűjtött táplálékot egyszerű volt vízben tartva tárolni. A hal, a csiga, a kagyló, a rák, a tintahal még élve vízben könnyen tárolható. Nem véletlen, hogy a tengerparti népek az így gyűjthető tengeri állatokat máig a tenger gyümölcseinek nevezik. A szárazföldön gyűjtögetők a szárazföldi növények gyümölcseit, a tengerpartiak a tengerét tekintették a természet ajándékának, gyümölcseinek.

Arra, hogy a dagály által kisodort állatok milyen tápmennyiséget jelentenek, Skóciában figyeltem fel. Ahogy megindul az apály, a vízi madarak milliója vonul a visszavonuló víz után, és szedik fel a visszamaradt zsákmányt.

Ennek a jelentősége csak becsülhető. Pedig nagyon érdekes volna feltárni annak az okát, hogy a kőkori társadalmak miért csak nagyon kivételes esetekben, speciális körülmények között hoztak létre kultikus köépületeket, Nyugat-Európa viszont tele van ilyenekkel.

Arra pedig, mint erdőjáró vadász jöttem rá, hogy a kőkori fegyverek mellett még a vadász-népek is sokkal több élelmet gyűjtöttek, mint amennyit fegyverekkel ejtettek el. A mamut-vadászok sokszorta több csigát, kagylót, gombát, tojást ettek, mint mamuthúst. Az utóbbi nagyobb része is mocsárba süllyedt, nem pedig fegyvereikkel elejtett példányokból származott.

A gyűjtögető társadalmak az emberi faj történetének első négyötödét egyedül uralták, ezért is indokolt volna az eddiginél sokkal alaposabban kutatni a működési feltételeit. Tekintettel arra, hogy e társadalomforma nem ismerte az írást, a történészek nem igen foglalkoztak vele. Még termelési módnak, társadalmi formának sem ismerték el. Ilyen, meg olyan kőkorról beszéltek.

A természet által nyújtott, azaz begyűjthető táplálék egészen a legutóbbi korokig még a fejlett világban is számottevő maradt, az elmaradtban pedig sok helyütt ma is nagyon jelentős.

A történészek máig nagyon kevés figyelmet fordítanak annak feltárására, hogy amíg a gyűjtögetés volt a fő megélhetési forrás, hol, milyen számban, és milyen körülmények között élhetett az ember. Az ilyen felmérés minden bizonnyal azt mutatná, hogy a Golf-áram által érintett, lapos tengerpart volt az ideális élettér.

Nagy vágyam volna olyan térképeket látni, amelyek azt ábrázolnák, hogy az elmúlt negyvenezer év során az eltérő magasságú tengerszint mellett hogyan nézett ki az Atlanti-óceán európai partvidéke, és hol, mekkora volt a dagály és az apály mozgása. Az ilyen térképek minden bizonnyal többet mondanának a történészek számára, mint az államhatárok ábrázolása.

A Golf-áram másodszor a középkor derekától kezdve emelte Nyugat-Európát a társadalmi és gazdasági fejlődés csúcsára. Ezt a felemelkedést elsősorban két tényező magyarázta.

1. Az enyhe és csapadékos éghajlatnak köszönhetően itt alakult ki a természetes csapadékra épülő földművelés. Az öntözéses gabonatermelésre épülő egyiptomi és mezopotámiai kultúra gabonája, az árpa és a búza öntözés nélkül csak oda volt áttelepíthető, ahol elég nagy volt a csapadék, elég párák az éghajlat és viszonylag enyhe a tél. Márpedig e két gabona öntözés nélküli termelésének megoldása volt a Nyugat felemelkedésének egyik alapja. A történészek máig nem helyeznek kellő súlyt arra, hogy az emberiség fejlődése szempontjából milyen nagy jelentősége volt az öntözés nélküli gabonatermelés kialakításának a fejlődés további során. Ez tette lehetővé, hogy ott is működhessenek magas kultúrák, ahol nem állnak fent az öntözéses gazdálkodás feltételei, és előfordulnak a téli fagyok is. Ennek az új kultúrát teremtő és eltartani képes művelési módnak a létrejöttét a Golf-áram tette lehetővé.

2. Az, hogy az óceánok felfedezésére és meghódítására alkalmas hajózás Nyugat-Európában jött létre, ugyancsak a Golf-áramnak köszönhető. Az Atlanti-óceán európai partjain élő népek azért merészkedtek ki bátran a tengerre, mert a nyugatról jövő áramlat visszahozta őket. Az a tény, hogy a nyugat-európai kultúra volt az egyetlen, amelyik olyan tengerparton élt, ahol a hajósokat hazahozták a szelek. Az összes többi kultúra vagy zárt, az óceánoktól viszonylag távoli tengerparttal rendelkezett, vagy olyan óceán mosta a partját, amitől elfelé áramlott a tenger, és fújt a jellemző szél. Ez a magyarázata annak, hogy végül a 16. századra a Nyugat hajósai minden más kultúra hajósaival szemben képesek voltak a széllal szemben is hajózni. Nekik ugyanis azzal kellett kezdeni a tengerjárást, hogy a szél és a tengeráram ellen kihajózzanak. Ez a képesség és a fejlettebb lőfegyverek tették lehetővé, hogy a legfeljebb pár tízezer portugál és holland a kor két nagy, százmillió lakosú kultúráját kizsákmányolhassa.

Ebből a szempontból is nagyon tanulságos térképen megnézni az Indiai-óceán két nagy áramának útját. Az Indiát és Kelet-Ázsiát eltartó monszunszelek Afrika délkeleti partjaitól kiindulva északra haladva érik el az Arábiát, ott nyugatra fordulva Dél-Ázsia partjai mellett haladnak a Maláj-félszigetig, onnan pedig északra fordulva Kelet-Ázsia partjain haladva halnak el északon. Ezzel szemben az Egyenlítői-áram Peru partjairól indul és az indonéz szigetvilágon keresztül haladva, a monszunárammal találkozáva délnyugatra fordul, egyenesen Dél-Afrikának. Ezt látva könnyen megérthetjük, hogy miért volt viszonylag könnyű az Afrikát megkerülő európai hajósoknak a monszunszelek hátán eljutni Kelet-Ázsiába, és onnan egyenesen, az egyenlítői szelektől támogatva visszahajózni Dél-Afrikáig.

De még ez is csak részlet ahhoz képest, hogy *az emberiség nagy többségét eltartó három nagy kultúra tengeráramoknak köszönhetette létét. Az indiai és a kínai a monszunnak, a nyugat-európai a Golfnak.*

A Nyugat felemelkedésének titka

A nyugati kultúrában élő történészek közös hibája, hogy a múltat a mindig és mindenütt lehetséges fejlődés szemüvegén keresztül nézik. Ebből fakadóan, amelyik kultúra, nép a múltban nem fejlődött, az valamit rosszul csinált. A Nyugat azért emelkedett a társai fölé, mert jó módszereket alkalmazott. Minden más azért maradt le, mert rossz módszereket választott.

Ezzel szemben az volna a tudományos megközelítés, hogy az emberi társadalom életét is a természet általános törvénye jellemzi: az a természetes, az a jellemző, hogy semmi nem megy előre, kivéve a kivételesen szerencsés körülmények közé kerülteket.

A természetet nem a fajok fejlődése jellemzi, hanem stagnálása, pusztulása, és csak a nagyon kivételesek részesülhetnek abban a szerencsében, hogy a kivételes körülmények és a szerencse ajándékként fejlettebb formába jelenhetnek meg. A fajták ezrei pusztulnak el, a szerencsés megmaradók óriási többsége sem változik az évek százmilliói során, velük szemben elenyésző szám az, ami fejlettebb formában jelenhet meg. Ezeknek aztán ugyanúgy az óriási többsége elpusztul, stagnál, és csak elenyésző számuk léphet előbbre. Darwin is, mint korának gyermeke csak azt látta, hogy a létért folyó harc szelektál, de azt nem vette észre, hogy ebben a harcban a nagy többség a szelekció során elpusztul, illetve attól függetlenül stagnál. Maga a szelekció soha nem hozott létre fejlettebb formákat. Azt mi sem bizonyítja jobban annál, hogy a szelekció éppen azoknak a fajoknak esetében a legnagyobb, amelyekben évmilliók óta a kihalás és a stagnálás a jellemző. Törvény: *minél fejlettebb egy faj, annál kisebb a szelekciója, de annál nagyobb a fejlődés magasabb formájának a megjelenése. A szelekció csak akkor járhat eredménnyel, amikor az életkörülmények megváltozása következtében a faj eredeti formája kipusztul.* Vagyis nem a fajon belül folyik szelekciós harc, hanem a megváltozott körülmények hatása alatt a faj pusztulása válik általánossá, de a szerencse, a véletlen létrehoz olyan variációt, ami jobban megfelel a megváltozott viszonyoknak, és ezek között előfordulhat olyan, amelyik egyúttal fejlettebb formát is jelent. *Változatlan körülmények között hiába nagy a szelekció és a genetikai mutáció, nem jönnek létre új, a korábbiaknál fejlettebb fajok.* Vagyis a fajtafejlődést a fajtán kívülálló okok idézik elő, abban magának a fajtának a szerepe semmi, azt a kívülálló körülmények játéka hívja létre.

A fenti természeti törvény vonatkozik az emberre is. Az emberi faj történetét, ezen belül a kultúrákét, nemzetekét is, nem maga az emberiség írja, hanem a tőle független körülmények alakítják. Az emberiség történetében az ember csak a ceruza, amivel a körülmények írnak. Az emberi faj történetét sem az ember írta, nem az ember szándéka alakította, hanem a megváltozott körülmények.

Az alacsony kultúrák ezrei pusztultak el, amíg létrejöhetett romjaikon a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni képes, nagyobb tömeget összefogó, magasabb szintű kultúra. Ezek mindegyike képtelen volt a fejlődésre, stagnálásra volt ítélve, kivéve egyet, a nyugat-európaiat. A kultúrák óriási többsége nem fejlődésre, de még a stabilizálódásra sem volt képes

A sikeres kultúrák aztán elpusztítják az előzők nagy többségét, a kisebbségüket azonban képesek magukhoz emelni. Ennek vagyunk a tanúi ma, amikor a nyugati kultúra, tudomány és gazdaság olyan fölényt élvez, amiben a többi kultúra léte veszélybe kerül, ennek során elpusztul, a kisebbségnek sikerül adaptálódnia, illetve nem egészen reménytelen az ez irányú erőfeszítése.

A fenti állításomat Nyugat-Európa ezeréves sorsának alakulásán kívánom illusztrálni.

Az összes előző magas kultúrát az jellemezte, hogy viszonylag gyorsan kialakultak, aztán a belső erőikre támaszkodva stagnáltak. Ami kevés változást megéltek, az a külső hatások érvényesülése volt, de azok soha nem okoztak akkora változást, hogy fejlettebb formáról lehetne beszélni. Másként fogalmazva: *az összes többi kultúra önerőből képtelen volt a továbblépésre*. Amiben kialakulása óta ténylegesen változott, azt külső hatásnak, más kultúrák hatásának köszönhetjük. Vagyis az összes magas kultúra, a nyugat-európai kivéve, képtelennek mutatkozott a minőségi továbblépésre, ezekben csak olyan változások történtek, amit külső, nagyrészt a Nyugat hatásának kell minősíteni. Aligha van a világtörténelem megértéséhez fontosabb, mint annak megértése, hogy *az emberiség által létrehozott kultúrák csak egyetlen kivételes esetben bizonyultak fejlődésre képeseknek*. Ezekben a változásokban, ami miatt többnyire válságba kerültek, számosan elpusztultak, a Nyugat hatása váltotta ki.

Amiben ma más az egyiptomi, a kis-ázsiai, a kínai társadalom, mint eredetileg volt, az első-sorban a Nyugat hatása. Ahogy a kultúrák érintkeztek egymással, számos tudományos, technikai találmányt vettek át, ezeket többé-kevésbé megemésztették, azaz beépítették a saját viszonyaik közé, de ettől nem lettek jelentősen mások. Az emberiség szinte egészét ért első igazán nagy, megrendítő külső hatást a Nyugattal való kapcsolat jelentette. Ez azonban nemcsak pozitív volt, hanem romboló is. Sok száz primitív kultúra elpusztult, a korábban nagyon stabil magas kultúrák egyensúlya is megbomlott, már nem maradhettek a régiek, de képtelenek voltak megemészteni a sok újat. Egyedüli kivétel a távol-keleti kultúra, azon belül is egyelőre csak Japán és a kis tigrisek, ahol az átvétel látszólag sikeres, hiszen a gazdasági eredmény fergetegesen gyors tempójú, de még nem lezárt kérdés, hogy a jövőben mennyire maradnak meg ezek, mint kultúrák a Nyugat társadalmi és gazdasági eredményeinek átvétele után is távol-keletinek, azaz nem veszítik-e el teljesen eredeti karakterüket, nem válnak a nyugati kultúra szerves részévé.

Tipikus példa arra, hogy egy másik, erősebb kultúra hatása el is pusztíthatja az érintett magas kultúrát is, az amerikai indián kultúrák sorsa. Az a tény, hogy nagyon sok kultúra keletkezett és pusztult el a magas kultúrák kialakulása előtt és után, azt tanúsítja, hogy ezek nem voltak képesek megemészteni a más kultúrákkal való kapcsolatot.

Nyugat-Európa kultúrája tehát egyedülálló abban a tekintetben, hogy létrejöttének alig ezer éve alatt szinte folyamatosan megújul, újabb és újabb formában jelenik meg, ugyanakkor végig megőrzi eredeti karakterét.

Miben rejlik a nyugat-európai kultúra példa nélküli dinamikája és rugalmassága?

1. Volt kitől, és mit örökölni.

A nyugati kultúra a sumér-egyiptominak és annak görög örökösének lehetett az örököse. Vagyis egy magas kultúrának a harmadik generációja. A nyugat-európai magas kultúra tehát nem első generációs abban az értelemben, ahogyan az öntözéses földművelő és pásztorkodó kultúrák voltak. Azoknak nem voltak olyan elődjek, amelyiktől átvehették volna a létrejöttük szempontjából alapvető tapasztalatokat. A nyugat-európai kultúra csak a 10. században emelkedett a magas kultúrák közé. *Az alapját a nyugat-európai erdei pásztorok, germánok, angolszászok kultúrája adta, amit a mediterrán kultúra eredményei emeltek magas kultúrává.*

Amennyire hangsúlyt kapott az a tény, hogy Nyugat-Európa népeinek kulturális és társadalmi felemelkedését a mediterrán hatásnak köszönhetjük, annyira mellőzött maradt a tény, hogy az alapja a már letelepedett erdei pásztorok kultúrája volt. Ezt azért kellene hangsúlyozni, mert az utóbbi ezer éven át elért eredményei alapvetően ennek a pásztorkultúrából megőrzött örökségnek maradtak. A római kultúra hatása ugyan alapvető volt, nélküle az erdei pásztorok aligha lettek volna képesek magas kultúrát felépíteni, de aztán az abban ezer éve elért eredmények nagyrészt az előző kultúrfokon szerzett karaktervonásaiknak köszönhetők.

A római kultúra által átadott eredmények hatása azért lehetett nagyon gyümölcsöző, mert jó talajra hullott. A görög-római kultúra ugyan hatott keleti irányban is, de mind Kis-Ázsiában, mind Kelet-Európában nem vált olyan gyümölcsözővé. Amikor később azt részletezem, hogy milyen tényezőknek köszönhető a Nyugat diadalútja, egyben indokolom azt is, hogy miért hullott a keleti irányú görög-római hatás terméketlen talajra. Itt csak annyi jegyzendő meg, hogy Kis-Ázsiában több ezer éves kultúra romjait érte a görög-római hatás. Kelet-Európában pedig még a magas kultúra létrejöttének az alapkövetelményei is hiányoztak.

A 10. század környékén Nyugat-Európában kialakult magas kultúra kezdettől fogva dinamikusnak bizonyult. Alig fél évezred alatt fokozatosan a többi kultúra fölé emelkedett, és a következő ötszáz évben pedig a világtörténelem alakítójává vált. Ma pedig már körülötte forog a világ.

Minek köszönhetjük a kis Nyugat-Európa kezdeti sikerét, azt, hogy a 16. században a többi kultúra fölé kerekedett?

a) Földrajzi, és ebből következő politikai tagoltságának.

b) A tengeri fölényének, ami a sokkal korszerűbb hajóin és a tüzéségen alapult.

Miért előny a földrajzi tagoltság?

Már a történelem időszámítás előtti tényei igazolták, hogy az eredeti magas kultúra létrehozásához óriási, birodalmi méretű erőforrás koncentrálására volt szükség. De ha ez a kultúra centralizált politikai egység maradt, stagnálásra kényszerült. Ez alól a görög-római kultúra volt az első kivétel, de az nem volt eredeti, az egyiptomi kultúra gyümölcseit hasznosították a maguk sajátos igényei szerint. Ez a mediterrán, azaz beltengerre épülő kultúra számos szempontból kiemelkedett kortársai közül. E kiemelkedés is a tagoltságuknak, és a népességük élelmezéséhez szükséges mezőgazdasági háttér hiányának volt köszönhető.

A történészek sem helyeznek elég súlyt a tényre, hogy ez a mediterrán kultúra eleve képtelen volt a lakossága élelmezésére, azaz kenyérrel való ellátására. Ez a szükséghelyzet késztette mindkettőt arra, hogy más kultúrákhoz tartozó gabonatermő gyarmatai legyenek, és onnan hajókkal szállítsa a lakossága élelmezéséhez szükséges gabonát.

A történészek ugyan gyakran idézik Ciceró mondását: *navigare necesse est!* De nem ismerték fel a lényegét: a tenger feletti uralom és kellő hajóállomány nélkül Róma, és ezzel a birodalom éhen pusztul. Róma e hátránya lett az előnye. Mivel a történelemben korábban, és még később sokáig példátlan mennyiségű tömegárunak, gabonának nagy távolságról való szállítására kényszerült, kénytelen volt nagy hajóállományt kiépíteni, azok hadihajókkal való védelméről gondoskodni, ezért vált a tenger urává, és vált képessé jelentős haderőt tengeren szállítani. Cicero tudta, hogy addig nagy Róma, amíg hajózik.

A görög-római kultúra elsődleges alapja a városainak politikai és gazdasági önállósága. Amíg az egyiptomi és a mezopotámiai öntözéses kultúrákat a szinte korlátlan központi hatalom, és a városok teljes alárendeltsége jellemezte, addig a Földközi-tenger keleti és déli partjain önálló városállamok jöttek létre. Gondoljuk Föníciára és Karthágóra. Ezt a városi önállóságot vitték tovább a görög városállamok, majd birodalmi kerete ellenére is a Római Birodalom. A nyugati történészek is csak újabban kezdik felismerni, hogy a mediterrán kultúra lényegében a városok kultúrája volt. A városok és azok polgárainak viszonylagos önállóságát először Nagy Sándor vitte a despotikus Közel-Keletre és Észak-Afrikába. Mindaddig értetlenül álltam Nagy Sándor elképesztő méretű terjeszkedése előtt, amíg fel nem ismertem, hogy a keleti despotizmus jogtalan polgárai örömmel fogadták a városi polgárság megbecsülését hozó hódítót. Érdemes volna elgondolkodni azon, mi lett volna a történelem további menete, ha Nagy Sándor görögös társadalomszerkezeti elképzelése gyökeret tud verni. Ennek máig világító példája volt évszázadokon keresztül az általa alapított Alexandria.

De térjünk vissza az eredeti problémára: miért vált előnnyé a földrajzi tagoltság?

Mert csak földrajzilag tagolt térségben jöhet létre a politikai és kulturális tagoltság.

Ezt igazolja többek között az, hogy a görög kultúra a világ egyik legtagoltabb félszigetén és beltengerén jött létre. A hegyekkel egymástól viszonylag elzárt kikötők és a sok szigettel tarkított beltenger nemcsak azért volt kedvező adottság, mert a szigetek közötti távolságot a kor kezdetleges hajói le tudták győzni, szinte mindig és mindenütt volt egy látható sziget. Csak ebben a nagyon tagolt térségben alakulhattak ki olyan kis politikai és gazdasági egységek, amelyek egymással versenyeztek.

Ezzel szemben dinamikus fejlődése csak annak a kultúrának lehetett, amelyek sok kis, egymással versengő politikai és gazdasági egységre tagozódott. Tekintettel arra, hogy a nagy folyamrendszerek öntözéses mezőgazdasága megkövetelte az egységes, centralizált politikai szerveződést, az öntözésre épülő birodalmak szükségszerűen megkövültek. Ezzel szemben a tagolt terepen soha nem jött létre akkora erőforrás, ami az önálló magas kultúra kialakulásához szükséges lett volna. Tagolt terepen csak akkor alakulhatott ki magas kultúra, ha annak a kulturális és gazdasági bázisát egy már meglévő kultúrától át lehetett venni. A görög és a római kultúra a tőle jóval keletre kialakult magas kultúráknak az átvételéből született. Elég Homérosz műveit elolvasni, hogy belássuk, a görög kultúra Tróján, azaz Anatólián keresztül érkezett a Görög-félszigetre.

Miben állt a tagoltság, a viszonylag kisebb, viszonylag független, viszonylag egyenrangú politikai egységek előnye? Abban, hogy egymással versenyezhettek. A centralizált birodalmak részei nem egymással, hanem a központi hatalom kegyeiért versengtek. Minden kis politikai és gazdasági egység akkor jut előnyhöz, ha a másiknál többet teljesít. Az ebből fakadó előnyöket először csak maga élvezi. A centralizált birodalomban az olyan egység jár jobban, amelyik kedvesebb a központi hatalom számára. A részek nagyobb teljesítményének hasznát a központi hatalom erőszakkal elveszi, és a maga céljaira hasznosítja, legfeljebb újraosztja. Ezért aztán a nagy birodalmakban elhal az egységek kezdeményezése, ezzel szemben jellemzővé válik a politikai hatalom kegyeinek keresése, ami hosszú távon nem hozhat eredményeket.

Még ma sem találtak értelmes magyarázatot arra, hogy Kína miért volt képtelen számos találmányból gazdasági eredményt fejleszteni. Pedig kézenfekvő a magyarázat. A központi hatalom figyelemmel kísért minden technikai újítást, azokat azonnal elterjesztette a birodalomban. Ezért aztán az újító és annak közössége nem élvezhette a találmánya, a jobb módszer gazdagsági hasznát. Ebből fakadt aztán az, hogy a részek nem törekedtek az újra, a többenél jobbra.

A Szovjetunió kudarca is azt bizonyítja, ha a részek nem élvezhetik a saját munkájuk gyümölcseit, mert a centralizált hatalom mindent újraoszt, akkor elhalnak a kezdeményezések, a rendszer megkövesedik.

Máig nem tudatosult a történészekben az sem, hogy a Római Birodalom sikerei azon alapultak, hogy decentralizált maradt. A látszat ellenére a provinciák városai viszonylag függetlenek voltak. A térségükben élő népeket nem akarták magukhoz formálni, megelégedtek azok adófizetésével. Ez a decentralizáltság abból fakadt, hogy a Római Birodalom területe az eredeti magas kultúrákhoz képest nagyon tagolt gazdaságföldrajzi térség volt. Ebből fakadón soha nem volt sem kulturális, sem gazdasági egység. Erre nem is törekedtek. Bizonyításként elég a térképre nézni, és kiderül, hogy sok kis folyó, tagolt terep, színes kultúrájú és sok nyelven beszélő népesség jellemezte. Minden eredeti magas kultúra nagy folyamok vízrendszerére épült, *a Római Birodalom volt az első olyan óriási politikai egység, aminek területét beltengerek és az egymástól független folyók tucatjai tagoltak föl*. Ez a magyarázata annak, hogy nem is lehetett tartós.

Elég a térképre nézni ahhoz, hogy megállapítsuk, miért jött létre a viszonylag kis Európában három kultúra, a mediterrán, a nyugat-európai és a kelet-európai.

a) Mediterrán kultúra létrejöttének alapja a Földközi-tenger medencéje volt. Ez addig jelentette Európa gazdasági és kulturális csúcsát, ameddig a vízi szállítás technikája csak a beltengereken volt biztonságos. Ezt a szállítási előnyt csak fokozta az a tény, hogy ez a beltenger mosta a korábban kialakult két magas kultúra, az egyiptomi és mezopotámiai partjait, mivel ezek közvetlen közelsége nélkül nem jöhetett volna létre itt magas kultúra.

Ez a kultúra akkor indult hanyatlásnak, amikor a világkereskedelem, majd a világgazdaság meghódította az óceánokat. Az utóbbi ötszáz évben másodlagossá váló szerepe ellenére képes maradt arra, hogy az Egyesült Államoktól délre fekvő Amerikát saját képére formálja, ott a mediterrán kultúrát tegye jellemzővé. A technikai és gazdasági fejlődésben ez az Amerikába befészkelődött mediterrán kultúra ugyan képtelennek bizonyult, de világtörténelmi jelentőségű lett azzal, hogy az európai etnikumok leggyorsabban szaporodó részét ma is ennek a kultúrának az Amerikába élő utódai jelentik.

Az idők folyamán a kereszténység katolikus egyháza egyre inkább ennek a mediterrán kultúrának a vallásává válik. A katolicizmusnak ma már nemcsak a legtöbb egyházi szertartásokban aktívan részt vevő, de számában is legtöbb híve a latin-amerikai államokban él.

b) A nyugat-európai kultúra. Észak-Nyugat-Európa egyrészt a Római Birodalom e térségbe való behatolásának, másrészt a Golf-áram hatásának és az Atlanti-óceán közelségének köszönhető, hogy területén önálló karakterű magas kultúra alakulhatott ki. *Abban az értelemben az első a világon, hogy a gazdaságilag a természetes csapadéokra épülő földművelésen alapulhatott.* Ez a kultúra annak ellenére, hogy a földművelésre épült, ebben a tekintetben önellátó volt, átvette és őrizte a mediterrán kultúra azon örökségét, hogy *a városok többkevesebb politikai és gazdasági önállóságot élveztek.* Mindez csak azért jöhetett létre, mert a terepe tagolt, számos kisebb hegy- és vízrendszer aprózza fel, a folyóinak vízgyűjtője kicsi, mindegyik viszonylag hamar eléri a tengert. *Földrajzi tagoltságának megfelelően a politikai rendszere is szinte mindig példátlanul tagolt volt.*

Ahogy a hajózás technikája biztonságossá és hatékonyá tette az óceánokon való szállítást, az Atlanti-óceán európai partvidéke lett nemcsak Európa, de az egész világ legfejlettebb kultúráját és legmegfelelőbb társadalmi struktúráját hordozó térség.

A 16. századtól kezdve Nyugat-Európa lett a világ társadalmi és gazdasági motorja, a világ-politika első számú alakítója. Ez a pozíciója egyre gyorsuló mozgással erősödött. Ezzel párhuzamosan e térség népei áttelepítették a saját kultúrájukat Észak-Amerikába és Ausztráliába. A 20. század végére a nyugati kultúra súlypontja áthelyeződött Észak-Amerikába, azon belül is egyre nyugatabbra. Ma már az várható, hogy a világ gazdaság központja nem is az Atlanti-, hanem a Csendes-óceán északi medencéje lesz.

A nyugat-európai kultúra kereszténységét a református egyházak jelentik. Ez a kereszténység abban tér el a mediterrán kultúra katolikuságától, hogy a klérus és a szertartások jelentősége kisebb, az élet keresztény tartalma viszont nagyobb.

c) *A kelet-európai kultúra.* Európa keleti, nagyobbik fele egy óriási kontinentális síkság, amelynek a folyói ugyan nagyok, de a központjától elfelé folynak. Ennek megfelelően eleve sokáig a pásztorkodó állattenyésztés térsége maradt, ahol a gazdasági egység hiányát pótolandó centralizált politikai hatalom volt a jellemző. A városoknak a másik két európai kultúrával szemben soha nem volt politikai önállóságuk. A térség déli felének a közép-ázsiai térséggel közös ősi nomád, vagyis az öntözéses kultúrákkal egy időben kialakult eredeti sztyeppekultúrája volt. Ez aztán eleve képtelen volt a görög hatást a politikai és gazdasági tagoltság tekintetében hasznosítani. Kelet-Európában mindig a nagyon centralizált, mégis nagyon törékeny politikai hatalom volt a jellemző. Nem alakulhattak ki egymással versengő politikai és gazdasági autonómiák. Ez a magyarázata annak, hogy Kelet-Európa kultúrája nagyon eltér a másik két európaítól, és messze azok mögött kullog, annak ellenére, hogy a velük való kapcsolat a közelség okán egyre erősebb.

A kelet-európai kultúra a kereszténységnek is az igényeihez adaptált formáját, az ortodoxot tette térségében általánossá.

A fenti három kultúra közelsége okán jelentősen hatott egymásra, egyiket sem lehet a világ többi kultúrájához hasonlóan izoláltnak tekinteni. Ezért aztán a három, karaktervonásaiban nagyon különböző kultúrát mind a politikusok, mind a történészek hajlamosak közös európai kultúrának tekinteni. Ebből aztán sok zavar származik, mivel mindhárom kultúrának más társadalmi berendezkedésre, vallásra van szüksége, a közöset egyik sem tudja megemészteni.

A három európai kultúra eltérő természetét ugyan a társadalom és a gazdaság minden területén megtaláljuk, de a kereszténység sorsának kétezer éves alakulása tükrözi talán a legjobban a meglévő különbségeket. Ezért a három kultúra karakterét célszerű a kereszténység történetén és gyakorlatán keresztül illusztrálni.

Szent Pál által a mediterrán kultúrához igazított, a többistenhitnek számos engedményt nyújtó kereszténységet az állandó dogmatikai viták ellenére egész Európa ezer évig közös vallásának fogadta el. Ezer év után a Kelet-Európa kulturális igényéhez szabott, görögnek mondott, de lényegében a sztyeppetársadalom igényeihez szabott ortodox kereszténység elszakadt a római, azaz mediterrán változattól. További ötszáz évre volt szükség, hogy Nyugat-Európa nagykorúvá lett kultúrájához szabja a maga protestáns, azaz puritánabb kereszténységét. Azaz a három markáns európai kultúra a közös eredetű keresztény vallás tekintetében is elkülönült egymástól.

Európa története önmagában is bizonyítja, hogy a tagolt terep, a társadalmi és gazdasági fejlődés szempontjából előny. Ez a megállapítás azonban eleve két kiegészítésre szorul:

1. *A tagolt terepen magas kultúra csak egy másik, már érett kultúra eredményeinek átvételével jöhet létre.* Ebben a tekintetben is kivételesen szerencsés volt Nyugat-Európa, hiszen kultúráját harmadkézből kaphatta. Nyugat-Európa számára az eredeti magas kultúra az egyiptomi és a mezopotámiai volt, ennek gyermeke volt a mediterrán, és annak gyermeke a nyugat-európai.

2. Az, hogy az adott térségben mekkora az ideális tagoltság, az adott kor szállítási, közlekedési és információáramlási technikájának függvénye. Minél fejlettebb, olcsóbb a szállítás, annál nagyobb térség válhat ideális politikai és gazdasági egységgé. Például azzal, hogy a vasút elterjedése a szárazföldi szállítást nagyságrendekkel hatékonyabbá, nagyobb távolságú szállításokat is olcsóvá tette, a terület tagoltsága egészen más dimenziót kapott. A vasút által forradalmasított szárazföldi szállítás mindennél fontosabb alapja lett a nemzeti piacok és nemzeti államok kialakulásának.

Észak-Amerikának az elmúlt százötven év során történt példátlanul gyors felemelkedése például a szállítás és a kommunikáció forradalmainak köszönhető. A kétszáz évvel korábbi szállítási technika bázisán nem alakulhatott volna ki az Egyesült Államok.

De a szállítás jelentőségével bővebben a következő fejezetben foglalkozunk.

A szállítás jelentősége

A történelemtudomány máig sem szentel kellő figyelmet arra, hogy az emberiség történelme egészen a 19. század közepéig mennyire a vízen való szállítás lehetőségén múlt.

Az első magas kultúrák a nagy folyók alsó, síkvidéki, száraz éghajlatú szakaszain alakultak ki, ahol a gabonát öntözni, és vízen szállítani lehetett. Ez tette lehetővé egyrészt a nagy lakosságsűrűséget, másrészt a központi hatalom számára a gabonában fizetett adók összegyűjtését. Ezzel jött létre párhuzamosan a nagy létszámú lakosság és a nagy felhalmozás, aminek az eredményeit, a gigantikus építményeket, kincseket ma is csodálattal szemléljük.

Aki nem tarja szeme előtt azt aényt, hogy a kor szárazföldi járműveivel, teherhordó állataival a szállítás költsége a vízen való szállításának sokszorosa, mintegy húsz-negyvenszerese volt, képtelen megérteni az elmúlt korokban kialakult társadalmi viszonyokat.

A görög-római kultúra ugyan csak részben tudta megtermelni a szükséges gabonát, de képes volt megoldani más kultúrák területéről a gabona tengeri szállítását.

Róma lehanyatlása után a lassan felemelkedő Nyugat-Európának egészen a 10. századig nem volt szüksége nagy tömegű tengeri szállításra. Ekkor még bőven volt Nyugat-Európának a gyér lakosság ellátását biztosító földje, gabonája, fája. Csak a fűszerek és a luxuscikkek távolról jövő importjához kellettek hajók. A gabona és a fa, azaz tömegáru importjára csak a 15. századtól kezdve volt szüksége. Ennek a természetes forrása a Balti-tenger keleti vidékén volt. Onnan tudott olcsón fát és gabonát importálni. E két tömegáruban jelentkező igénynek volt köszönhető, hogy a hollandok egyre nagyobb hajókat építettek, amelyek lehetővé tették az olcsóbb szállítás. (Ekkor is a sürgető igényből származott az előny.)

Itt kell tisztázni a még a gazdaságtörténészek által sem hangsúlyozott minőségi különbséget a luxuscikkek, a színesfémek, kincsek távolsági kereskedelme, másrészt a nagy tömegű, olcsó, a közfogyasztást közvetve vagy közvetlenül szolgáló termékek távolsági kereskedelme között. Mivel az előbbinek kicsi az értékéhez viszonyított súlya, és a magas értéke elviseli a drága szállítás költségeit is, ezek távolsági kereskedelmére alig hat a szállítási technika fejlesztése, költségeinek csökkentése. Ráadásul az ilyen termékek kereskedelme ugyan jelentősen gazdagíthatja a távolsági kereskedelmet birtokló városokat, azok polgárait, de nem vagy alig érinti a lakosság 90 százalékának életét, nem járul hozzá a makrogazdaság fejlődéséhez.

Erre Braudel *The Perspective of the World* című zseniális könyve hívta fel a figyelmemet. Azzal, hogy a fenti értelemben nem tesz különbséget a kereskedelem tárgyai között, elfogadja, hogy az ipari forradalom kapitalizmusa jóval az ipari forradalom előtt is létezett, a távolsági kereskedelmet folytató városállamokban. *Nem ismerte fel a kapitalizmus lényegét: a lakosság egészének iparcikkkel való ellátását.* Az általa vizsgált tőkés kereskedelem és ipar csak, vagy legalábbis alapvetően a nagyon szűk gazdag réteg igényeit elégítette ki. *Az jelentette a minőségi változást, amikor a tőkések már döntő többségben fogyasztási cikkeket termeltek.* Ezt Marx sem vette tudomásul, számára a tőkés társadalom lényegét a tőkés és az általa vásárolt munkás jelentette. Ez valóban korábban is volt, de *az csak az ipari forradalom eredményeként jött létre, hogy a tőkés termelés céljává vált a tömegfogyasztás kielégítése.*

Olyan távolsági kereskedelem, ami a lakosság fontos igényeit szolgálta ki, csak a Római Birodalom nyugati városainak, főleg Róma lakosságának kenyérgabonával való ellátását szolgáló volt. Ez esetben azért nem volt kapitalizmus, mert a munkaerő nem vásárolt proletár, hanem rabszolga volt. A birodalom összeomlása után ezeröttszáz évig pedig nem beszélhetünk a tömegfogyasztást szolgáló áruk távolsági kereskedelméről. Ez a balti gabona kereskedelmével jelentkezik újra. Érdemes figyelni arra, hogy a két tömegárut szállító időszak mindegyikének tárgya a kenyérgabona volt.

A tömegáruk sokaságának a távolsági szállítása csak az ipari forradalom után merült fel, akkor is lassan. Végül a 20. század végére mind a világkereskedelem, mind a tengeri szállítás értékének döntő többsége a lakossági igények kielégítését közvetve és közvetlenül szolgáló, a luxuscikkekhez viszonyítva olcsó áru tette ki. Azt pedig csak az utolsó százötven év hozta meg, hogy a lakosság szinte egésze a távolsági kereskedelem útján szerzett termékek és szolgáltatások sokaságának fogyasztója.

Nagyon szemléletesek volnának az olyan térképek, amelyek azt mutatnák meg, hogy melyik korban, milyen távolságról származott az a termék, amit a lakosság többsége fogyasztott. Gyermekkorom falujában a lakosok fogyasztásának legalább 90 százaléka tíz kilométernél közelebből, ennek a nagy többsége is a saját gazdaságból származott. Ma az átlagember fogyasztásában is jelentős súllyal szerepelnek azok a termékek és szolgáltatások, amelyek több ezer kilométerről származnak.

A szárazföldön való szállítás nagyon alacsony hatékonysága, a termékekéhez viszonyított magas költsége volt az oka annak, hogy egészen a vasút elterjedéséig még a kis települések is alapvetően önellátók maradtak. A mai ember meg sem tudja érteni, hogy az emberiség egész történelmében miért alakult olyan lassan a munkamegosztás. Azért, mert *a fogyasztást szolgáló termékek önköltségéhez képest nagyon sokba került a szállítás.* A lakossági igények óriási többsége esetében a racionális kielégítési módot az jelentette, ha a termelés és a fogyasztás között nem merült fel nagy szállítási igény.

Amelyik kultúra területén nem volt a vízen való szállításnak viszonylag sűrű hálózata, nem valósulhatott meg sem a munkamegosztás, sem a birodalmak jövedelmének összegyűjtése. Ahol a termékben beszedett adókat szárazföldön kellett szállítani, azt a hatalom csak a behajtás helyszínén tudta felélni. Nyugat-Európában még a középkor derekán is a fejedelmek, a főurak termékekben fizetett adóikat nem tudták székhelyükre összegyűjteni, ezért aztán maguk mentek az adófizetők vidékére elfogyasztani azt. *Vagyis a jövedelmek koncentrációja csak a vízen történő szállítás esetében volt megvalósítható.*

Azt sem tanítjuk a történelemben, hogy a széles körű szerepet játszó pénz, vagyis a könnyen szállítható áru csak akkor terjedhetett el, amikor már a fő termékek viszonylag olcsóbban szállíthatók lettek. *A pénz létének alapja a munkamegosztás, azt pedig csak a hatékony*

szállítás teszi lehetővé. Ez a magyarázata annak, hogy a pénz nagyon sokáig csak a drága cikkek világában jelenhetett meg, vagyis ott, ahol a szállítás költsége a termék árához viszonyítva nem volt tiltón magas.

Minden történész számára nagyon fontos volna szem előtt tartani, hogy a különböző korokban a különböző szállítási módok esetében mekkora volt az egy munkaerőre jutó teljesítmény, és annak viszonylagos költsége. Másként fogalmazva: a fontosabb áruk milyen szállítási mód mellett milyen szállítási távolságot viseltek el. Sajnos a történészek az ilyen kérdésekkel annak ellenére nem foglalkoznak, hogy ezerszer fontosabb történelmi tényezők, mint a királyok uralkodása, a csaták kimenetele.

Mivel kevés fontosabb történelmi alapismeret van, mint a különböző szállítási módok egymáshoz viszonyított költségaránya, megpróbálom ezt számszerűsítve illusztrálni.

Az alapegységnek az egy munkaképes férfi szállítási teljesítményét tekintem.

A kézben, fejen, háton szállítás maximális teljesítménye fél tonna/kilométer volt. A nők és gyerekeké ennek is legfeljebb a fele.

A málhás állatokkal történő szállítás teljesítménye már jelentősen nagyobb volt, de ez esetben az állatok tökeértékét és takarmányozását is figyelembe kell venni. A szamarak, öszvérek esetében egy-egy hajcsár már négy-hat állatot vezetve elérhette a napi 2-3 tonna/kilométer teljesítményt. Ez a szállítási mód különösen akkor vált hatékonyvá, ha hegyes, sziklás terepen nagyobb magasságkülönbségeket kellett legyőzni. Tevék estében a szállítási teljesítmény legalább kétszerese volt a szamarakénak. Ez a szállítási mód különösen a vízben szegény terepeken vált a leginkább megfelelővé.

A vágóállatok lábán hajtása esetében a szállítási teljesítmény nagyságrenddel, közel százszor hatékonyabb volt. Ez esetben az állatok takarmányozása volt jelentős költségelem. Egy hajcsár ezen a módon napi 150-200 tonna/kilométert teljesített. Annak következtében, hogy a vágóállatok szállítása sokszorta hatékonyabb volt, mint a holt termékeké, *a szárazföldi szállítás esetén sokkal előbb vált az élőállat a távolsági kereskedelem tárgyává, mint a gabona.* Ezt nekünk magyaroknak kellene a legjobban látni, hiszen egészen a 18. század végéig a mi külkereskedelmünk nagy többsége lábán hajtott vágóállatokban jelentkezett.

A kocsin, szekéren való szállítás teljesítménye nagyon függött az időjárási, az út- és a terepviszonyoktól. Földúton, hiszen a vasút megjelenése előtt a szárazföldi szállítás nagy többsége ilyen módon történt, 10-15 tonna/kilométer volt a fogatok napi kapacitása. Esőben, sárban, patakokon való átkelés esetében ennek csak a tört részével lehet számolni. E szállítási mód esetén a költségek nagyobb fele az igásállatok és a kocsi vagyonértéke és fenntartása volt. Kiepített utakon a teljesítmény nemcsak megkétszereződött, de az időjárástól kevésbé függővé, biztonságossá is vált.

Magam is csak öreg koromban ismertem fel, hogy a mezőgazdasági termelés költségeiben és a termékek értékesítésében milyen jelentős szerepet játszottak a szállítási költségek. Elsősorban ehhez igazodott a mezőgazdasági vidékeken a településforma és a termelési szerkezet. Sokáig nem értettem, hogy például a Kárpát-medencében a korai földművelő települések miért a viszonylag sík és köves tájakon létesültek, miért kerültek el a sokkal termékenyebb talajú vidékeket. Ma már tudom, hogy a vizes, kötött talajokon a kor kocsijával nagyon nehéz lett volna a földekről a termékek beszállítása. Inkább választották a kisebb termést, mintsem a nehezebb szállítást.

Kelet-Európa történetét is jobban megértem, amióta tudom, hogy ott milyen szállítási nehézségekkel kellett megküzdeni. Oroszországban, illetve a közelmúlt Szovjetuniójában csak a termékek betakarításáig is többszörös szállítási költség jelentkezett, mint például Hollandiában vagy Angliában. A költségkülönbség még nagyobb volt akkor, ha a termékeket piacra kellett vinni. Valamikor a 60-as években megdöbbentem, hogy Szentpétervár Moszkvától a szállítási költségek szempontjából tízszer nagyobb távolságban van, mint az ausztrál kikötőktől. A szibériai és a közép-ázsiai ipartelepekkel való együttműködés még ennél is nagyobb szállítási költségekkel jár. Vagyis Oroszország, illetve a Szovjetunió csupán szállítási okokból sem lehetett szerves gazdasági, ebből fakadóan tartós politikai egység.

Oroszország példája tanított meg arra is, hogy a vasutak és a közutak kiépítése előtt télen, hóban, a síkságon a szánnal való szállítás mennyivel hatékonyabb volt, mint a kerekes járműveken. Az orosz városok áru- és tüzelőkészleteit csak télen lehetett feltölteni. Az orosz történelem megértése szempontjából ez is fontosabb történelmi ismeret, mint a cárok uralkodási évszámai.

A szárazföldi szállítás terén *a vasút megjelenéséig*, csak nagyon lassú fejlődés volt. A vasút azonban a szárazföldi szállításban technikai forradalmat hozott. *A történelem kevés olyan technikai forradalmat ismer, ami a vízi szállításról elzárt területek felértékelődésében a vasút elterjedésével történt.* A vasút a tömegáruk és a személyek szárazföldi mozgását olyan mértékben tette hatékonyabbá, azaz gazdaságilag elviselhető költségűvé, ami felforgatta a világ gazdaságát ott is, ahol nem voltak meg a vízi szállítás lehetőségei. A vasúti szállításnak ugyan nagy a tökeigénye, de az egységnyi teljesítményre jutó költség mégis a korábbi tört részére, sok esetben a századára csökkent. Korábban a tömegtermékeket szárazföldön húsz kilométernél nagyobb távolságra csak kivételes indokok esetében lehetett szállítani. A vasúton azonban a gazdaságos szállítási távolság meghaladta a száz kilométereket.

A gazdaságtörténészek előtt sem tudatosult, hogy a vízen el nem érhető területek csak a vasútnak köszönhetően kapcsolódtak be a nagyobb távolságú szállítás igénylő munkamegosztásba. Hollandiától és Angliától eltekintve nem jöhettek volna létre az iparosodott nemzetgazdaságok a vasúthálózat kiépítése nélkül.

A vasúthálózat kiépítésének jelentőségét sokkal jobban felismerték a politikusok és a tőkések, mint a történészek. Ezt jellemzi az a lázas munka, ami Európában és Észak-Amerikában a vasúthálózat gyors kiépítését eredményezte. Európában nemcsak a német gazdasági csoda, de Közép- és Kelet-Európa példátlanul gyors gazdasági fejlődése mindenekelőtt a vasút elterjedésével magyarázható. Európa közepe és keleti fele számára ez tette lehetővé, hogy agrártermékeik elérhessék a nyugat-európai piacokat.

A vasút szállítási forradalmához képest lassú folyamat eredménye volt *a szilárd burkolatú utak* kiépítése és *a robbanómotorok* elterjedése által biztosított közúti szállítás térhódítása. Ma a közutak elsődlegessége vált jellemzővé, annak ellenére, hogy óriási fejlődés folyik mind a vasúti, mind a légi közlekedés terén is.

A világtörténelem alakulása szempontjából azonban a vízen való szállítás játszotta a főszerepet. Máig a tömegáruk nagy távolságról történő szállítása olcsón csak a vízen oldható meg.

A lassú folyású folyókon egy ember napi szállítási teljesítménye, minimális járulékos költség mellett is elérhette a 20-30 tonna/kilométert. Az állóvízü csatornákon, a folyókon folyásirányban azonban ennél is lényegesen nagyobb a teljesítmény. A belvízi szállítás óriási fölényét mutatja többek között az a tény: *az első magas kultúrák a vízen való szállítás viszonyai között születtek és működtek.*

A vitorlás hajókkal már az ókorban is elérhető volt az egy emberre jutó több száz tonna/kilométeres teljesítmény. Ez aztán nagyon lassan, de állandóan fokozódott. A gőzhajók megjelenése előtt már meghaladta az ezer tonna/kilométert is.

Európa történetének a legfontosabb fejezetét a hajózás történetének szánnám. Ha meg akarjuk érteni, miért, és mikor adták az elmúlt 2500 év során az európai városok egymásnak a legfejlettebb, a leggazdagabb rangját, a hajózás fejlődéstörténetét kell megértenünk. Athén, Róma, Velence, Amszterdam, London és New York akkor adta át egymásnak az elsődlegesség rangját, amikor a tengeri szállítás egy fokkal magasabbra lépett.

A szenes gőzhajók szállítási teljesítménye ezen túl lassan, de mindmáig növekedett. Ma pedig a robbanó motorokkal haladó tartályhajókkal elérik az egy dolgozóra jutó millió tonna/kilométer szállítási teljesítményt is.

Vagyis ötezer év alatt a tömegáruk esetében a szállítás termelékenységére a milliószorosára nőtt, és mára legyőzte a földünkön jelentkező távolságokat.

- Ma gabonát, szenet és olajat bármelyik kikötőből bármelyik kikötőbe olyan olcsón lehet szállítani, hogy attól alig lesz drágább.

Ma a tengeren a tömegáruk szállítása távolságtól szinte függetlenül olcsó. Egy tonna olaj fuvar költsége a Perzsa-öböltől Rotterdamig ki- és berakással együtt olcsóbb, mint Hollandiában egy rakodómunkás egyórai munkabére.

Az ipari forradalom abban a két országban született és bontakozott ki, amelyekben az árufogalom legnagyobb hányadát vízen lehetett bonyolítani. Azt, hogy az ipari forradalom bölcsője Anglia volt, csak akkor érthetjük meg, ha szem előtt tartjuk, hogy ebben az országban a lakosság 90 százaléka olyan településekben élt, amelyekből 20 kilométernél közelebb volt a vízi út, és száz kilométernél közelebb a tengeri kikötő. Az ellenpélda Franciaország, amely az ipari forradalom előtt szinte mindenben Anglia előtt haladt, aztán más szempontok mellett elsősorban azért maradt le, mert a vízi szállítás lehetőségei, a tenger elérhetősége szempontjából hátrányos helyzetben volt. Amíg Anglia fővárosa, London egyben a legnagyobb kikötő, kereskedelmi és ipari központ volt, addig a francia főváros, Párizs az ország belsejében, a tengertől távol centralizálta magához a nyugat-európai viszonyok között hatalmasnak számító országot.

A súlyukhoz viszonyítva értékes áruk szállítása tekintetében a légi úton történő szállítás hozott a tengereken történő szállításhoz hasonló eredményeket. Ma ezek az áruk a világ légi kikötői között egy napon belül viszonylag olcsón megérkeznek. Itt a helye annak, hogy az értékes áruk szállításának már korábban hangsúlyozott történelmi szerepét röviden végigkísérjük. Sok ezer év óta az ilyen áruk szállítása volt a kulturális cseréhez, a világ távoli részeinek megismeréséhez vezető út.

Már a történelem előtti korokban óriási távolságokat győztek le előbb a kőszerszámok, majd az arany, a drágakövek szállítása során. Ennek klasszikus példája volt a Kárpát-medencét is érintő borostyánút. A világtörténelemben viszont a legjelentősebb a selyemút volt.

A selyemúton szállított kincsek jó esetben is legfeljebb egy év alatt jutottak a nyugat-európai piacokra, a szállítási költségük pedig kilónként sok száz munkaórának felelt meg. Ma az ilyen áru egy nap alatt a világ másik felére megérkezik, és a szállítása a nyugati munkás egyetlen órai munkabérénel kevesebbe kerül. Az ilyen példákat kellene tanítani a történelemben!

Az állam nagysága nem előny

A történészek általában, a közép-európaiak, és köztük különösen a magyarok, azt tekintik az elsődleges történelmi célnak, hogy minél nagyobb legyen az ország. Ez a legmeggyőzőbb bizonyítéka annak, hogy a történelem nem az ország népének szól. Az iskolában tanított történelem azt sugallja, hogy csak az a nép lehet büszke, amelyiknek sikerült birodalmat építeni. Ezzel szemben a nép érdeke nem a vezető minél nagyobb politikai hatalma, hanem a saját jóléte. Ez pedig nem a birodalom nagyságától függ, hiszen sokkal inkább igaz ennek az ellenkezője.

Mit bizonyítanak ugyanis a tények?

Az elmúlt közel ötezer évben, vagyis, amióta képet alkothatunk az életviszonyokról, az anyagi és a kulturális életszínvonal mindig a viszonylag önálló városokban volt a legmagasabb. Ez alól, látszólag, Róma volt a birodalom fénykorában jellemző kivétel. De ez is csak azért, mert nem veszik figyelembe a városi proletariátus, történetesen a rabszolgák életszínvonalát, kulturális és gazdasági körülményeit, és Róma az európai történelem legnagyobb térségének a jövedelmét szívta magához.

Viszonylag tisztább képet alkothatunk az európai középkorban az életviszonyok alakulásáról. Aligha vitatható, hogy a kulturális és gazdasági élvonalban a viszonylag autonóm itáliai, németalföldi és német kereskedővárosok voltak. Azaz a kor legkisebb politikai egységeiben éltek jobban az emberek. Bizonyos tekintetben a közép- és az újkori Párizs látszott kivételnek. Azonban ez esetben is arról volt szó, amit már Rómával kapcsolatban említettünk, hogy oda a centralizált és hatalmas Franciaország jövedelme gyűlt össze.

Egészen a jelenkorig ezek a többé-kevésbé független városok voltak a tudományos, a művészeti, a gazdasági és a technikai fejlődés úttörői.

Európa kibontakozó fölényének kulcsait sokkal inkább megtaláljuk akkor, ha a fontos városainak, mint akkor, ha az államainak a történetét elemezzük.

Ma sem más a helyzet. A legmagasabb életszínvonalat a törpe Luxemburgban vagy Monacóban találjuk. Őket a tízmilliónál, azaz a kor óriásvárosainál kisebb lakosságú Svájc, Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország követi. A lakosság életszínvonalát tekintve csak utánuk következnek a történészek számára fontos nyugat-európai nagyhatalmak.

Mi a magyarázata annak, hogy az emberek a kisebb államokban élnek jobban, hogy azokban fejlődik gyorsabban a tudomány és a technika?

Rövid a válasz: a kis államok kénytelenek a realitásokhoz alkalmazkodni.

Ugyan köztudott, mert mindennapi tapasztalat, hogy a hatalomban az emberek szinte mindegyike megszádul, a történészek mégsem veszik tudomásul, hogy ez fokozottan áll a nagy államok politikai vezetőire. Ha valaki egy nagy államban a politikai hatalom birtokosa lesz, nem tud ellenállni a kísértésnek, hogy valami nagy, történelmi tettet vigyen véghez. Márpedig a történelmi tettekre a nagy államok vezetői éppen úgy képtelenek, mint a kicsik. A történelem útját ugyanis objektív törvények diktálják, azok pályáján erőszakkal csak időlegesen lehet változtatni. Ráadásul: az erőszakolt politikai változások meghosszabbítják a reálisan elérhető idejét. Nagy történelmi tragédiákat csak a nagy államok tehetséges vezetői követhetnek el. A kis államok vezetői nem a történelmet akarják formálni, hanem az adott lehetőségeket szeretnék minél jobban hasznosítani.

Az is általános tapasztalat, hogy minél nagyobb, erősebb egy állam, annál nagyobb ambíciója van arra, hogy még nagyobb, még hatalmasabb legyen. Ezt a tehetséges vezetőkkel megáldott állam addig folytatja, amíg akkorára nem nő, amit már képtelen megemészteni, és ami az ellenfeleit az ellene irányuló összefogásra ösztönzi.

A nagy államok azzal váltak mindig veszélyessé, hogy a kisebbeket meg akarták semmisíteni. A legtöbb esetben még az volt a szerencse, hogy féltékenységből a többi nagy állam a kicsik védelmére kelt. Arról már volt szó, hogy *a centralizált nagy államok azzal gyengítik magukat, hogy nem engedik a kis egységeket a sikereik eredményét lekaszálni, minden erőforrást magukhoz akarnak vonni.*

Európa sikereinek kétezer év óta az a kulcsa, hogy a kis politikai és gazdasági egységek szinte mindig életben maradhattak. *A görög városállamok pusztulása óta nem ismerünk olyan kultúrát, amelyikben a városoknak akkora politikai és gazdasági önállóságuk lett volna, mint Európa nyugati és déli felében.* Amennyire általánosan elismert, hogy a kultúra területén mennyit köszönhetünk a görögöknek, annyira nem kap hangsúlyt az, hogy a kis politikai és gazdasági autonómiákat ők hozták be az európai történelembe, és hogy elsősorban ez az örökség emelte a Nyugatot a többi, a kis egységek autonómiáját megtagadó kultúrák elé.

Ha csak egy tanácsot adhatnék a magyar történészeknek, akkor azt mondanám: vegyék tudomásul, hogy *az ország célja nem a minél nagyobb terület, a minél centralizáltabb hatalom, hanem éppen annak az ellenkezője, a részek, különösen a városok minél nagyobb önállósága, a részeknek a központi hatalommal szembeni minél nagyobb hatalma.* Ha valami a magyar nép történelmében ázsiai, a sztyeppéről hozott örökség, akkor a központi hatalom erejében való babonás hit is az.

Minek köszönheti a Nyugat a felemelkedését?

Ebben a tekintetben négy feltételt tartok elsődlegesnek:

1. Kivételesen kedvező az éghajlata. A gyűjtögetés egyedülálló kedvezőségét már máshol kifejtettem. Itt elég annyi, hogy minden valószínűség szerint a korai kőkorban ez a térség már az élvonalban volt, de akkor még az ilyen relatív fejlettségnek más térségekre nem volt hatása.

Sajnos nem ismerem az erdei pásztorkodással foglalkozó nyugati irodalmat, de sehol nem találtam a nyomát annak a nagy jelentőségű ténynek, hogy *ebben a térségben már jóval az időszámításunk előtt a kelta, a germán és a szláv népek erdei pásztorokként állandó településekben éltek.* Ez különösen a magyar történészek számára volna fontos, mert a mi esetünkben a kereszténység felvétele, a feudális viszonyok kialakítása a letelepedésünkkel kapcsolódott össze. Ez az egybeesés tőlünk nyugatra nem volt jellemző. Ott ugyanis jóval a földművelés elterjedése és a kereszténység felvétele előtt kialakultak az állandó telephelyek, mai szóval a falvak. Ott mintegy ezer évvel megelőzte a földművelésre való áttérést és a keresztény hit felvételét a letelepedés. Ezt is a Golf-áram hatásának, és a viszonylag mérsékelt magasságú domborzatnak köszönhatték.

2. A feudális társadalom alapsejtje a kiscsalád volt. A történelemben eddig csak a kiscsaládok társadalmak váltak képessé arra, hogy modern társadalmat építsenek fel.

Ezért aztán a nyugat-európai történelem egyik legfontosabb kulcskérdése: *Minek volt köszönhető a kiscsaládra épülő jobbgazdálkodás kialakulása?*

A történészek előtt még a tény jelentősége sem tudatosult. Nem tanítják, hogy *a kiscsaládra épülő társadalom nagyon sokáig unikum volt az emberiség történetében*. Márpedig ez a családforma jelentette a társadalomfejlődés legnagyobb forradalmát. Az ipari forradalmat követő technokrata szemlélet a társadalmi fejlődésben csak a technikai forradalmakra figyelt, *nem vette tudomásul az ezeknél is fontosabb társadalomszerveződési forradalmakat, azokon belül is az alapsejt, a család szerepét, az abban beállt változásokat*.

Közel száz éve, hogy Max Weber felismerte a protestáns, azaz a puritán értékrend alapvető jelentőségét, amikor kimondta: *A modern állam, azaz a demokrácia és a piacgazdaság, sikerrel csak a puritán etika alapján épülhet fel*. Addig ő sem jutott el, hogy *a puritán értékrend csak a kiscsaládokra épülő társadalmakban alakulhatott ki*, és már *a reformációt megelőző, még közép-európai feudalizmus sikerei is a puritanizmusnak, azaz a kiscsaládnak köszönhetők*.

3. *A faluközösségre épülő állattartás*. A növénytermelés kiscsaládra épülő formája létrehozta ugyan a puritanizmust, de nem hozta volna létre azt a közösségi szellemet, a kíváncsú kollektívizmust, ami a társadalmi és gazdaság siker másik alapvető feltétele. Ez azért nem kapott hangsúlyt, mert a nyugat-európai puritanizmus fogalmába beletartozik a kollektivitás is. A kettő együttléte nem természetes. *A siker titka a kiscsaládi individualizmus és a lakóhelyi kollektívizmus közötti egyensúly*. A kelet-európai kultúrában az előbbi, a mediterránban az utóbbi hiányzik.

A nyugat-európai kollektívizmus alapja a faluközösségi állattartás volt. A növénytermelésben elkülönült jobbágyság az állattartásban egymásra voltak utalva. Közösek voltak a legelők, az erdők, az év nagy részében közös gulyában, kondában, nyájban tartották az állataikat. A szántóföldeket nyomásrendszerben művelték, azaz egy határrészben egyszerre került le a termés, mehetek az állatok legelni. Ezt a közösségi állattartást akkor növelte ki a mezőgazdaság, amikor már intenzívebbé vált az állattartás, istállóba kerültek az állatok, és a talajerő visszapótlása érdekében szükségessé vált a trágya összegyűjtése, a korábbi legelőket pedig szántóföld céljára feltörték. Ez az átállás is sokkal jelentősebb történelmi esemény volt, mint a királyok uralkodása, a csaták kimenetele. Ezt a folyamatot az angolszász történészek jelentőségének megfelelően felkutatták, hozzánk csak a földek bekerítése során felmerülő társadalmi feszültségek címen jutott el.

E két kulturális karakter párhuzamos kialakulása annak köszönhető, hogy a lakosság nagy többségét kitevő jobbágyság a kiscsaládi földművelést, és a faluközösségi állattartást művelte. A földművelés az individualizmusát, az állattenyésztés a közösségtudatát fejlesztette ki. A falusi háttér hatásának köszönhető, hogy a nyugat-európai városok polgáraiban az életformájukból fakadó individualizmus mellett a viszonylag erős puritanizmus is erős volt. Ezt mindennél jobban bizonyította az a tény, hogy a kereszténységnek a katolicizmusnál puritánabb egyházait a nyugat-európai városi polgárok alkották meg. A városi polgárok puritanizmusa csak Nyugat-Európában volt jelentős. Ez minden más kultúrában hiányzott.

Az a tény, hogy Nyugat-Európában évszázadokkal korábban megszűnt a közösségi állattartás, nagyban hozzájárult az individualizmus további megerősödéséhez, ami ugyanolyan feltétele volt a kapitalizmus gyors győzelmének, mint a puritán értékrend.

4. *A városok kisebb-nagyobb autonómiája*. Ez ezer éve a nyugat-európai társadalmak szerves része. A történészek nem hangsúlyozzák kellő mértékben, hogy a nyugati kultúra mennyit köszönhet annak a ténynek, hogy a városok önállóságát a görög-római kultúrából sikerült átmenteni az alapvetően földművelő nyugat-európai társadalmakba.

Az önálló város működtetése vonta be a városi polgárokat az önkormányzati politikába, a városok sorsának közvetlen alakításába. A városi önkormányzatok jelentősége máig lemérhető azon, hogyan illeszkednek a kor követelményeihez. Szinte megdöbbentő, mennyire hatnak ma is a sok száz évvel korábbi önkormányzati tapasztalatok.

- Jó tíz éve került a kezembe egy amerikai-olasz közös tanulmány, amelyik azt vizsgálta, hogy Olaszország különböző közigazgatási egységeinek sikere és kudarca miből következik. Több tucat szempont közül a legszorosabb korrelációt az mutatta, hogy melyik város, tartomány önállósult a 14. században. Ahol akkor a császár, a pápa, vagy később a Bourbonok voltak az urak, ott ma lemaradnak, ahol akkor sikerült önállósodni, ma is sikeresek. Vagyis az egyszer megtanult önkormányzatiság akkor is tovább él, ha a tapasztalatokat nem tudatosítják, nem őrzik a történészek.

- A hazai tapasztalatok azt mutatják, hogy az alföldi városok közül azok, amelyek a török korban önállóságot élveztek, illetve akkor alakultak, máig életrevalóbbak, mint a török kiűzése után királyi és püspöki alapításúak. Ezek a települések a török megszállás tapasztalatait hatékonyan alkalmazták a sztálinizmus éveitől kezdve. Az erőltetett kollektivizálást kivédték azzal, hogy álkolhozokat alakítottak, amelyekben sokkal inkább megmaradhatott a tagok gazdasági önállósága.

Az is nagyon fontos európai jelenség, hogy a nyugat-európai városok közös szövetséget alakítottak ki. Vagyis összefogtak a feudális állam hatalma ellen. Ennek klasszikus példája volt a német városok Hansa Szövetsége.

Az is fontos szerepet játszott a gyors fejlődésben, hogy a városok nagyon tisztelték egymás jogait. Ez megnyilvánult abban is, hogy a város akkor is védte polgárát, ha az történetesen más városban élt. Ezt a jogi viszonyt a városok egymással szemben mindig tiszteletben tartották.

Az egység nem előny, hanem hátrány

A történelemtudomány, kiváltképpen a magyar, a mindenkori hatalom sugallatára betegesen hangsúlyozza a társadalom politikai egységének fontosságát. Szerinte minden nemzeti tragédiánk az egység hiányából fakadt. Ezzel szemben a társadalom történetének tapasztalata éppen az ellenkezőjéről tanúskodik: azok a népek, országok, városok vitték többre, amelyekben a céljaikat belső harcok, ellentétek között alakították, amelyek nem egyesültek valami közös nagy hitben, nem voltak a hatalom kritikátlan, alázatos hívei. Ezt a tényt már Európa tagoltsága, és a nagy öntözéses kultúrák tagolatlansága kapcsán fejtegettem. A hatalom mögé felsorakozó egység prédikátorai nem tudják példákkal igazolni állításukat. Az igaz, hogy rövidtávon hozhat sikert az alázatos egység, de hosszú távon azok bizonyulnak sikeresebbeknek, akik belső vitákban alakítják céljaikat. Egységgel lehet csatát nyerni, de háborút ritkán, és a győzelem eredményét akkor sem lehet hasznosítani. A közösség egységére csak akkor van szükség, ha nagyon nagy veszély fenyeget. Ilyen azonban csak több évszázad során is legfeljebb csak egyszer fordul elő.

Elegendő volna belátni, hogy minden társadalom motorja a részek közötti verseny. Így van ez már az apró településekben is, de még sokkal inkább egy-egy birodalom esetében. Ha az egymással folyó versenynek hiányoznak a feltételei, stagnálás következik be.

Nézzük ezt meg a társadalmi szerveződések különböző szintjein, a kicsitől a nagyig.

a) *A család a legkisebb egység.* A kiscsalád fölényét több szempont mellett az biztosította, hogy abban a szülők a saját javukat szolgálták. A nagycsaládnak addig voltak előnyei, amíg nagyon nagy volt a halandóság, a megélhetéshez a kiscsaládnál nagyobb egységekre volt szükség. A hátránya az volt, hogy tekintélyi elven alapult, általában a már munkaképtelen öreg volt a korlátlan hatalom ura, vagyis más dolgozott, és más rendelkezett a nagycsalád jövedelme felett. Ez olyan volt, mint a sztálinista szövetkezetek, ahol a tagok dolgoztak, a korlátlan úr pedig a mezőgazdasághoz nem értő párttitkár volt.

Hasonló jelentőségű hátrány volt az, hogy a nagycsaládban a házasságnak, a szülésnek nem volt gazdasági feltétele. Ezért a nemi érettséggel megkezdődtek a szülések, nagy volt a népszaporulat. Ebben a nagycsalád maga is érdekelt volt, hiszen ereje a családtagok számától függött. Gondoljunk arra, hogy Oroszországban a falvak földjeinek rendszeres újrafelosztása a családtagok száma alapján történt. Ezért aztán a nagycsaládokban mindig jellemző volt a nagyon gyorsan fellépő túlszaporodás. Ebből fakadt az egymást irtás állandósulása. Az ilyen társadalmakban olcsó volt az emberélet, a hatalom és a kisebb közösségek is ennek megfelelően pocskolták. Ezt nemcsak a Balkánon általános vérbosszú jellemezte, hanem még az is, hogy a háborúkat a nagyon nagy embervesztésekkel viselték. Ez olyan mértékben tovább élt, hogy még a második világháborúban is Kelet-Európában és a Balkánon, vagyis a nagycsaládos kultúrák területén voltak a legsúlyosabbak az emberáldozatok.

Tegyük hozzá, hogy *a 20. század végéig a világ társadalmi és gazdasági élvonalába csak azok a népek emelkedtek fel, ahol a kiscsaládos rendszer már több évszázaddal korábban kialakult.*

b) *A települések önállósága.* A mezőgazdasági települések társadalmi fejlődését az azokban jellemző vertikális mobilitással lehetne a legjobban mérni. Ezért kellene gyűjteni az erre vonatkozó adatokat. Minél gyakoribb volt egy-egy falun belül a vagyoni felemelkedés és süllyedés, annál jobban képes volt a falu megfelelni a kor kihívásainak. (Tegyük hozzá, hogy ma már sokkal inkább a jövedelmi és képzettségi differenciálódást kellene mérni.)

Ha az ipari forradalom előtti agrártársadalom sorát kívánjuk elemezni, elsősorban két tényezőt kell vizsgálni: mikor alakult ki a kiscsaládos jobbágyrendszer, és az mikor szűnt meg, mikor történt meg a jobbágyok felszabadulása?

A városok önállósága. Ezzel a témával több helyütt foglalkozom. A Nyugat fölénybe kerülésének egyik fontos alapját látom abban a tényben, hogy a városok több-kevesebb önállósággal rendelkeztek, nem voltak a feudális államoknak, azok uralkodóinak teljesen kiszolgáltatva.

Nemcsak a reneszánszot, de a világkereskedelem viszonylagos jelentőségét, a hajózás fejlesztését, a pénzgazdálkodás megjelenését és elterjedését és még sok más áldást köszönhetünk a nyugat-európai városok viszonylagos függetlenségének.

Az, hogy előbb az észak-olasz, majd a németalföldi városok voltak Európa gazdasági és kulturális centrumai, annak volt köszönhető, hogy a feudális állam politikai és gazdasági hatalmától viszonylag függetlenek voltak. Az ilyen városok voltak a társadalmi fejlődés csúcsai, ezekben volt az átlagosnál nagyobb a mobilitás. Az egymással versengő polgárok ugyan a konkurens városokkal szemben összefogtak, de azért otthon egymással szemben éles versenyben álltak. *Ezekben a független városokban alakult ki először az a kíváncsi társadalmi helyzet, amelyet a külső vetélytárs ellen irányuló összefogás, ugyanakkor az egymással szemben éles verseny jellemezett.*

A tartományok, tájegységek önállósága. Egy-egy kultúra minél több politikai egységre, népre, nyelvre, államra osztódik, annál kedvezőbb a helyzete a fejlődés szempontjából. Ez volt mindig Nyugat-Európa egyik fontos előnye.

Erről már Észak-Itália és Németalföld autonóm városai esetében szoltam. Tegyük hozzá, hogy ma Európa leggazdagabb állama az évszázadok óta keményen föderatív Svájc, többnyelvű.

A történelemtudomány a német népek nagyon sokáig fennmaradó politikai tagoltságát hátránynak fogja fel, és a német egység kialakulásában nagy előrelépést lát. Ezzel szemben sokkal inkább fennáll ennek az ellenkezője. A német nép a legnagyobb tragédiáit az egységes államában élte meg. Az egymással versengő kis német államok kénytelenek voltak egymással kompromisszumokat kötni, nem foghattak világformáló, nagy birodalmi kalandokba, kénytelenek voltak a gazdaságra és a tudásra építeni. A németiség nyugat-európaivá válását ugyancsak annak köszönhetik, hogy a korábban egységes államot Jaltában kettéosztották. A német egység mellett nem jöhetett volna létre Nyugat-Európa föderatív gazdasági, és egyre inkább politikai egysége.

A nagy birodalmak szerepe. A birodalmi lét a társadalom megmerevedését jelenti, mivel fennmaradásuk, nagyhatalmi ambíciójuk eleve megköveteli az erőforrások centralizációját. Ehhez pedig nem a részek egymás közötti versenyére, hanem zseniális szervezőképességű, vagy legalábbis annak hitt vezetőre, vagy egy dogma egységes elfogadására van szükség. A kettő előbb-utóbb egymásra talál. *A zseniálisnak tartott vezető idővel szükségszerűen istenné válik. A győztes dogma pedig idővel isteni hatalmú vezetőt teremt magának.* Ez alól az ókori köztársasági Római Birodalom, illetve napjainkban az Amerikai Egyesült Államok látszik kivételnek. Mindkettő érthető, ha arra gondolunk, hogy az előbbi a viszonylag autonóm provinciák és városok hálózata volt, az utóbbi pedig szövetségi állam, vagyis a részeket sem dogma, sem hatalom nem betonozza össze.

Az utóbbi ezer év nyugat-európai nagyhatalmai soha nem voltak a szó klasszikus értelmében vett nagyhatalmak, hiszen egymás elkeseredett konkurensei voltak. Közöttük csak Franciaország és Oroszország volt centralizált hatalom. Németország csak a 19. század második fele és a 20. század közepe között. Franciaország a napóleoni háborúkban roppant össze. Németország előbb a császári, majd a hitleri megalománia áldozata lett. Oroszország pedig annak, hogy a Szovjetunió a 20. század második felében erejét meghaladó mértékben imperialistává vált.

Arról is kevés szó esik, hogy minden társadalmi és gazdasági mutató szerint a nagy államokat a hasonló gazdaságföldrajzi adottságú kis szomszédok rendszerint megelőzték. Ma is a leggazdagabb németek Svájcban és Luxemburgban, a leggazdagabb franciák Svájcban élnek. A leggazdagabb kelet-európaiak a kis finnek és észtek.

A szárazföld szétválaszt, a víz összeköt

A földön gyalogjáró emberek módjára a történészek mindig egyszerűbb és racionálisabb lehetőségnek tartották, és tartják ma is a szárazföldi közlekedést és szállítást, ebből fakadóan a hadviselést. Ezzel szemben a vízen való utazás és szállítás, ebből fakadóan a vízi hadviselés is mindig nagyságrenddel olcsóbb volt, mint a szárazföldön. Azt tartották politikai gazdasági és hadászati szempontból közelebb lévőnek, ami a térképen kisebb távolságra volt. Történt ez annak ellenére, hogy például Braudel becslése szerint a málhás állattal történő szállítás a 16. században 27-szer drágább volt, mint a tengeren. Ez a kor nyelvére lefordítva: abban a korban

Kínából a selyem szárazföldön ugyan csak harmadnyi távolság volt, mint Afrika megkerülésével a tengeren, mégis a rövidebb út tízszer drágább volt. Ma vasúton ez a távolság tömegáruk esetében százszor olyan drága, mint tengeren Sanghaj és Rotterdam között.

A tengeri szállítás elsődlegessége természetesen csak a hajózás fejlődésének bizonyos fokán jelentkezett. De azóta egyre inkább. Ennek a ténynek a fel nem ismerése okán maradt le lehetőségeihez képest Spanyolország, majd Franciaország, és más okok mellett, de nem utolsósorban került a Szovjetunió gazdasági téren előnytelen helyzetbe.

A 16. században Spanyolország gazdagsága, jövője a tengerentúli birtokaiból származott. Ezek a területek a szállítást tekintve sokkal közelebb voltak Sevillehez, Barcelonához, Lisszabonhoz, mint azok Madridhoz. A politikai vezetés mégis az anyaországnak csak az ibériai területét tekintette, a többiek gyarmatok voltak. Kasztília szinte semmiféle gazdasági súllyal már nem rendelkezett, mégis a politikai hatalom arra épült.

Ma a tömegáruk szállítása tekintetében Párizs messzebb van az ország 90 százalékától, mint a tengerparti kikötők a világ bármelyik kikötőjétől. Ennek ellenére Franciaország máig ragaszkodik ahhoz, hogy a politikai főváros legyen a gazdaságé is.

Az orosz nacionalizmus is ragaszkodott ahhoz, hogy a kontinentális Moszkva legyen a központja, pedig azt már Nagy Péter felismerte, hogy a nyugatosodás Moszkvából reménytelen.

De nemcsak a politikai hatalom képtelen a gazdasági realitások felmérésére, de a tudomány is. Brezsinszki, mint az Egyesült Államok egyik első stratégája még Oroszországot és Kínát egymáshoz közeli szomszédnak tartja, hiszen közös szárazföldi határuk van. Ő sem veszi tudomásul a tényeket. Oroszország és Kína mind az áruk, mind a haderők szállítása szempontjából sokszor messzebb van egymástól, mint az Egyesült Államoktól, nem is beszélve a NATO-ról.

A pásztor számára a sztyeppe, a földművesnek az erdő

A történelemtudomány egyik nagyon izgalmas kérdése: *Miért vándoroltak az elmúlt ötezer év alatt egyre északabbra a termelőerők, és miért látszik megfordulni ez a folyamat?*

Az elmúlt évek során számos okát ismertem fel annak, hogy miért vándoroltak a termelőerők egyre északabbra. E vándorlás okait először abban a folyamatban ismertem fel, amelyik a sumér-egyiptomi kultúrát a Földközi-tenger medencéjén keresztül Nyugat-Európába szállította, hogy aztán a 20. század közepére az észak-európai skandinávok legyenek a leggazdagabbak. Majd azt is felismertem, miért vonulnak az utóbbi ötven évben a termelőerők egyre délebbre. Azt azonban csak a legutóbb ismertem fel, hogy a sztyeppekultúra miért vonult északabbra, az erdősült vidékekre.

Ugyan sem a sztyeppekultúra, sem az erdeipásztor-kultúra nem jelentett társadalmi és kulturális csúcsot, de a történelemben játszott szerepük mégis sokkal fontosabb annál, hogy ne legyünk kíváncsiak a sorsukat alakító tényezőkre.

Az erdeipásztor-kultúra ugyan nem ért el magas szintet, de mind a nyugat-, mind a kelet-európai kultúra alapja az volt. Most minket elsősorban a nyugat-európai kultúra kialakulása szempontjából érdekel a pásztokoknak földművesekké válása.

A nyugati magas kultúra létrejöttének az a kulcsa, hogy Nyugat-Európa gazdaságföldrajza páratlanul kedvező feltételeket kínált előbb az erdei pásztorkodás, majd a természetes csapadéokra épülő földművelés számára.

Nyugat-Európa nemcsak a gyűjtögetés, de a pásztorkodás számára is kiváló adottságú területnek bizonyult. A viszonylag enyhe, csapadékos, páradús éghajlata lehetővé tette, hogy az erdőirtásokon, a természetes legelőkön szinte az egész éven keresztül volt az állatok számára takarmány. Ebből fakadt a vándorlással felhagyó pásztorkodás.

Az első pásztorkultúrák a sztyeppéken alakultak ki, ahol az év különböző szakaszaiban más vidéken volt elegendő takarmány a jószág számára. Itt viszonylag gazdagon élt a viszonylag gyér lakosság. A társadalmi stabilitást az állandó túlnépesedés nem tette lehetővé. De amíg a földművelés nem jelent meg, mint jelentős, a női munkaerő kihasználására épülő másodlagos jövedelemforrás, csak a sztyeppén jöhetett létre magas kultúra. Abban nem a csúcs, de jelentős társa az öntözéses növénytermelésre épült magas kultúráknak.

A pusztá nomád pásztorai társadalma nagyon korán, az első öntözéses magas kultúrákkal szinte egy időben vált magas kultúra hordozójává. Vele szemben a nomádságot nagyon korán feladó erdei pásztornépek még évezredekig barbárok maradtak. Ez a magyarázat arra, hogy a földművelésre való áttérés előtt a kelet-európai és a közép-ázsiai sztyeppék pásztornépei már évezredek óta magas kultúrát hordoztak, velük szemben nemcsak a tőlük északra élő erdei pásztorok, de még a Nyugat-Európában élő angolszász, germán skandináv és nyugati szláv erdei pásztornépek is barbárok voltak. Vagyis: *amíg egy nép alapvetően a pásztorkodásból él, a sztyeppe nagyságrenddel fejlettebb kultúra kialakulására alkalmas, mint az erdővidék.* Ahogyan azonban a pásztorkodást felváltja a szántóföldi földművelés, az erdővidék pásztorai kerülnek előnyösebb helyzetbe, azok számára eleve sokkal kedvezőbbek voltak a csapadékra épülő földműves gazdálkodás feltételei.

Mik kellettek ahhoz, hogy a pásztorból földműves lehessen?

1. Elegendő csapadék és viszonylag párás levegő. Minden olyan tájon, ahol ennyi csapadék volt, ott a terület többségében erdősült volt. Az erdő maga is gondoskodott a kedvező viszonyokról. Eleve sokkal kevésbé volt szélsőséges az időjárás. A csapadék kisebb hányada folyik le gyorsan. Kisebb a párolgás. Mérsékeltabb a hőmérséklet-változás. Ennek következtében jelentős hányadában erdővel borított vidéken ugyanannyi csapadék mellett is tovább nedves marad a föld, párásabb a levegő, mérsékeltabb a szelek szárító hatása, összességében sokkal kisebb a párolgás. Vagyis az első földműves kultúrák számára kedvezőbbek voltak a szántóföldi földművelés természetes adottságai. Ezzel szemben a sztyeppéken eleve szélsőségesebb az időjárás, eleve kevesebb csapadék is gyorsan felszárad.

2. Az erdei pásztor már jóval korábban állandó telephelyen élt, mintsem földművelő lett volna. Maga az állandó letelepedettség fontos feltétele volt a földművelés térhódításának. Ezt éppen a magyar történészeknek kellene hangsúlyozni, hiszen a legnyugatibb sztyeppét meghódító hunok, avarok, magyarok viszonylag gyorsan az Alföld peremvidékére és a Dunántúlra telepedtek át, ahol a szántóföldi gazdálkodás feltételei adva voltak. Itt már az állandó lakásokban élő, földműves elődök tapasztalataival találkozhattak.

Bármennyire egyelőre nehezen kibontható okai voltak és vannak, de ezer éve, és ma inkább, mint valaha, Európa nyugati felén az életszínvonalat, a társadalmi fejlettséget nagyon jól meg lehet közelíteni azon az alapon, hogy hol, mekkora a Golf-áram hatása. Ha még nincsenek is feldolgozva az éghajlatnak, a domborzati viszonyoknak és a tenger közelségének a társadalmi fejlődésre való hatása, az ennyi alapján is nyilvánvaló, hogy a történészeknek nem lenne szabad annyira mellőzniük a gazdaságföldrajzi tényezőket, amennyire ezt teszik.

Mivel a pásztortársadalmakban nagyon lassan jelent meg a földművelés, az erdei pásztorkodás csak akkor válhatott a magas kultúra alapjává, amikor a földművelés már a mérsékelt éghajlaton is elég fejletté vált ahhoz, hogy magas kultúrát hordozzon. Mivel a szántó-vető

földművelés először a kontinentális éghajlatú, azaz meleg nyarú és hideg telű, csapadékban szegény sztyeppén nem verhetett gyökeret, *csak a mérsékelt éghajlatú erdővidék lehetett az új, a természetes csapadéokra épülő földműves kultúra alapja. Ebben pedig Nyugat-Európánál kedvezőbb adottság nem létezett.*

Először és közel háromezer évig csak a mérsékelnél melegebb, száraz éghajlatú, az öntözésre alkalmas nagy folyók völgyeiben, valamint a kontinentális sztyeppéken jöhetett létre magas kultúra. Minden későbbi kultúra csak ezek eredményeire épülhetett. Ezer éve ezekkel azonos színvonalra emelkedett, majd ezeket is megelőzve a természetes csapadéokra épülő földműves kultúra vált a társadalmi fejlődés hordozójává.

A természetes csapadéokra épülő földművelés létrejöttének feltételeivel a tudomány alig foglalkozik, azoknak nem tulajdonít nagy jelentőséget, pedig ezek vitték tovább az emberiség fejlődésének fáklyáját. Azok a szédületes eredmények, amelyek egyre gyorsuló ütemű növekedést és társadalmi változást hoznak létre, mind a nyugat-európai esős földművelés gyümölcsei.

Abból a tényből kell kiindulni, hogy *az esős földművelés mindig és mindenütt az erdőszült vidékeken, az erdők fokozatos kiirtása után jött létre és emelkedett magas kultúrává.* Ez a kultúra minden esetben úgy alakult ki, hogy *az erdei pásztor egyre inkább földművelővé vált.* Ebből fakad a döntő kérdés: *Miért volt alkalmasabb a földművelésre az erdei pásztor, mint a sztyeppék már évezredek óta magas kultúrárt hordozó pásztora?*

E kérdés megválaszolása, a válasz lényegének megértése számunkra, magyarok számára volna alapvető fontosságú, hiszen *mi vagyunk az egyetlen, a nyugati kultúrához csatlakozott nép, amelyik ugyanakkor hagyott fel a nomád pásztorkodással, amikor nyugati kereszténnyé vált.*

Az erkölcs jelentősége

A közgazdászokat ötven éve azért bírálom, mert az erkölcs jelentőségét mellőzik, holott az a klasszikus értelemben vett közgazdasági tényezőknél sokkal fontosabb. Weber óta tudnunk kellene, hogy a társadalmak fejlődése, azok gazdasági teljesítménye elsősorban az etikájától függ. Az erkölcs gazdasági jelentőségének mellőzését azzal indokoltam, hogy a közgazdaságtan nemcsak a gyakorlatban, de az elméletben is csak azzal foglalkozik, ami rövidtávon nemcsak hat, de viszonylag könnyen számszerűsíthető is. Hiába van az erkölcsi adottságoknak, viszonyoknak mindennél nagyobb jelentősége, azt a közgazdászok mellőzik. Ez a felfogás ugyan indokolt a vállalati gyakorlatban, hiszen oda nem szabad beengedni azt, ami egyértelműen nem számszerűsíthető, aminek a nagysága a revizorok számára nem ellenőrizhető. Annál kevésbé van mentség arra, hogy a gazdaságpolitikának nemcsak tanácsokat adó, de kioktató makro-közgazdaságtan éppen azt mellőzi, ami mindennél fontosabb, a jellemző erkölcsi viszonyokat.

Arról már többször szóltam, hogy Weber száz éve alapvető igazságot mondott ki azzal, hogy *a társadalmak politikai és gazdasági teljesítménye mindenekelőtt az etikájuk függvénye.* A közgazdászok azért nem méltatták figyelemre Weber megállapítását, mert, ha ezt az állítást nem tudják megcáfolni, akkor a makroszintű közgazdaságtan korábbi gyakorlatának vége. De nemcsak annak, hanem a romantikus, a politikai hatalom jelentőségét túlhangsúlyozó, előtérbe állító történelemtudománynak is.

Mi ugyanis a történelemtudomány elsődleges feladata?

Feltárni a társadalmak politikai és gazdasági fejlődésének okait.

Márpedig, ha igaz az, hogy *a társadalmak eddig elért eredményei elsősorban a kultúrájuk, etikájuk, értékrendjük, erkölcsük megfelelőségén múltott, akkor az azt alakító okok feltárása vált a történészek elsődleges feladatává.*

Tekintettel arra, hogy a kultúra, az etika, az értékrend és az erkölcs fogalma nem egyértelműen definiált, szinte minden nyelvben, kultúrában mást értenek alatta, mi az egyszerűség kedvéért az erkölcs fogalmát fogjuk használni. Weber is sokkal jobban megértették, illetve sokkal kevésbé magyarázták volna félre, ha nem protestáns etikát, hanem puritán erkölcsöt mondott volna.

Eleve problémát jelent az a tény, hogy a fenti fogalmak tartalmát az indokoltnál jobban a humán szféra területére, mindenekelőtt a vallási törvények betartására értelmezik. *Kultúra* fogalma alatt a gazdasági élet szféráját nem, vagy nem eléggé érintik. Ha azt nem kerülhetik ki, akkor külön hangsúlyozzák, hogy csak a gazdasági kultúráról van szó. Az etika és az erkölcs fogalmi köre még mindig túlságosan a vallás parancsaira, tilalmaira korlátozódik. A fogalmi körét tekintve talán az értékrend fogalma torzult a legkevésbé, de a használata nem elég általános.

Az érveim illusztrációja szempontjából az erkölcs fogalmát tartottam a leginkább elfogadhatónak, és a továbbiakban azt fogom használni. Ehhez is két előzetes kiegészítés kívánczik: *egyrészt nem a vallás, hanem a kultúra erkölcsét kell érteni alatta, másrészt a gazdasági szférára is ki kell terjeszteni.* A keresztények tíz parancsa például nem mondja ki: Ne késs el! A gazdasági élet azonban ezt is fontos elvárásnak tartja. Az olyan társadalom, amelyikben jellemző az értekezletekről való elkésés, a szállítási szerződések csúszása, ne számítson eredményre.

Most azonban az erkölcs jelentőségét a történelemtudományban kívánom bizonyítani. *Ha igaz az, hogy a társadalmak gazdasági teljesítménye hosszú távon elsősorban az erkölcs megfelelőségétől függ, akkor a történészeknek is az a legfontosabb feladatuk, hogy elsősorban az erkölcsöt formáló tényezőkkel foglalkozzanak. Számukra az legyen a fontos történelmi esemény, ami az erkölcsök jó irányban való alakulását befolyásolta, az a nagy történelmi személyiség, aki az erkölcs javítása terén a legtöbbet tett.*

Az erkölcs nem a politikától függ

A történészek éppen úgy képtelenek elismerni az erkölcsnek a politikával szemben való elsőbbségét, akárcsak a közgazdászok a gazdasági folyamatok alakulásában. *A vallások is a dogmák és a klérusuk szerepének tulajdonították az erkölcsi állapotok alakulását.* Hiába tanúsítják a tények az erkölcs elsőbbségét, a történészek a politika, a közgazdászok a tőke, a papok a dogmák erejében bíznak.

A napokban került a kezembe egy tanulmány, amelyik az országokat az ott jellemző erkölcsi viszonyaik alapján állítja rangsorba. Az erkölcsi magatartást elsősorban a politikai és a gazdasági élet fontos területein külön-külön mérlegelve, majd súlyozva összevonva. A kiváló erkölcsi viszonyok 10, a nagyon rosszak 0 pontot kaptak. A 88 országra kiterjedő vizsgálatot 1991-ben és 2001-ben végezték el. Az első helyen 10-es osztályzattal Finnország, az utolsón 1,9-cel Indonézia van.

A kimutatás több szempontból mind a politikusoknak, mind a történészeknek, mind a közgazdászoknak, mind a papoknak sok tanulsággal szolgálna, ha ezek ilyenre is figyelnének.

1. A rangsor tíz év alatt nem változott. Erre azt lehetne mondani, hogy tíz év nem ad történelmi távlatot. Ez igaz, de a politikusoknak ez is nagyon hosszú, ők látnak ennyire előre a legkevésbé. Az azonban megdöbbentő, hogy ez alatt a tíz év alatt ugyan az európai szocialista országok tőkés demokráciák lettek, azaz a társadalmuk berendezkedése alapvetően megváltozott, az erkölcsi helyüket azonban stabilan őrzik. 1991-ben is, most is Ukrajna a 83., Románia a 69. helyen tanyáz, azaz a legelmaradottabbak társaságában. Történelmi távlatban nézve az ezer éve a keleti kereszténységet választó népek által lakott országok hiába vannak közel a Nyugathoz, hiába magas a lakosság iskolázottsága, hiába lesznek szocialisták, aztán tőkés demokráciák, erkölcsi téren Indiával, Indonéziával és az afrikai országokkal vannak közös erkölcsi színvonalon. A volt szocialista országok között Észtország kapta a legjobb erkölcsi minősítést, 5,5-öt. Ez is érthető. Ők vannak közel a skandináv élvonalhoz. Ha nem kellett volna szovjet uralom alatt élniük, az élvonalban lehetnének. Ott is lesznek. Magyarország áll a volt szocialisták között a második, a teljes rangsorban a 31. helyen. Húsz hellyel állnak mögöttünk a szlovákok, kettőnk között a lengyelek és a csehek. Vagyis a szovjet uralom alá került Közép-Európában mi vagyunk az elsők. Azonban minden EU-ország előttünk van. Vagyis ebben a területen is szükség lesz a joginál sokkal fontosabb erkölcsi harmonizációra.

Az egyházak is tanulhatnak ebből a tanulmányból. Az élvonalban a protestáns keresztények állnak. A nagy többségben katolikus országok közül egy sem került a jobbik félbe. A dél-amerikaiak pedig Kína mögött, az utolsó negyedbe lettek besorolva. A konfuciánusok élén Japán áll, de a gazdaság fejlettségéhez képest mindegyikük jó helyre került.

A közgazdászok számára is volna tanulság. *Az erkölcsi és a tőkevonzás rangsora között nagyon szoros a korreláció. A tőke sokkal inkább keresi a jobb erkölcsöt, mint az olcsóbb munkaerőt.*

Zárszó

A fentieket az íratta meg velem, hogy ismét félek, hogy a kormányzat ötven év után újra ránk szabadítja azt a romantikus történelemfelfogást, amit az elmúlt százötven évben átért nemzeti csapások egyik jelentős előidézőjének tartottam és tartok. Nem ismerem a sikert elért népek közül egyet, amelyik olyan öndicsőítő képet fest a múltjáról, mint mi. Tőlünk nyugatra a nemzeti romantikának a történelemben elfoglalt szerepe eleve kisebb volt, de az utóbbi ötven évben azt is korrigálták.

A szocialista ötven év alatt ugyan a hatalom e téren is mélyen hallgatott, de ez sem belső okulásból, hanem a Szovjetunió öndicsőítésének árnyékában, külső nyomásra, és szolgálélekkel történt. Nem a romantikus fantáziát helyettesítettük modern történelemtudománnyal, hanem ugyanolyan tudománytalanul festettük szürkére még azt is, ami valóban színes volt.

A rendszerváltás után az Antall-kormány akarta a történelemszemléletünket ott folytatni, ahol a nemcsak revizionista, de anakronisztikusan romantikus Horthy-kor abbahagyta. Szerencsére az ő politikája a következő választáson csúfosan megbukott.

A harmadik választás után hatalomra került Orbán-kormány egyre jobban restaurálni akarja a múltunkról alkotott romantikus képet. Ennek állomásai:

a) *A feudális maradványok és a soknemzetiségű állami múlt restaurációja.* Ezt jelzi a szent korona körüli felhajtás.

b) *A Trianon előtti kor feldicsőítése.* A jelen kormány számára az imperialista Tisza István, a félf feudális viszonyokat stabilizáló és a földreformot elszabotáló, betegesen revizionista, arisztokrata Bethlen István és Teleki Pál, de még az ostoba Homann Bálint is tisztelendő példakép lett.

c) *A romantikus történelemszemlélet finanszírozása.* Ennek a restaurációját kíséri meg a szent koronáról, Széchenyiről, Bánk bánról, Mátyás királyról készülő grandiózus filmek sorozata.

d) *Az ország reális erejét, lehetőségeit túlbecsülő vállalások.* Erről tanúskodik a labdarúgó Európa-bajnokság és az olimpia megrendezésének ábrándja.

e) *Az egyházak klérusának bevonása a napi politikába.* Az egyházi ünnepek belekeverése a világi naptárba, az egyházi vezetők erőltetett politikai szerepe és kegytárgyak (szent korona, szent jobb) pogány imádása.

Ez mind, úgy együtt, már nekem is sok. A magyar történészek azonban hallgatnak, ami még rosszabb, a gyengébbek segédkeznek.

Végezetül: biztos vagyok abban, hogy a történészek vagy botránkozni fognak azon, amit írtam, vagy nem tartják elég tudományosnak ahhoz, hogy vitába szálljanak. Ezzel szemben a társadalom problémáit érdeklődéssel kísérő értelmiség rádöbben, hogy a történelem nem is annyira bonyolult, mint azt a történészek el akarják vele hitetni.